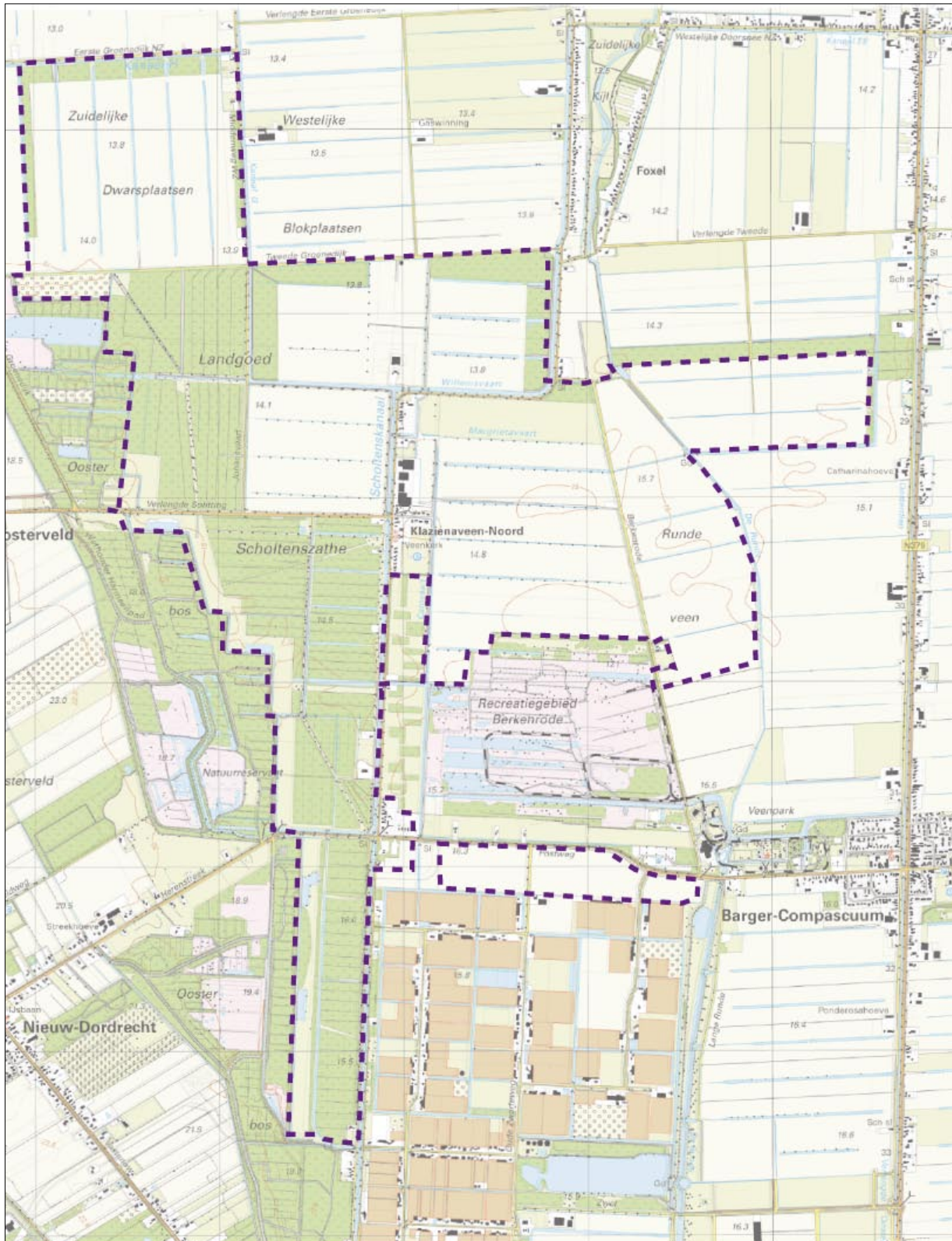

Klazienaveen-Noord en Landgoed Scholtenszathe in het perspectief van het landschap

Een analyse en waardering in het kader van het bestemmingsplan

De cultuurhistorische en landschappelijke analyse en waardering vond plaats in het kader van de actualisatie van het bestemmingsplan Klazienaveen-Noord en Landgoed Scholtenszathe en is verricht in opdracht van:

Gemeente Emmen, Team Ruimtelijke Ontwikkeling
Postbus 30001
7800 RA Emmen

De inventarisatie en analyse is verricht door:

Bureau Scholtens
Landschapsonderzoek en advies

Mw drs. ing. L.M. Scholtens
Hoogeveenseweg 21
9435 TC Bruntinge
Tel. 0593 552805
email: lmscholtens@gmail.com

In samenwerking met:
Mw. drs. ing. B. Bruins, Gemeente Emmen
Dhr. drs. ing. F. de Jonge, Gemeente Emmen

December 2017

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
Aanleiding rapport	3
Uitgangspunten en doelstelling	5
2. De aard- en bodemkundige ondergrond	9
Pleistoceen	9
Holoceen	13
3. Het landschap vóór de verveningen	19
De periode vóór 1850	19
De ontsluiting van het veengebied vanaf 1850	21
De plannen van aanleg van de veenkoloniën	25
Plan van aanleg van het Smeulveen	26
Plan van aanleg van het Barger-Compascuum	31
Plan van aanleg van het Barger-Oosterveen	33
Plan van aanleg van het Barger-Erfscheidenvveen	35
Conclusie	37
4. De periode van de verveningen	39
1. Landgoed Scholtenszathe, ruimtelijke opbouw en waardering	51
Inrichtingsplan en ruimtelijke opbouw	51
Recente ontwikkelingen	55
Conclusies en waardering ruimtelijke structuur	55
Literatuur	62
Illustratieverantwoording	64

De hoofdas, het Scholtenskanal, met veenkoloniale bomenrijen langs de weg ten oosten van het kanaal en bomenrijen landgoed ten westen van het kanaal

Hoofdgebouw en gebouwen paardenfokkerij van het Landgoed Scholtenszathe

1. Inleiding

Aanleiding

Het bestemmingsplan “Landgoed Scholtenszathe” is vastgesteld op 15 juli 1999. In de toelichting van het bestemmingsplan is aangegeven op welke wijze het landgoed zich verder gaat ontwikkelen. Zo is er een buitenplaatszone en een hoofdgebouw geprojecteerd. In het afgelopen decennium is het landgoed gerealiseerd. Vanwege de wettelijke plicht om bestemmingsplannen iedere 10 jaar te herzien, wordt voor Landgoed Scholtenszathe te Emmen een nieuw geactualiseerd bestemmingsplan opgesteld. Vanwege de verwevenheid van het dorp Klazienaveen-Noord met het Landgoed Scholtenszathe wordt ook deze kern in het nieuwe bestemmingsplan opgenomen.

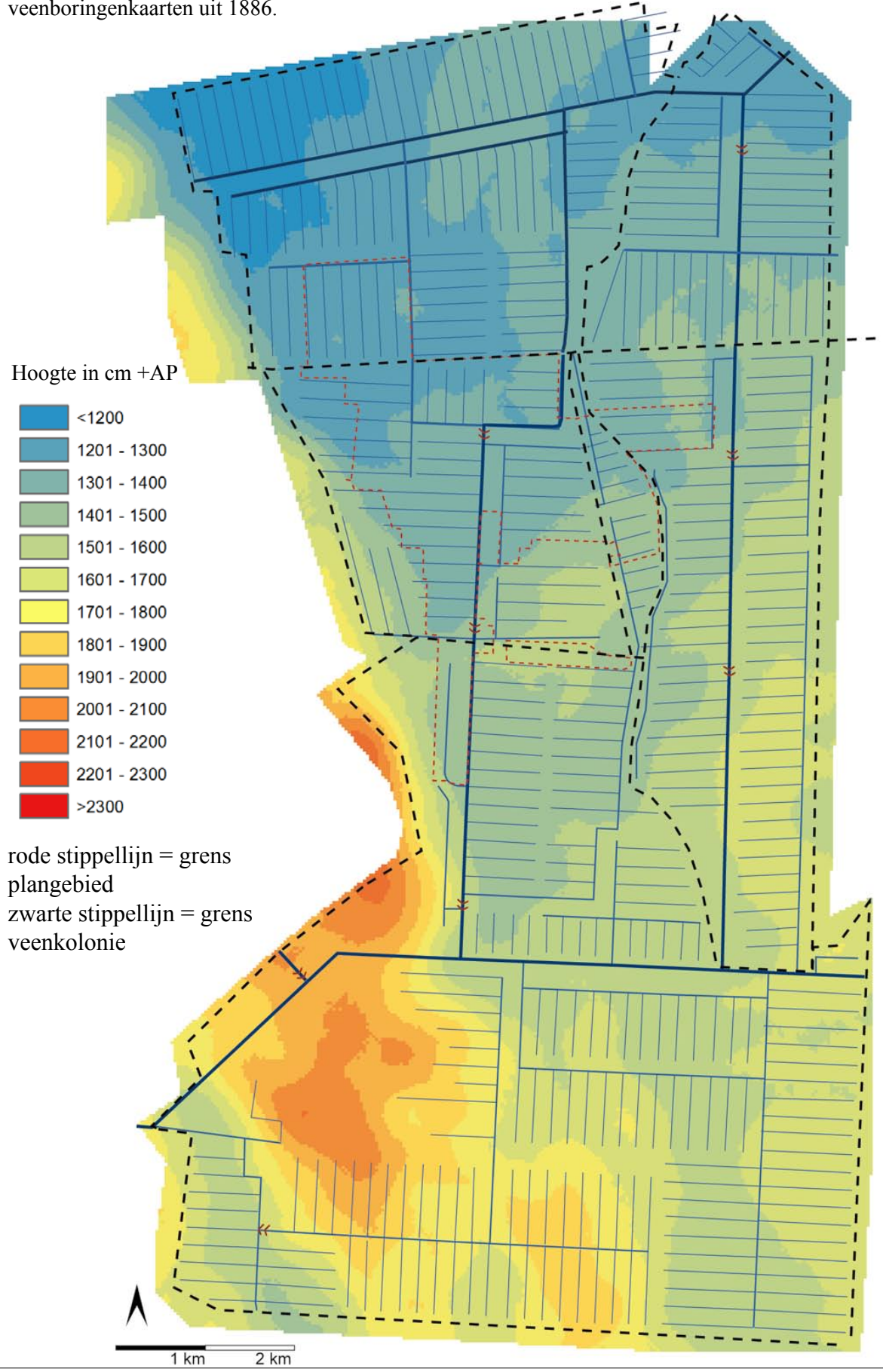
Het bestemmingsplan “Klazienaveen-Noord en Landgoed Scholtenszathe” heeft in de eerste plaats als doel de bestaande planologische situatie opnieuw vast te leggen. Ten tweede moet het bestemmingsplan de bestaande situatie voorzien van een adequaat en actueel ruimtelijk- en juridisch kader. Een derde doelstelling van het bestemmingsplan is dat het plan eenvoudiger en beter handhaafbaar moet zijn. Tenslotte is het behoud van de aanwezige cultuurhistorie van het plangebied van belang.

Het Besluit ruimtelijke ordening verplicht de gemeente om in de toelichting van het bestemmingsplan een gemotiveerde beschrijving op te nemen van de wijze waarop rekening gehouden is met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden (gebouwd erfgoed, archeologie en cultuurlandschap). Hierbij gaat het om zowel beschermde als niet formeel beschermde objecten en structuren. Dit betekent dat de gemeente een analyse moet maken van de cultuurhistorische waarden in het plangebied en daar conclusies aan verbindt die in een bestemmingsplan verankerd worden.

Rekening houden met erfgoed betekent ook dat daartoe regels worden opgesteld in het bestemmingsplan. Dit zijn bijvoorbeeld regels voor activiteiten die (te verwachten) archeologische waarden kunnen verstoren. Dergelijke activiteiten kunnen omgevingsvergunningplichtig worden gesteld. Dit geldt ook voor de bescherming van andere cultuurhistorische waarden zoals cultuurhistorisch landschap, gebouwd erfgoed en (historische) stedenbouw.

Het voorliggende rapport bevat de analyse en waardering van het plangebied. In het bestemmingsplan wordt expliciet aangegeven voor welke ingrepen een omgevingsvergunning noodzakelijk is.

Afb. 1.1 Kanalen- en (hoofd)wijkenstructuur volgens de plannen van aanleg geprojecteerd op de Reconstructiekaart Pleistoceen reliëf. Reconstructie is gebaseerd op waterpassingen en veenboringenkaarten uit 1886.

Uitgangspunten en doelstelling

Het huidige landschap van Landgoed Scholtenszathe is het resultaat van een eeuwenlange ontwikkeling. Zo is het oorspronkelijke natuurlijke veenlandschap vooral gevormd in twee geologische perioden, namelijk het Pleistoceen en het Holoceen. Tijdens het Pleistoceen, en dan vooral de twee laatste ijstijden, is de minerale (zand)ondergrond gevormd. Tijdens het Holoceen is het veen is gegroeid en is het grote Bourtanger veen ontstaan, een veenmoeras dat zich uitstreckte tot aan de Eems in Duitsland. Beide perioden zijn van belang geweest voor de latere agrarische veenontginningen, de veenkoloniale geschiedenis én de huidige landschappelijke opbouw van het Landgoed Scholtenszathe.

Iedere tijdsperiode heeft zijn eigen karakteristieken aan het landschap toegevoegd. Hierbij werd het voorgaande soms geheel maar vaak ook slechts gedeeltelijk uitgewist. Het resultaat is dat het huidige landschap een gelaagd landschap is met, naast elkaar, elementen en structuren uit verschillende tijdsperiodes. In aardkundig én cultuurhistorisch opzicht is het dus een rijk landschap.

Daarnaast is het landschap van het Landgoed Scholtenszathe ook dynamisch. Wanneer de topografische kaart uit 2011 naast die van 1906 wordt gelegd, dan wordt duidelijk dat het landschap in een relatief korte periode is veranderd. Zo is in het voormalige onbewoonde veengebied het dorpje Klazienaveen-Noord ontstaan. Ook is een deel van het voormalige open veenlandschap veranderd in bos. Al voor de oprichting van Landgoed Scholtenszathe is het Oosterbos op een hoogveenrestant aangeplant. Tenslotte is na de oprichting op 27 november 1998 van het Landgoed Scholtenszathe het gebied deels heringericht door de aanplant van houtopstanden. Dit betekent dat oudere en jongere landschappen hier naast elkaar bestaan.

Doel van dit rapport is om, gegeven de gelaagdheid, dynamiek en variatie van het landschap, inzicht te geven in de karakteristieken die het landschap van Landgoed Scholtenszathe hebben bepaald en nog steeds bepalen.

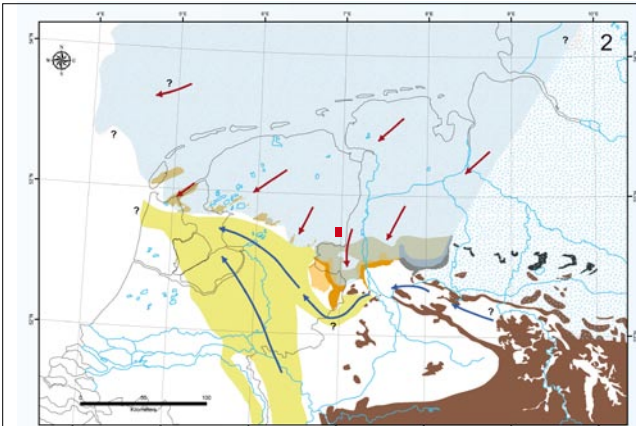
In hoofdstuk twee zal dan ook de basis van het huidige landschap, de aard- en bodemkundige ondergrond worden besproken. Op deze manier wordt inzicht gegeven in het ontstaan en de ontwikkeling van de natuurlijke omstandigheden in het gebied. Er is namelijk een grote samenhang tussen de plaatselijke fysisch geografische gesteldheid en het menselijk ingrijpen; de wijze van ontginnen, vervenen, wonen, wegeaanleg etc.

In hoofdstuk drie wordt ingegaan op de belangrijke periode vóór de verveningen. Voordat een gebied in vervening kan, moet het eerst worden ontsloten richting afzetmarkten.

Daarnaast was het veen in gemeenschappelijk bezit van marken. Vóór de vervening werd het gebied geprivatiseerd door middel van verkoop of verdeling van het veen. Vóór de vervening werden tenslotte ook plannen van veenaanleg, zeg maar het ruimtelijke ontwerp van de veenkolonie, gemaakt. Dergelijke plannen van aanleg waren sinds 1819 wettelijk verplicht om zo de vervening 'ordentelijk' te laten verlopen.

In hoofdstuk vier wordt de periode van de vervening geanalyseerd. Dit is de periode waarin de plannen van aanleg werden uitgevoerd.

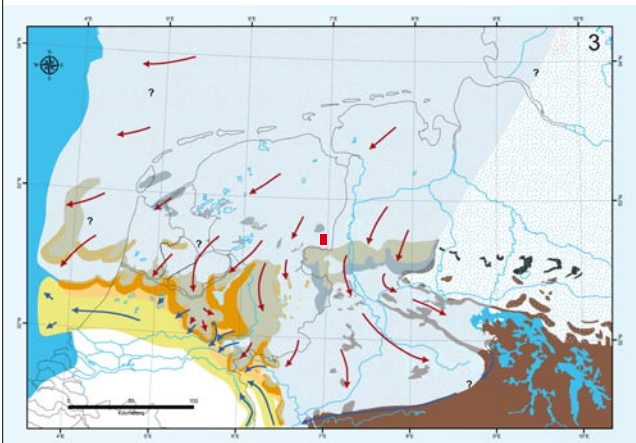
In hoofdstuk vijf zullen het inrichtingsplan en de ruimtelijke karakteristieken van Landgoed Scholtenszathe worden beschreven en in hun cultuurhistorische context geplaatst. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een waardering van de ruimtelijke opbouw en een weergave van de essentiële waarden. Op deze manier wordt inzicht verkregen in de huidige en historische ruimtelijke opbouw van Landgoed Scholtenszathe. Inzicht in landschappelijke en cultuurhistorische karakteristieken biedt de gemeente Emmen en initiatiefnemers de mogelijkheid om verantwoorde overwegingen te maken bij ruimtelijke plannen. Dit rapport dient dan ook als beoordelingskader én inspiratiebron bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen.

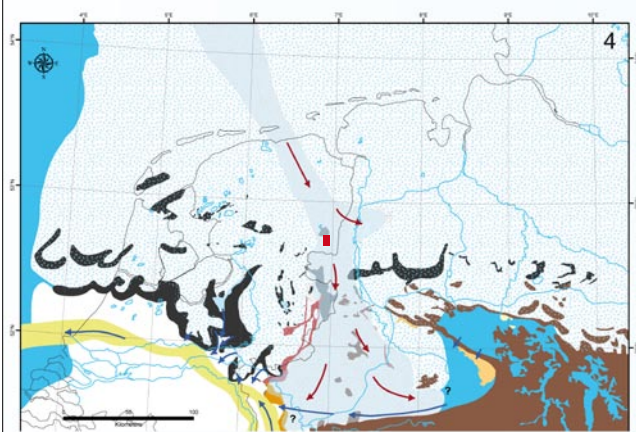
Afb. 2.1 Fasen uit Saalien die belangrijk zijn geweest voor het plangebied

Legenda: zie volgende pagina

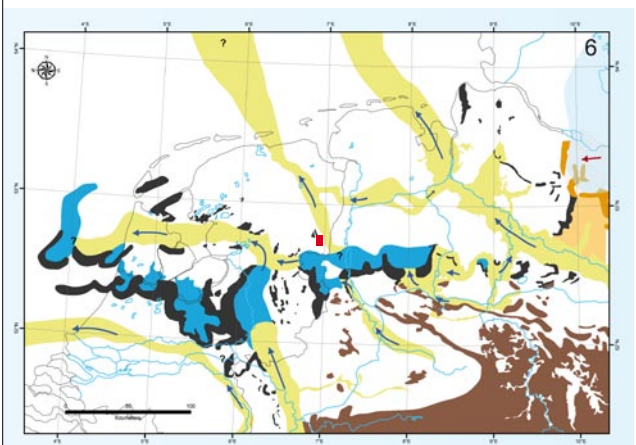
Fase 2:
Uitbreiding ijs tot Schoonebeekerdiep

Fase 3:
Verdere ijsuitbreiding tot Midden-Nederland

Fase 4:
Snelstromende ijsrivier vormt Hondsrug en Hunzelaagte

Fase 6:
Ontstaan oerstroombalen

2. Aard- en bodemkundige ondergrond

Voor de vorming van het landschap van het huidige Landgoed Scholtenszathe zijn twee geologische periodes van belang, te weten het Pleistoceen, met daarin vooral de laatste twee ijstijden het Saalien en Weichselien, en het Holoceen, de warmer wordende periode na het Pleistoceen.

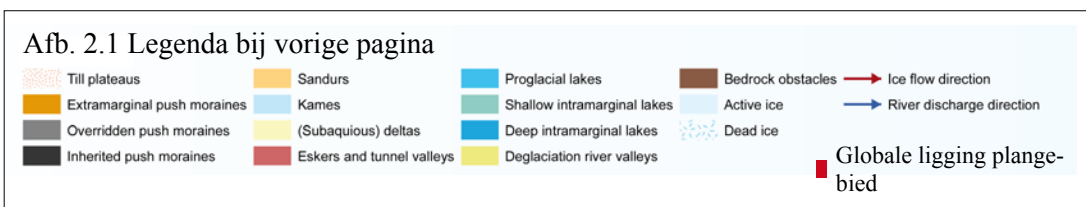
Pleistoceen

Saalien - Tijdens de voorlaatste ijstijd, het Saalien (370.000 – 130.000 BP¹) breidde het ijs vanuit Scandinavië zich in fasen in zuidelijke richting uit. Het Saalien kende zes verschillende fasen waarbij het ijs zich in de ene periode langzaam uitbreidde, de andere zeer snel en in weer andere juist stil stond. Niet elke fase van landijsuitbreiding was van even groot belang voor het gebied waar het Landgoed Scholtenszathe ligt. Vooral fase twee, drie, vier en zes hebben invloed gehad (afb. 2.1) In fase twee breidde zich het landijs uit over geheel Noord-Nederland waarbij het Schoonebekerdiep (tevens de Duitse grens) de grens van de ijsskap was. Deze uitbreidende ijsskap zorgde voor stuwwal- en keileemvorming in het gebied. Keileem, een slecht waterdoorlatende laag van de grondmorene, bevindt zich tot op de dag van vandaag op de Hondsrug nog vlak aan het oppervlak. In het gebied van Landgoed Scholtenszathe is deze leemlaag in een later stadium van het Pleistoceen weer verdwenen. In fase drie schoof het ijs langzaam zuidelijker en werden de in fase twee gevormde stuwwallen door het voortschrijdende, honderden meters dikke, ijs overreden. Wederom werd keileem afgezet.

Fase vier is vooral belangrijk geweest voor het reliëf in het plangebied. In deze fase leidde een relatief snel stromende ijsrivier, die vanuit het noorden richting Munsterland stroomde, tot de vorming van het macroreliëf. Deze ijsrivier zorgde namelijk voor een kilometers brede glaciële laagte, de Hunzelaagte, met aan de westkant daarvan een hoger gelegen rug, de Hondsrug. De Hunzelaagte strekte zich ter hoogte van Landgoed Scholtenszathe uit tot, en deels zelfs voorbij, de rivier de Eems in Duitsland.

In fase zes, de laatste fase uit deze ijstijd, smolt de ijsskap en trok het ijs zich terug waarbij kilometersbrede oerstroombalen zoals de rivier de Hunze werden gevormd. Het afsmeltende ijs leidde ook tot het ontstaan van smeltwaterdalen langs de gehele Hondsrug. Deze dalen zijn na de Saalien meestal droog komen te liggen. De weg Herenstreek ligt ook in een dergelijk droogdal Tegelijkertijd zette het smeltwater ook weer grovere zanden af waardoor de aanvankelijk bijna 60 meter diepe Hunzelaagte voor een belangrijk deel weer werd opgevuld met zand en grind.

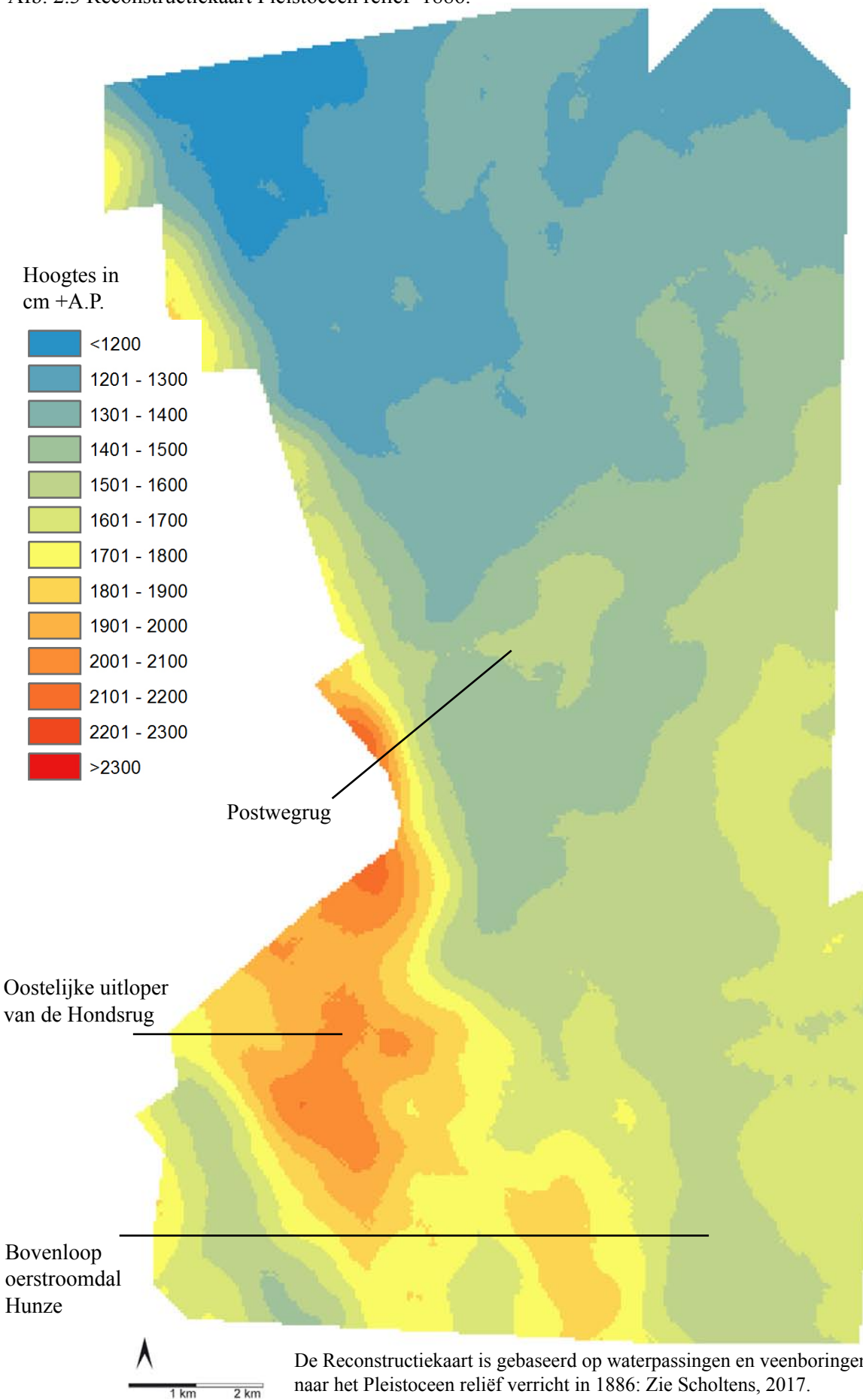
De conclusie is dat aan het einde van de voorlaatste ijstijd, het Saalien, het macroreliëf in het plangebied – de hoge Hondsrug en de brede Hunzelaagte – was gevormd.

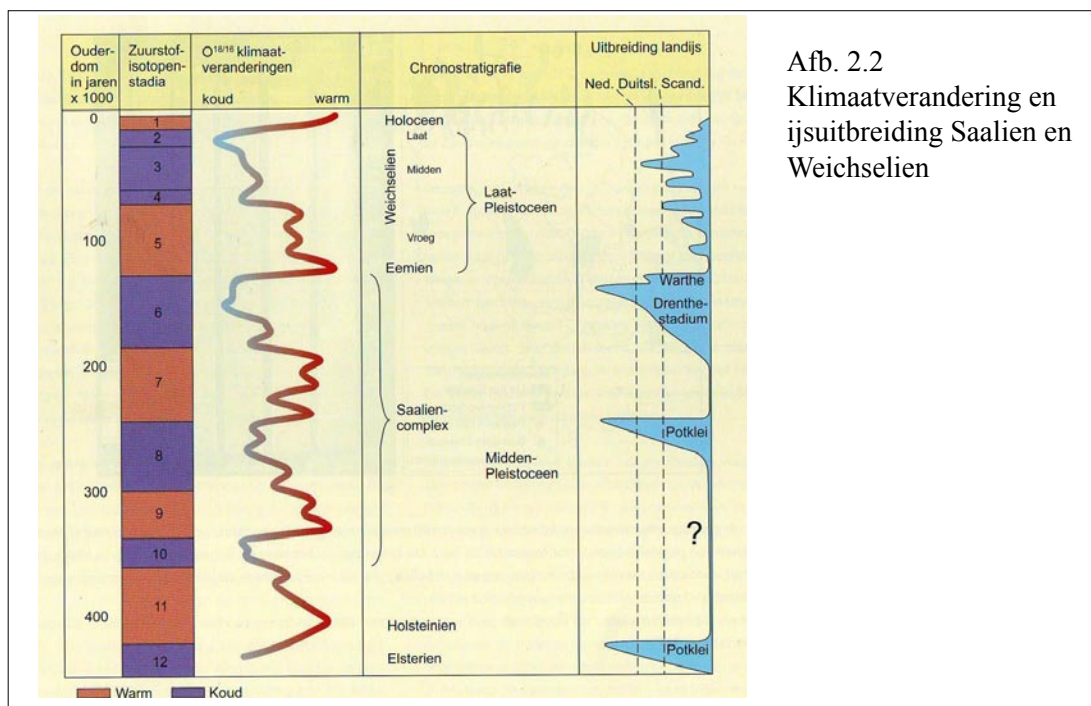
Weichselien - Tijdens de laatste ijstijd, het Weichselien (115.000 – 10.000 BP), bereikte het landijs Nederland niet. In deze ijstijd was sprake van afwisselend koude en minder koude perioden (afb. 2.2 op pag. 9). Het midden van het Weichselien (56.000 – 13.000 BP) was de koudste periode waarin de temperatuur zo laag was dat de bodem 's zomers niet geheel ontdooide (zgn. permafrost). De wel ontdooide bovenlaag kon op hellingen zoals de

¹ BP = Before Present. Dit betekent de periode vóór 1950.

Afb. 2.3 Reconstructiekaart Pleistoceen reliëf 1886.

Hondsrug gaan glijden over de bevroren ondergrond. Hierdoor ontstond in de Hunzelaagte een dikke laag met erosiemateriaal, fluvio-periglaciaire afzettingen genoemd.² Door de koude en droogte was er ook weinig vegetatie en verstoof de wind veel zand. Hierdoor werd een dik pakket zwakgolvend (stuif)zand, oud dekzand genoemd, afgezet.

Afb. 2.2
Klimaatverandering en
ijsuitbreiding Saalien en
Weichselien

In vergelijking met het midden van het Weichselien waren de periodes ervoor en erna 'warmer'. Door deze afwisseling werden de oerstroombalen uit het Saalien de ene keer weer deels uitgediept en de andere keer weer opgevuld met zand of grind.

In het drooggevalen dal zorgde een kleine zuidoost – noordwest helling voor een geringe waterafvoer in noordwestelijke richting. Zo ontstond aan de voet van de Hondsrug een smalle geul, het riviertje de Hunze. De oorsprong van de Hunze ligt tussen het huidige Nieuw-Schoonebeek en Zwartemeer.³ De Reconstructiekaart Pleistoceen reliëf 1886 geeft de (boven)loop van het riviertje de Hunze goed weer (afb. 2.3).⁴

In het laatste gedeelte van het Weichselien werd het wel warmer en verdween de permafrost, maar was het klimaat in eerste instantie nog steeds erg droog en werd er door de wind wederom veel zand verplaatst. Deze zanden, jonge dekzanden genoemd, vormden lage duinruggen met vaak een oost - west gerichte oriëntatie. Deze oost–west richting lag dan ook ongeveer loodrecht op het afwateringspatroon van riviertjes zoals de Hunze. Het afwateringspatroon van deze riviertjes werd dan ook regelmatig verstoord of afgesnoerd waardoor het water stagneerde en plaatselijk veenvorming optrad.⁵ In het gebied waar nu het landgoed ligt is volgens Casparie vooral één dekzandrug, de Postwegrug, van groot belang geweest voor de latere veenvorming in het Holoceen.⁶ Ook de Reconstructiekaart Pleistoceen reliëf 1886 geeft de Postwegrug duidelijk weer.

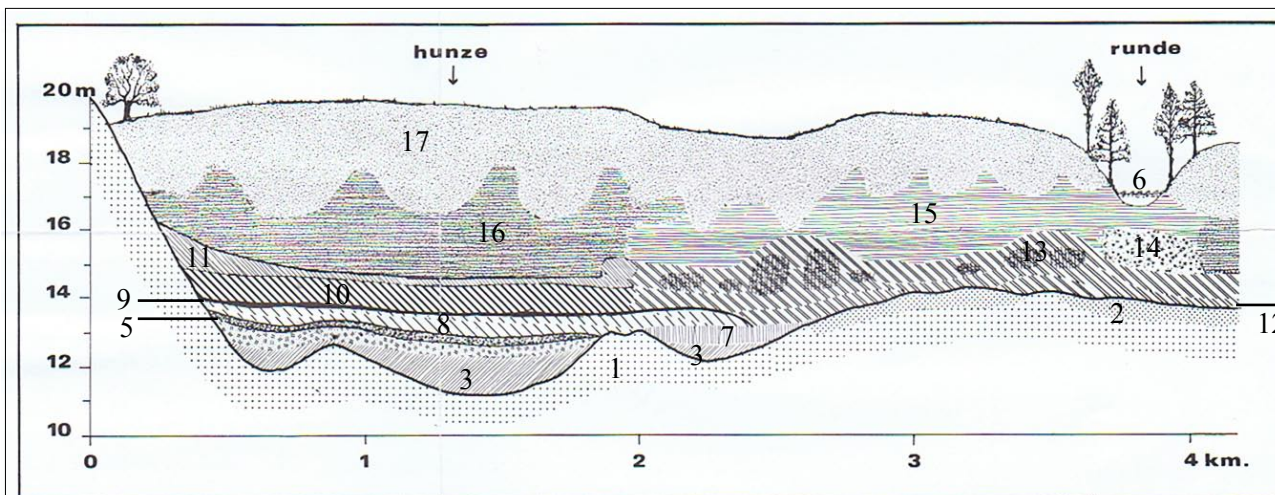
² Stichting voor de Bodemkartering, 1980, hierna Stiboka genoemd, pag. 37.

³ Casparie, Tonnis & de Vries, 2008, pag. 11. In Casparie, 1980, wordt de bron van de Hunze nog ter hoogte van Nieuw-Dordrecht geplaatst. Later onderzoek heeft een zuidelijkere ligging uitgewezen.

⁴ De Reconstructiekaart Pleistoceen reliëf 1886 is gemaakt op basis van waterpassing- en veenboringenkaarten gemaakt in 1886. Zie voor een uitgebreide verantwoording van de reconstructie; Scholtens, 2017, bijlage 1.

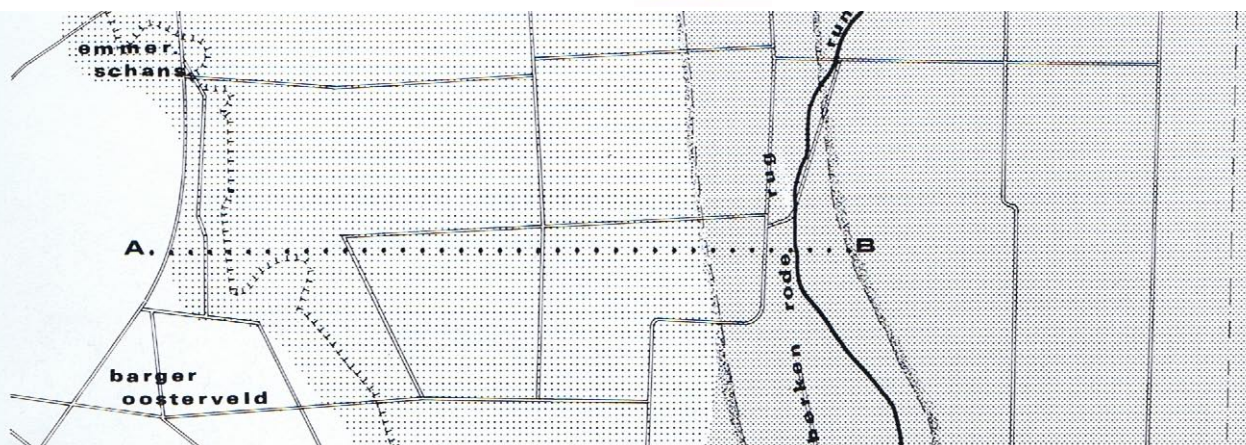
⁵ Stiboka, 1980, pag. 38.

⁶ Casparie, 1980, pag. 16 en Casparie, Tonnis & de Vries, 2008, pag. 11. De Postwegrug lag ter hoogte van en is vernoemd naar de huidige weg, Postweg.

Verklaring arcering en ontstaansperiode

	1	Zand; 1e helft Weichselien		10	Elzenbroekveen; 4900 - 4500 v. Chr.
	2	Beekleem; laatste afzetting droogvallende Ems in Weichselien		9	Houtskoolrijk uitdrogingslaag met restant dennenbos; 5300 - 4900 v. Chr.
	3	Bruinmossenveen; ca. 11.000 - 9500 v. Chr.		11	Dennenstobbenlaag; 4500 - 4000 v. Chr.
	4	Löss afkomstig van Hondsrug; ca. 9500 - 9000 v. Chr.		12	Kwelveen; 5200 - 3100 v. Chr.
	5	Berkenboslaag; kort na 8500 v. Chr.		13	Kwelveen met moerasijzererts; 4500 - 3100 v. Chr.
	6	Plassen, open water		14	Berkenbroekveen, ijzerarm; 3100 - 2000 v. Chr.
	7	Meerbodemsediment gevormd rondom No. 8; 7000 - 5300 v. Chr.		15	Bruinzwart sterk vergaen veenmosveen; Oost: 3100 - 2000/1500 v. Chr. West: in dennebos: 4000 - 2000/1500 v. Chr.
	8	Moerasveen; 8400 - 5300 v. Chr. met enkele onderbrekingen		16	Blauwzwart sterk vergaen veenmosveen; 3100 - 1500/ 1200 v. Chr.
				17	Weinig vergaen veenmosveen; In slenken no. 15: vanaf 2000 v. Chr.. In no. 16: vanaf 1500 v. Chr.

Afb. 2.4 Doorsnede A-B van Casparie: Opbouw veenpakket

De conclusie is dat tijdens het Weichselien een microreliëf met dekzandruggen en –kopjes is ontstaan. Deze heeft ervoor gezorgd dat het oorspronkelijke riviertje de Hunze op bepaalde plaatsen werd afgesnoerd. Zo kon in het waterstagnerende milieu in het Holoceen veenvorming ontstaan.

Holoceen

Dankzij een aanhoudende klimaatsverbetering vanaf ongeveer 11.700 jaar geleden steeg de temperatuur en smolt het ijs van de poolkappen eeuwenlang af. Hierdoor steeg de zeespiegel geologisch gezien erg snel.⁷ De zeespiegelstijging had het grootste directe effect op het landschap van de lage delen van Nederland en slechts beperkt op het hoger gelegen Zuidoost-Drenthe. Echter, indirect was de zeespiegelstijging wel van belang voor Zuidoost-Drenthe omdat het leidde tot een verhoging van het grondwaterpeil. Dit zorgde ervoor dat, in samenhang met andere factoren zoals de bodemdaling, het klimaat en de begroeiing, ook de omstandigheden in Zuidoost-Drenthe zodanig gunstig werden dat ook hier zich veen kon vormen.

Veen kan zich ontwikkelen wanneer plantaardig materiaal in een nat milieu terecht komt en daardoor niet wordt afgebroken. Veeenvorming begint dan ook vaak in beekdalen of andere laagtes in het landschap of in gebieden met een slechte afwatering of kwel. Afhankelijk van welk plantaardig materiaal – van bomen tot bepaalde mossen – in al dan niet voedselrijk water terecht komt, ontstaan er verschillende soorten veen. Door deze variatie in plantmateriaal en groeiomstandigheden kunnen er niet alleen verschillen ontstaan tussen, zelfs naast elkaar gelegen, veengebieden. Ook kunnen in één gebied verschillende veensoorten elkaar in de tijd opvolgen en over elkaar heen groeien waardoor verschillende veenlagen ontstaan. Dit is ook het geval geweest in dit plangebied.

Omdat deze variatie in opbouw en geomorfologie ook van belang is voor het veenkoloniale exploitatieproces wordt in het navolgende op hoofdlijnen ingegaan op de veenvorming in het plangebied.⁸ Zowel Casparie als Visscher stellen dat zowel het reliëfverschil tussen het Hunzedal en de directe omgeving als de aanwezigheid van de Postwegrug van groot belang zijn geweest voor het ontstaan en de ontwikkeling van het veenlandschap. Dit geldt voor de periode van laagveenvorming én de aanvangstijd van de hoogveenvorming.

Laagveenvorming - Zo ving de laagveenvorming veel eerder aan ten noorden van de Postwegrug en wel in de periode 11.000 – 9.500 v. Chr. in het Hunzedal. Dankzij voldoende watertoevoer via de overloop van de Postwegrug werd hier laagveen in een zeer nat milieu gevormd (zie no. 3 op de doorsnede hiernaast). Ten zuiden van de Postwegrug kwam de laagveenvorming pas omstreeks 6.000 v. Chr. op gang, ook hier het eerst in het Hunzedal. De laagveenvorming was zowel ten zuiden als ten noorden van de Postwegrug niet constant. Er was sprake van afwisselend natte en droge fasen. Deze afwisseling was waarschijnlijk het gevolg van een variatie in de hoeveelheid beschikbare nuttige neerslag door temperatuurschommelingen.⁹ In droge perioden konden berken-, elzen- of dennenbossen (no. 5, 9 en 11 op doorsnede) ontstaan. In natte perioden werd weer laagveen gevormd. Zo ontstond een gelaagd pakket in het Hunzedal, vooral aan de voet van de Hondsrug.

⁷ Zie voor een verdere beschrijving van deze processen: Bazelmans, 2011, Atlas van Nederland in het Holoceen.

⁸ De beschrijving van de veenvorming in dit hoofdstuk is op de onderzoeken van Visscher en Casparie gebaseerd. Zie Casparie 1972, 1980 en 2008 en Visscher, 1931. Beide hebben het veen in de omgeving van het huidige landgoed onderzocht. Tijdens hun veldonderzoeken lag hier (deels) nog veen.

⁹ Dupont, 1985, pag. 61. Dupont heeft alleen een gebied ten zuiden van Zwartemeer onderzocht. Omdat Visscher en Casparie ook droge en natte perioden onderscheiden, is aangenomen dat dit mede samenhangt met de variatie in nuttige neerslag.

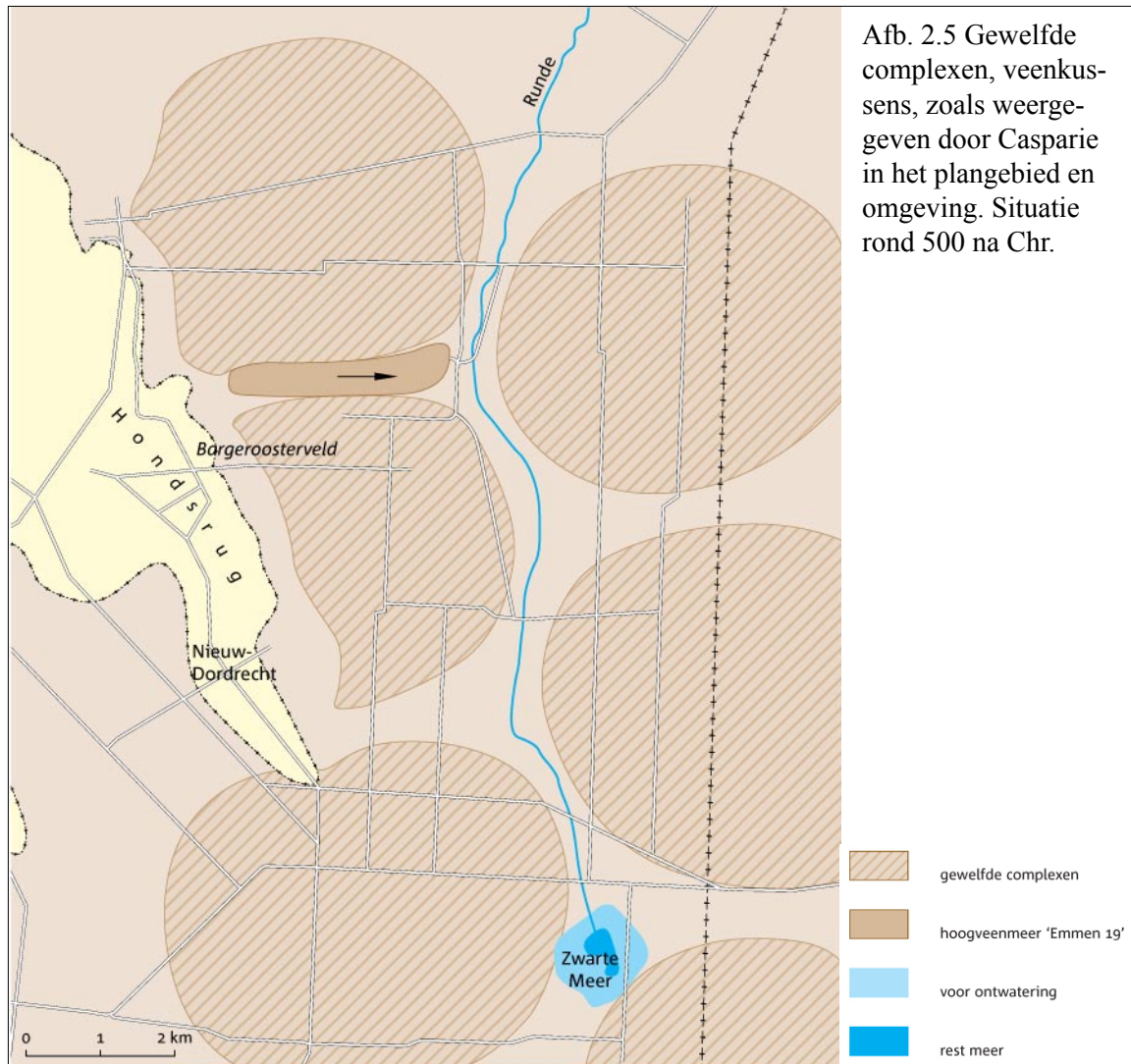

Foto 2.6 Impressie bult - slenk patroon.

In de periode van 5.300 – 4.900 v. Chr. was het zo lang droog dat ten noorden van de Postwegrug de waterdruk in het Hunzedal wegviel. Hierdoor kwam ten oosten van het Hunzedal vanaf 5.200 v. Chr. kwel op gang en werd ijzerrijk kwelveen gevormd (no. 12 op de doorsnede). Dit kwelveen had andere morfologische en hydrologische karakteristieken dan het moerasveen in het Hunzedal. Moerasveen groeit namelijk in een grondwatermilieu en heeft daarom een horizontaal oppervlak. Kwelveen is echter koepelvormig omdat bij de kwelcentra het meeste water vrijkomt en zich daar dus het meeste veen vormt. Het gevolg was dat rond 5.000 v. Chr. ten noorden van de Postwegrug er twee verschillende hydrologische systemen heersten met elk hun eigen type laagveenvorming. De conclusie is dat voordat de groei van hoogveen op gang kwam vooral in het Hunzedal al een (gelaagd) pakket laagveen aanwezig was.

Hoogveenvorming - In tegenstelling tot de laagveengroei kwam de hoogveenvorming het eerst ten zuiden van de Postwegrug op gang en wel vanaf 4.900 v. Chr. Vanuit de Hunzedal breidde het zich daarna uit over de Pleistocene ondergrond.

Casparie en de meeste andere veenonderzoekers maken een onderscheid tussen drie verschillende typen hoogveen. Het eerste type wordt sterk vergaan veenmosveen, of zwartveen genoemd met het kleinbladige veenmos *Sphagnum rubellum* als belangrijkste veenvormer. In het plangebied is dit de oudste, dus onderste, laag hoogveen. Eenmaal gedroogd dan neemt dit type veen geen water meer op (irreversibel) en is het zeer geschikt als brandstof. Het tweede, jongste, type is het weinig vergane veenmosveen, ook wel grauweveen of bolster genoemd met de grootbladige veenmossen als *Sphagnum papillosum* en *Sphagnum cuspidatum* als belangrijkste veenvormers. Dit type veen kan nog wel water opnemen na droging en het is dan ook zeer geschikt als turfstrooisel (tabel 4.1). Tussen deze twee pakketten lag gewoonlijk een intermediaire laag waarin zowel het sterk vergane als het weinig vergane veenmosveen direct naast elkaar lagen, meestal in een duidelijk droog – nat patroon, ook wel bult – slenk patroon genoemd. De bulten waren meestal rond tot ovaal met een doorsnede tussen de drie tot vijf meter. Rondom de bulten lagen de natte(re) slenken. De slenken waren dus het tussenliggende netwerk waarin de oppervlakkige afwatering van het veen plaatsvond en waar regelmatig open water voor kwam.

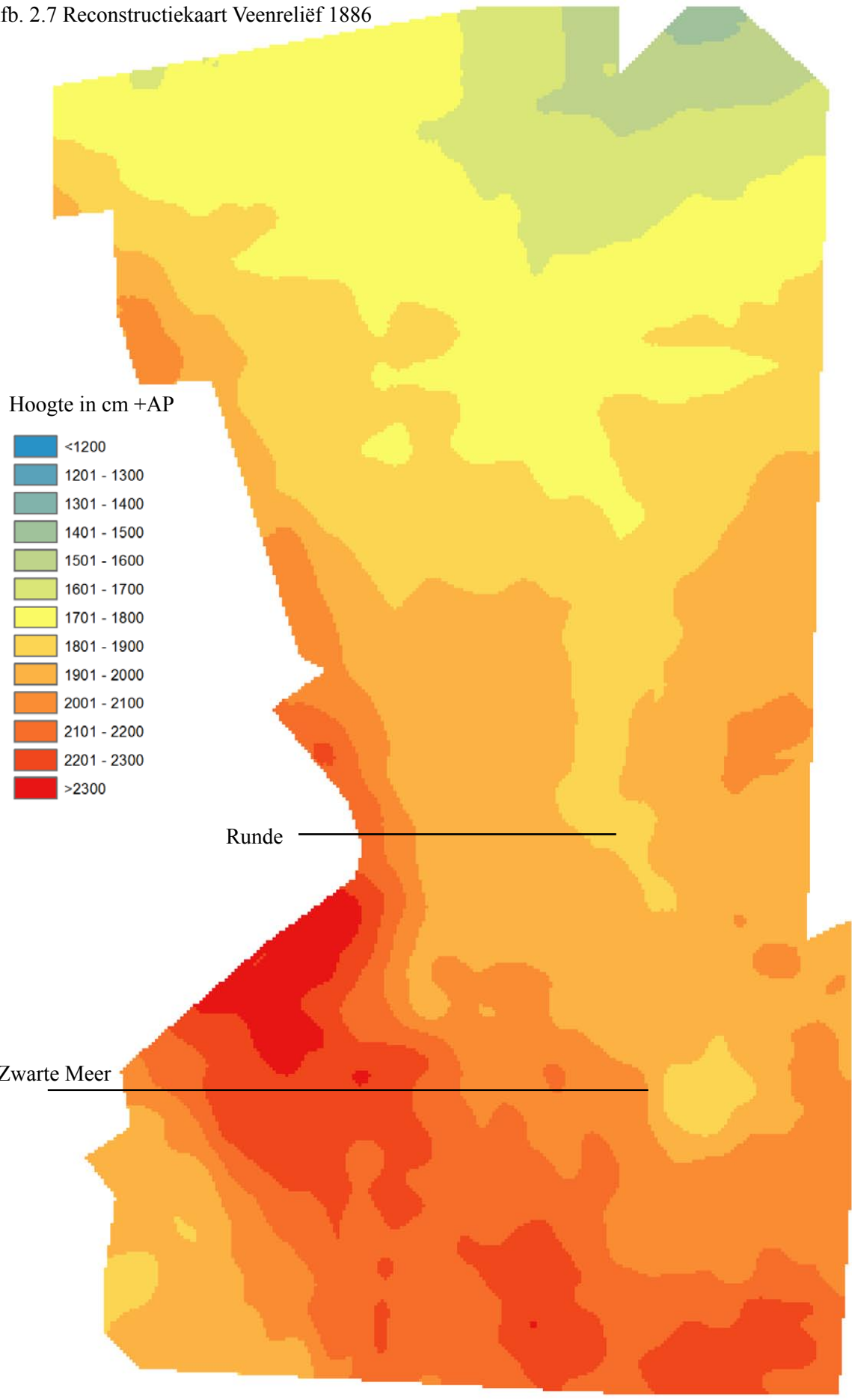
De groeiomstandigheden van het weinig vergane veenmosveen werden vanaf circa 2.000 v. Chr. zeer gunstig doordat het klimaat wat natter werd.¹⁰ Het weinig vergane veenmosveen begon dan ook uitbundig te groeien, eerst in de slenken waardoor de afwatering geleidelijk werd geblokkeerd. Vervolgens groeide het weinig vergane mosveen vanuit de slenken geleidelijk over de sterk vergane veenbulten heen. Dit gold voor zowel het gebied ten noorden als ten zuiden van de Postwegrug. Ook de Postwegrug raakte geheel overgroeid waardoor het zuidelijk gelegen deel over een veel breder gebied kon afwateren. De Postwegrug was immers geen blokkade meer.

Groeiend vanuit de slenken over de bulten zorgde deze bovenste laag van weinig vergaan veenmosveen uiteindelijk voor grote gewelfde veencomplexen met een diameter van drie tot vijf kilometer (afb. 2.5). Deze grote gewelfde complexen, ook veenkussens genoemd, ontstonden vanaf 1.500 v. Chr. en hadden ook een ander afwateringspatroon.¹¹ In tegenstelling tot het netvormige afwateringspatroon van de slenken was bij de gewelfde complexen sprake van een perifere afwatering in de ‘contactzones’ tussen de complexen. In deze ‘contactzones’ kon het water zich opeenhopen en konden veenmeren ontstaan. Voorbeelden van dergelijke meren zijn het Zwarte Meer, ontstaan rond 2.000 v. Chr., en Emmen 19, ontstaan rond 1.500 v. Chr. Dit laatste meer lag in het gebied van het huidige Landgoed Scholtenszathe. Beide meren braken door de grote druk van het water rond

¹⁰ Dupont, 1985, pag. 61.

¹¹ Casparie, Tonnis & de Vries, 2008, pag. 33.

Afb. 2.7 Reconstructiekaart Veenreliëf 1886

500 v. Chr. uit en liepen leeg. Er ontstond een groot aantal erosiegeulen waaronder ook de hoogveenbeek de Runde. De Runde nam ook de functie van hoofdafwatering van het riviertje de Hunze over. De Reconstructiekaart Veenreliëf 1886 geeft zowel de loop van de Runde als het Zwarte Meer goed weer.¹²

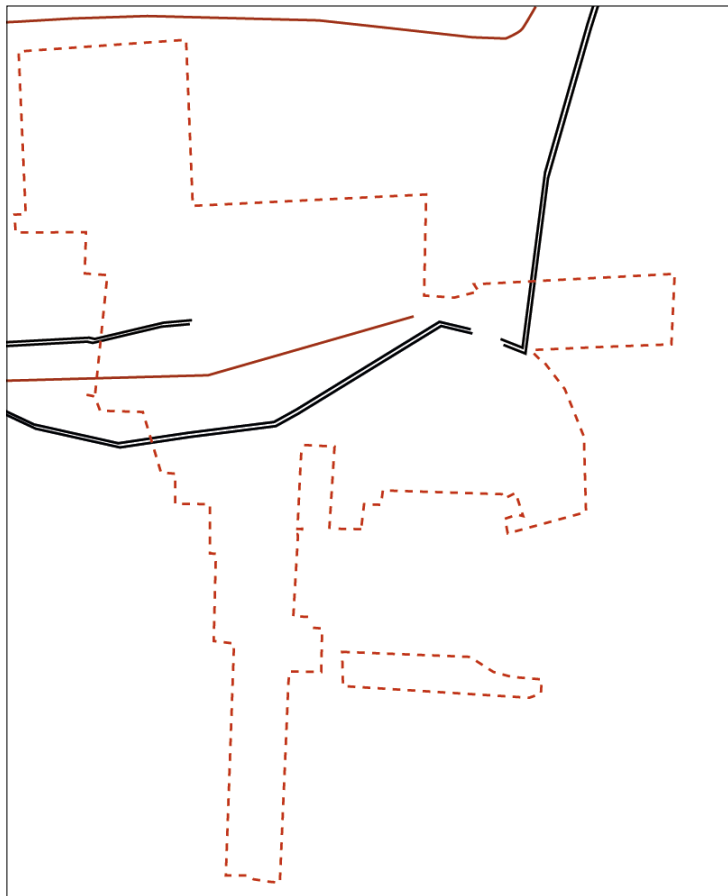
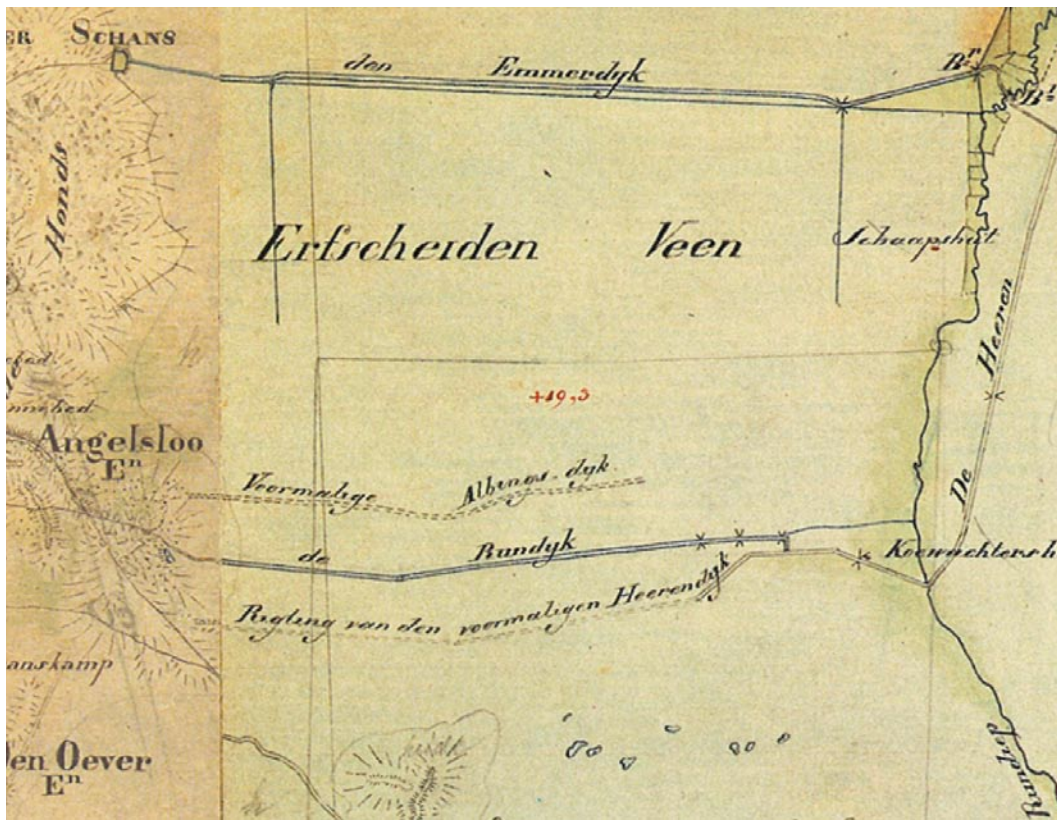
Kort nadat het Zwarte Meer was leeggelopen liep het geleidelijk weer ‘vol’ en rond de jaartelling was de oude omvang weer bereikt. Dit in tegenstelling tot Emmen 19 dat voor altijd verdween. Ook na de doorbraak van beide meren bleef het zeer vochtig in het gebied en zette de groei van het weinig vergane veenmosveen vanaf 500 v. Chr. op uitgebreide schaal door. Over het hele gebied groeide het als een deken over alles heen. Vanaf de jaartelling is volgens Casparie het hoogveen nog met ongeveer één meter gegroeid. De veenvorming kwam in de zestiende eeuw na Chr. tot stilstand door systematische afwateringsactiviteiten van de mens. Deze afwatering zorgde ervoor dat het veen inklonk waardoor de karakteristieke bolling van de veenkussens in de loop der tijd verdween. Ten tijde van de onderzoeken van Visscher in de jaren dertig en Casparie in de jaren zeventig van de vorige eeuw waren geen veenkussens meer in het gebied door de vergaande ontwatering in de omgeving.

Conclusie - De conclusie is dat op het moment dat de verveningen op gang kwamen er een in dikte variërend pakket hoogveen in het hele gebied lag. Dit hoogveen lag in sommige deelgebieden bovenop verschillende soorten laagveen, bijvoorbeeld moerasveen in het Hunzedal. Ten zuiden van de Postwegrug lag het direct op de Pleistocene ondergrond. Het totale veenpakket, hoog- en laagveen, was het dikst in en rondom het Hunzedal. Voor de turfindustrie was in eerste instantie de laag hoogveen, en dan vooral de laag oud veenmosveen van belang. Deze was namelijk meest geschikt voor brandstof. Na 1880 werd met de opkomst van de turfstrooiselindustrie ook de bovenste laag veen, jong veenmosveen, interessant. Al met al betekent dit dat het gebied waar nu het Landgoed Scholtenszathe in geologisch en bodemkundig opzicht zeer gevarieerd was en deels nog is.

Afb. 2.8 Veenprofiel in 1963 gemaakt bij Klazienaveen-Noord, inclusief datering. Hoogte veenprofiel was 3.10 m.

¹² De Reconstructiekaart Veenreliëf 1886 is ook gemaakt op basis van waterpassing- en veenboringenkaarten uit 1886. Zie voor uitgebreide verantwoording van de reconstructie; Scholtens, 2017, bijlage 1.

Afb. 3.1 Veenwegen en leidijken in het plangebied.

Boven: topografische militaire kaart van 1850.

Onder: veenwegen (bruine lijn) en leidijken (dubbele zwarte lijn) geprojecteerd op het plangebied.

3. De periode voor de verveningen

De periode vóór 1850

De ruimtelijke hoofdstructuur van het huidige landschap is ontstaan tijdens de verveningen. De vervening in het gebied waar nu het Landgoed Scholtenszathe ligt, kwam rond 1890 op gang. Echter al lang voordat de verveningen van start gingen, was sprake van menselijk ingrijpen in het gebied. Zo zijn tijdens de verveningen oude houten veenwegen van ca. 3000 jaar oud gevonden.¹ In de Middeleeuwen was het door de eeuwen heen gegroeide veenpakket al van agrarisch belang voor de omliggende dorpen. Totdat de verveningen van start gingen was het veen geen particulier bezit maar in gemeenschappelijk bezit van de gerechtigden in een marke. In het gebied waar nu het Landgoed Scholtenszathe ligt, was het veen in gemeenschappelijk bezit van twee marken, te weten de marke van Emmen en Westenesch en de marke van Noord- en Zuidbarge. De grens tussen beide marken lag op de plaats waar nu de weg (Verlengde) Tweede Groenedijk ligt. Daarmee is deze historische markegrens ook nog steeds herkenbaar in het huidige landschap. Overigens waren in andere delen van het veen grenzen minder duidelijk. Zo werd het gebied ten westen van de Runde ook door Duitse boeren gebruikt. De naam Compasuum herinnert nog aan het gemeenschappelijke gebruik van de weidegronden bij de Runde. Richting deze gemeenschappelijke weidegronden liepen vóór 1850 dan ook twee paden vanaf de dorpen op de Hondsrug (afb. 3.1). Een pad, Rundijk genoemd, was van de marke van Noord- en Zuidbarge liep naar een koewachtershut bij de Runde en is tijdens de verveningen verdwenen. Het tweede pad van de marke van Emmen en Westenesch, de Emmerdijk, liep ongeveer ter hoogte van de huidige weg Eerste Groenedijk NZ en Verlengde Eerste Groenedijk.

Vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw werd het gebied ook van militair belang. In 1580 schaarde de stad Groningen zich namelijk achter de Spanjaarden. Dit was tegen het belang van de Hollanders in hun onafhankelijkheidsstrijd tegen Spanje. Hierdoor werd Drenthe voor Holland van strategische waarde.² In 1584 besloten ‘Hare Edel Mogenden’ uit Den Haag dan ook dat het hele Oost-Nederlandse platteland maar moest “*verwoosten, verniellen ende gansselijck bederven*” omdat de vijand er zijn voorraden vandaan haalde.³ De protesten uit Drenthe bij monde van de drost Baron de Vos van Steenwijk vonden geen gehoor. Het ging om het belang van het hele vaderland of zoals de Staten het verwoordden: “*t Welvaren van de Generaliteit moet overwegen alle particuliere pretensie*”.⁴ Zover kwam het echter niet. Het ‘verwoestingsplan’ werd niet uitgevoerd. Nadat Coevorden in 1592 en Groningen in 1594 waren veroverd op de Spanjaarden bepaalden de Staten-Generaal wel dat er een grote verdedigingslinie tussen Hasselt en de Dollard moest komen.⁵ Door het opwerpen van schansen bij doorgangswegen en het afdammen van riviertjes moest het mogelijk worden om het noorden af te sluiten. De Emmer Schans ten westen van het landgoed is een voorbeeld van een dergelijke schans. Ook werd op basis van een plan van landmeter-ingenieur Jan van Alberingh in 1687 en 1688 een 226km lange leidijk door het moeras aangelegd met als doel het water vast te houden en daarmee het veen onbegaanbaar te houden (afb. 3.1).

Deze maatregelen waren natuurlijk tegen het agrarische belang van de lokale boeren. De leidijken werden niet onderhouden en raakten al spoedig in verval. Ook pleitte ‘De Landschap Drenthe’ voor het toestaan van boekweitteelt door omwonenden.⁶ Na inspectie van het gebied oordeelde men dat de leidijken ook door de vijand kon worden gebruikt en

¹ Zie ook archeologische toelichting bij dit bestemmingsplan.

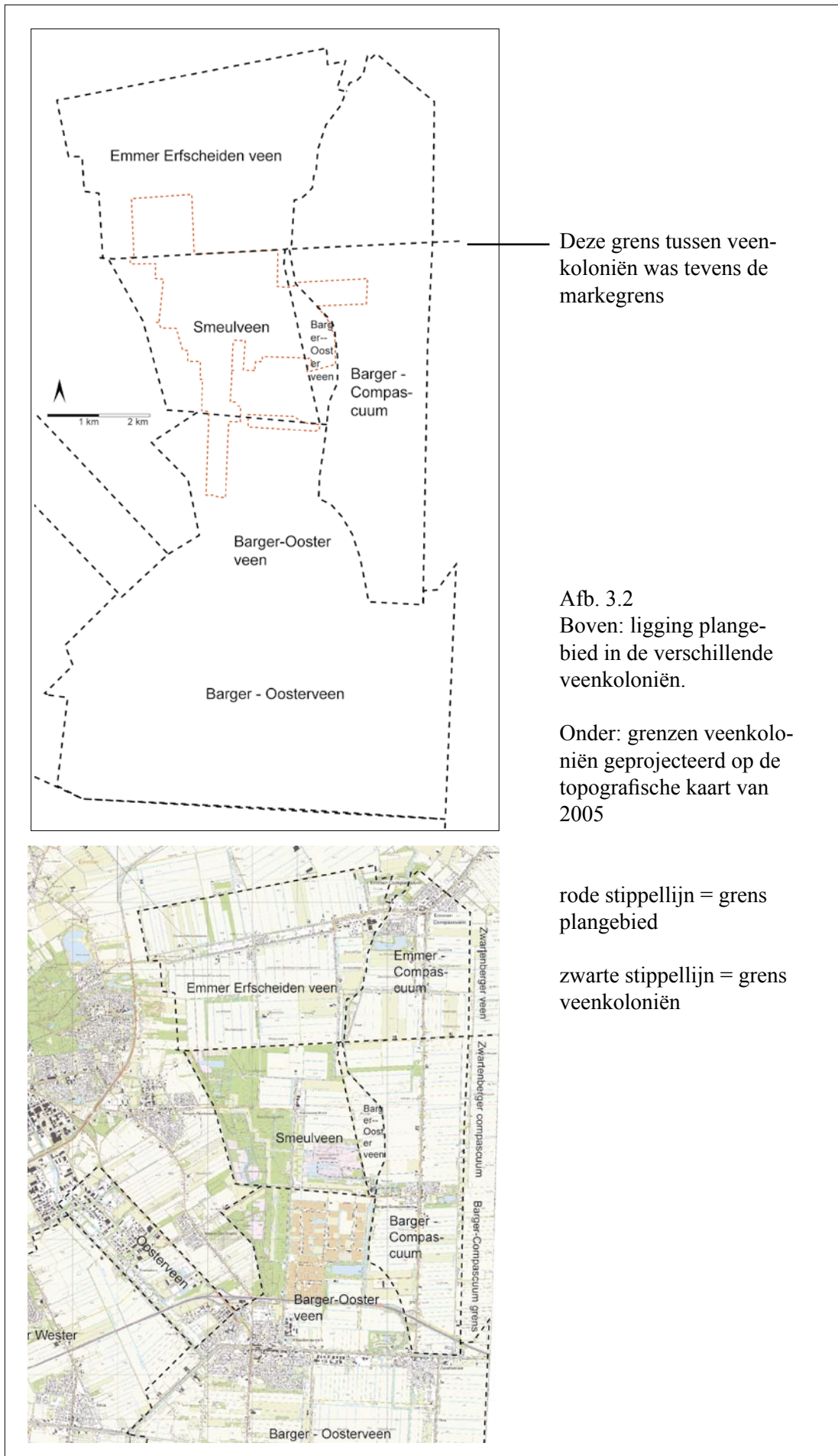
² Baas, 1997, pag. 13.

³ Heringa, 1985, pag. 287.

⁴ Heringa, 1985, pag. 287.

⁵ Coert, 191, pag. 159.

⁶ Ook Lantschap Drenthe genoemd. Het is de benaming voor de provincie Drenthe tot 1814.

dat het moeras een natuurlijke hindernis was, ook als het werd beboekweit.⁶ In 1754, 1755, 1764 en 1775 werden dan ook vergunningen voor boekweitteelt verleend. Het verbod van wegeaanleg, het graven van greppels en kolonisatie bleef wel van kracht. Rond 1850 was de barrièrefunctie van het moeras zover afgenomen door ontwatering dat de Staten-Generaal besloot tot geleidelijke opheffing van de verdedigingslinie. Reden was dat herstel te grote investeringen vergde. Uiteindelijk werden de laatste vestingwerken bij Koninklijk Besluit in 1870 opgeheven en waren de venen na twee en halve eeuw ‘bevrijd’ van militair gezag. Dit betekent dat de markegenoten ook vrij waren om naar believen het veen te bewonen en gebruiken. Vanaf 1850 kwam dus ook de mogelijkheid in beeld om het veen ten behoeve van de turfwinning af te graven.

Voordat de vervening van start kon gaan, moest het gebied eerst worden ontsloten door de aanleg van kanalen richting afzetmarkten. Op het moment dat deze ontsluiting richting afzetmarkten aanstaande was, werd het gemeenschappelijke eigendom van het veen door de marken geprivatiseerd. Zowel de marke van Emmen en Westenesch als die van Noord- en Zuidbarge kozen hierbij voor een tweeledige strategie. Enerzijds werden stukken veen verkocht. Anderzijds werden stukken veen onder de markegenoten verdeeld. Bij deze laatste strategie kregen zij naar rato hun aandeel in de marke door loting veenplaatsen in bezit. Deze loting en verdeling van veenplaatsen was gebaseerd op een plan van aanleg. In het plan van aanleg was de ruimtelijke inrichting van een begreemd gebied, veenkolonie genoemd, vastgelegd.⁷ Ook de nieuwe eigenaren van de verkochte stukken veen maakten een plan van aanleg. Het maken van een dergelijk plan was sinds 1819 namelijk wettelijk verplicht. Dit betekent dus dat iedere veenkolonie zijn eigen plan van aanleg maakte. Tegelijkertijd met scheiding en verdeling werd, als voorbereiding op de vervening, een regeling getroffen voor de oprichting van een maat-, veen- of waterschap. Deze hielden het toezicht op de uitvoering van het plan van aanleg tijdens de vervening.

Al met al ligt het huidige Landgoed Scholtenszathe in vier verschillende veenkoloniën die ieder een andere eigendomsstructuur hadden en waarvan de eigenaren een eigen plan van aanleg hebben gemaakt (afb. 3.2). In het navolgende wordt eerst de ontsluiting van het plangebied en vervolgens de plannen van aanleg besproken. Deze bepalen namelijk tot op de dag van vandaag de ruimtelijke hoofdstructuur van het plangebied.

De ontsluiting van het veengebied vanaf 1850

Zoals gezegd lag het veengebied aangelegd en moest dus eerst worden ontsloten richting afzetmarkten. De markegenoten sloten hiervoor overeenkomsten met kanaalmaatschappijen.⁸ Dergelijke kanaalmaatschappijen kregen dan om niet of voor een klein bedrag een strook veen voor de aanleg van een ontsluitingskanaal. In ruil kregen de markegenoten het recht tot afvoer van turf of andere producten tegen een geringe vergoeding.⁹ Ook kochten de kanaalmaatschappijen vaak stukken veen van de markegenoten om deze later met winst te verkopen of zelf te exploiteren. Zo kochten de initiatiefnemers van de Drentsche Veen- en Middenkanaal Maatschappij (hierna DVMKM) al in 1852 twee stukken veen van de marke van Noord- en Zuidbarge, het Oosterveen en Smeulveen genoemd (afb. 3.3 op de volgende pagina). De DVMKM zelf werd in 1853 opgericht ten behoeve van de aanleg van het Oranjekanaal.¹⁰

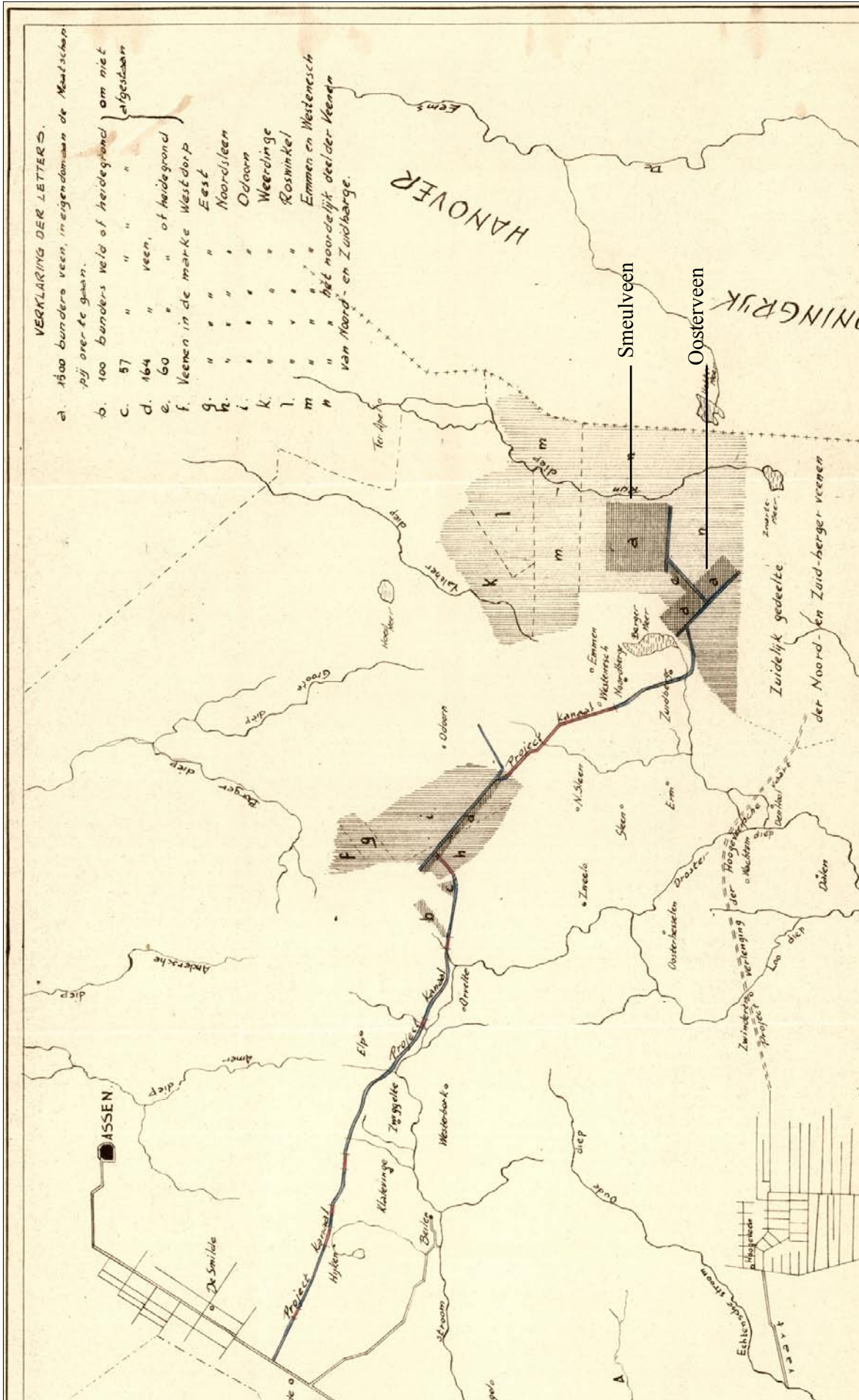
⁶ Baas, 1997, pag. 19.

⁷ Met de term ‘veenkolonie’ wordt hier een gebied aangeduid, waarvan de grens in het plan van aanleg was vastgelegd. Zie: Scholtens, 2017, pag. 32 e.v.

⁸ De eigenaren van NV Emmer Compascuum sloten in 1874 een overeenkomst met de stad Groningen voor het doortrekken van het Stadskanaal. Omdat het plangebied niet op gronden ligt van het Emmer-Compascuum wordt hier niet verder ingegaan op deze overeenkomst.

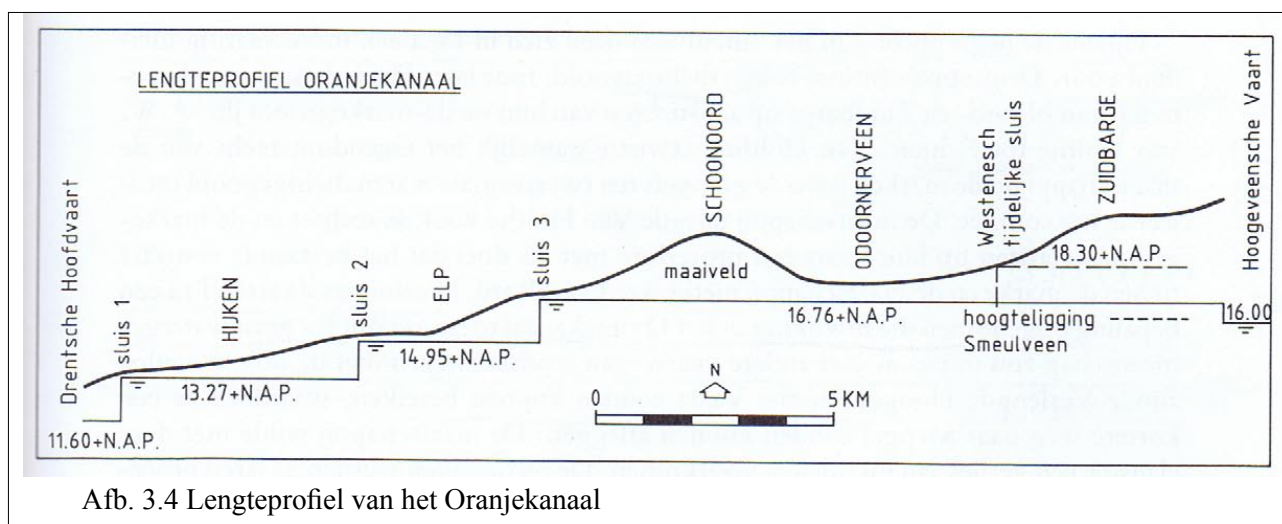
⁹ Drents Archief (hierna DA): toegangsnummer 0208, Archief Jasper Klijn en compagnie, inventarisnummer 15; overeenkomsten met de markten van Noord- en Zuidbarge, Hijken, Elp en Emmen en Westenesch over de aanleg van een kanaal.

¹⁰ Zie voor een uitgebreide beschrijving Tamminga, 1989 en Scholtens, 2017.

Abf. 3.3 Kaart behorend bij 'Plan tot oprigting eener Drentsche Veen- en Kanaalmaatschappij.' De letter f tot en met n zijn de gebieden waarvan werd verondersteld dat de turf via het Oranjekanaal naar de afzetmarkten zou worden vervoerd. De letter a is het Smeulveen, Oosterveen en de kanaallijn tussen beide

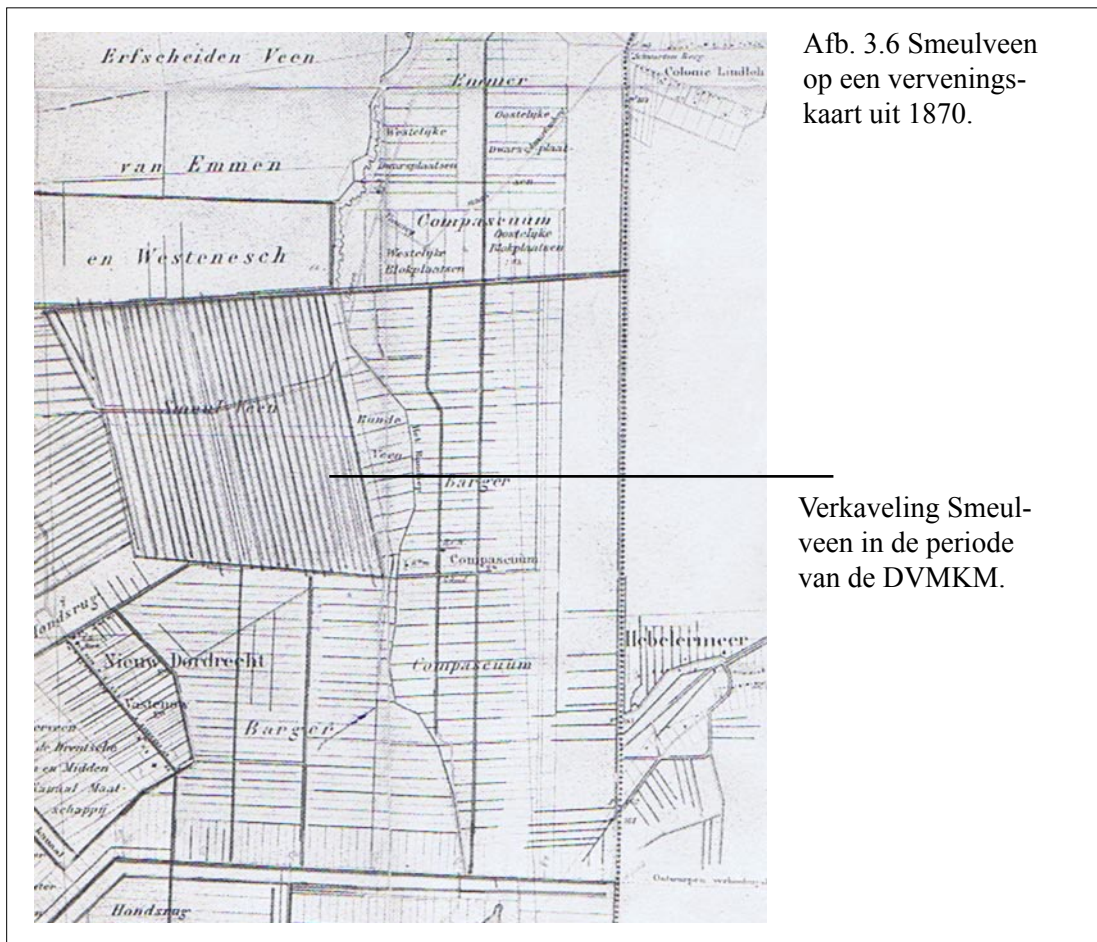
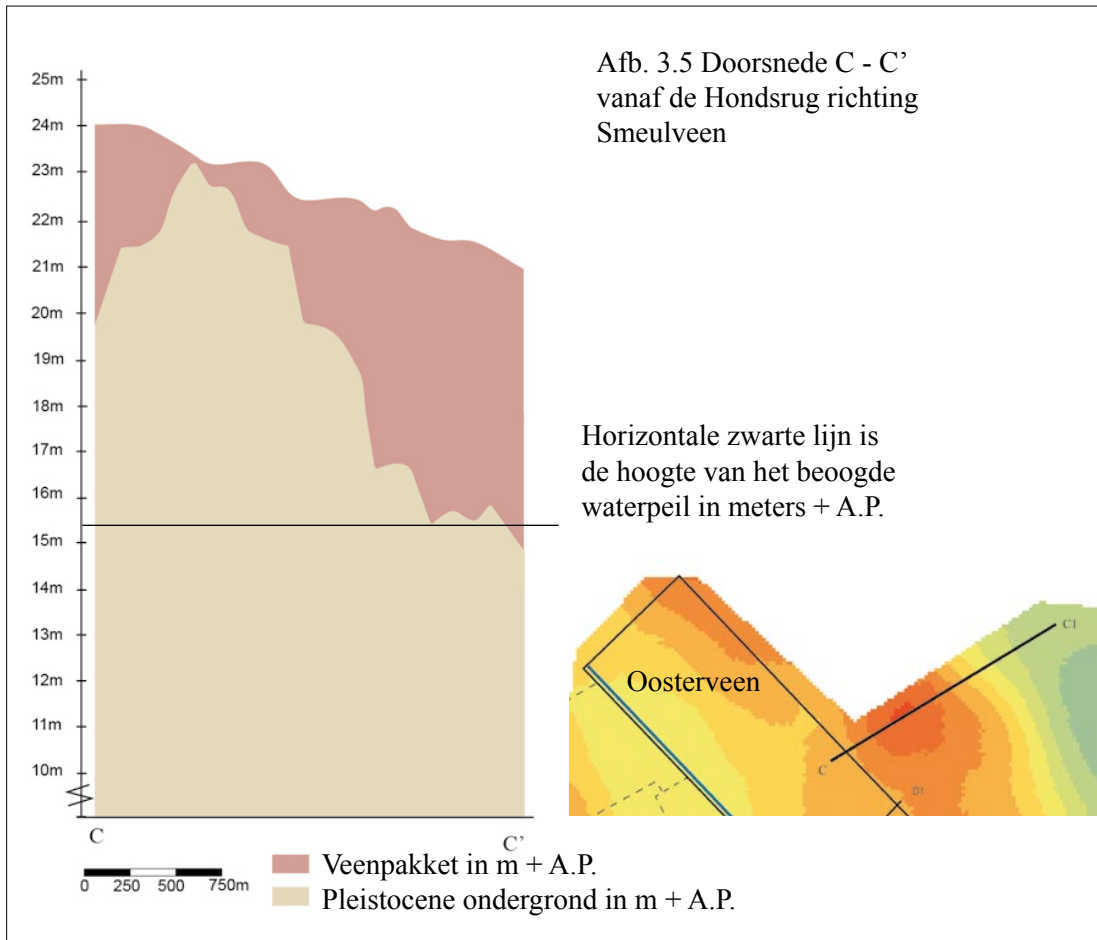
Vanuit de Drentsche Hoofdvaart bij Smilde liep en loopt het Oranjekanaal over het grondgebied van de voormalige marken van Hijken, Zwiggelte, Elp, Orvelte, Wezup, Noordsleen richting de venen van Odoorn en daarna de venen van de marke van Noord- en Zuidbarge. De bedoeling was om het Oranjekanaal via de huidige lijn Oosterveenseweg – Herenstreek – Postweg aan te leggen.¹¹ Zo zou het aangekochte Smeulveen worden ontsloten. Via dit kanaal zou ook de turf van andere veenkoloniën kunnen worden afgevoerd (nummers k t/m n op afb. 3.3). Het plan is nooit uitgevoerd als gevolg van een inschattingfout. Het kanaalplan was namelijk gebaseerd op een beperkt aantal veenboringen. Uit nadere waterpassingen en veenboringen in 1854 en 1855 bleek dat de zandondergrond in zowel het Smeulveen als omliggende venen veel lager lag dan verwacht. Om dit veen af te kunnen voeren waren dus extra waterstaatkundige kunstwerken nodig zoals sluisen al dan niet gecombineerd met een stoomgemaal indien er te veel waterverlies bij iedere schutting zou optreden. Het kanaal richting Smeulveen zou een waterpeil van 15.30 +AP moeten krijgen. Desondanks besloot de DVMKM in 1856 uit kostenoverwegingen om bij Westenesch een sluis te bouwen en het Oosterveen niet op het oorspronkelijk geplande waterpeil van 16.70 +AP maar op een peil van 18.30 +AP te benaderen (afb. 3.4). Op dit peil kon het Oosterveen worden verveend. Echter, de aanpalende lager gelegen venen van de markegenoten konden op dit peil niet afwateren op het Oranjekanaal. Bovendien werd de te overbruggen verschil in waterpeil richting het Smeulveen nog groter.

Afb. 3.4 Lengteprofiel van het Oranjekanaal

Op het moment dat de markegenoten zich realiseerden dat het waterpeil van het Oranjekanaal niet geschikt was voor de afvoer van turf van hun venen, richtten zij zich op een andere kanaalmaatschappij, De Drentse Kanaal Maatschappij (hierna DKM). De marke had al in 1851 een overeenkomst gesloten met de DKM voor ontsluiting van hun westelijke venen. In 1860 bereikte de Verlengde Hoozeveense Vaart de Bargervenvenen op de plaats waar nu Nieuw-Amsterdam ligt. Het traject van het kanaal was tot Erica bepaald. Het traject na Erica moest nog nader worden bepaald. Een groep rondom één van de initiatiefnemers van de DKM, Jonkheer Van Holthe tot Echten, wilde de Verlengde Hoozeveense Vaart niet in een rechte lijn richting Duitsland maar in de noordoostelijke richting graven. Van Holthe tot Echten c.s. wilde hierbij een verbinding tussen Verlengde Hoozeveense Vaart en het Oranjekanaal. De keuze voor dit traject was mede ingegeven door privé-belangen. Met drie andere partijen had Van Holthe tot Echten in 1860 namelijk het Barger-Compascuum van de marke van Noord- en Zuidbarge gekocht. De DVMKM was het oneens met een verbinding tussen beide kanalen omdat dit een groot verlies aan inkomsten zou betekenen.

¹¹ De huidige brede groenstrook in Nieuw-Dordrecht en de lange voortuinen van de huizen langs de Herenstreek weerspiegelen de beoogde kanaallijn.

Het traject van de Verlengde Hoogeveensche Vaart richting afzetmarkten in het westen van het land was namelijk veel korter. Tussen beide maatschappijen ontstond een decennia durend conflict over het traject en daarmee lag ook het kanaalgraven stil. Pas in 1880 kwam er een oplossing voor het conflict. Beide kanaalmaatschappijen kregen een subsidie van het Rijk. De Verlengde Hoogeveensche Vaart kreeg het noordoostelijke traject zoals het er nu nog ligt en beide kanalen werden met elkaar verbonden. De DVMKM werd ontheven van de verplichting om een kanaal richting het Smeulveen te graven. In 1892 bereikte de Verlengde Hoogeveensche Vaart de Duitse grens.

Door dit conflict liepen ook de verveningen een enorme vertraging op. Voor de DVMKM betekende dit dat niet alleen het Smeulveen niet kon worden verveend. Ook de geplande inkomsten uit omliggende venen bleven uit. Toch liet de DVMKM vooruitlopend op de vervening al wel greppels in het Smeulveen graven (afb. 3.6). De ligging van deze greppels was zo bepaald dat ze richting beoogd kanaal liepen. Om toch inkomsten te genereren werden percelen veen verhuurd aan boekweitboeren. Dit leverde echter veel minder en sterk wisselende inkomsten op. Mede door het uitblijven van voldoende inkomsten en de vertraging bij de kanaalaanleg besloot de DVMKM in 1874 het Smeulveen te verkopen. Koper was de firma W.A. Scholten, later N.V. Veenderij en Turfstrooiselfabriek 'Klazienaveen' geheten. Hiermee werd de basis gelegd voor het huidige Landgoed Scholtenszathe. Scholten veranderde de naam Smeulveen in Klazienaveen, genoemd naar zijn vrouw Klaazien(a) Sluis. Om verwarring te voorkomen met het dorp Klazienaveen, zal hier de naam Smeulveen worden gehanteerd wanneer de hele veenkolonie, het gebied, wordt bedoeld.

Omdat het Smeulveen centraal in het veen lag, was Scholten voor de ontsluiting richting afzetmarkten afhankelijk van de eigenaren van de aanpalende veenkoloniën (afb. 3.2 op pagina 18). De firma Scholten koos voor een ontsluiting zowel richting het noorden als zuiden. Ten zuiden van het Smeulveen lag de veenkolonie het Barger-Oosterveen. Het waterschap Barger-Oosterveen heeft hier de aanleg verzorgd van Hoofdwijk A, tegenwoordig Scholtenskanaal genoemd, tot aan het Smeulveen. Ten noorden en noordoosten lagen respectievelijk het Emmer-Erfscheidenveen en Emmer-Compascuum. Het veenschap Emmer-Erfscheidenveen heeft de hoofdwijken F en D, nu Verlengde Scholtenskanaal genoemd, aangelegd evenals kanaal A richting het Emmer-Compascuum. Hoofdwijk BD, Runde genoemd die later is gedempt, is door het NV Emmer-Compascuum aangelegd. Al met al bereikten rond 1900 de kanalen het Smeulveen en werd het gebied ontsloten richting afzetmarkten.

De plannen van aanleg van de veenkoloniën

Uit het bovenstaande blijkt dat de basis van het Landgoed Scholtenszathe is gelegd met de aankoop van het hele Smeulveen door de firma W.A. Scholten. Voor overige gronden die nu deel uitmaken van het landgoed zijn veenplaatsen verworven in drie andere veenkoloniën; het Barger-Oosterveen, Barger-Compascuum en Emmer-Erfscheidenveen. Iedere veenkolonie kende een andere eigendomsstructuur. Daarnaast werd per veenkolonie een eigen plan van aanleg gemaakt. In het navolgende worden de verschillende plannen van aanleg die gemaakt zijn vlak voor de vervening besproken. Hierbij staat datgene centraal dat van belang is voor het inzicht in de landschappelijke structuur van Landgoed Scholtenszathe. In het volgende hoofdstuk zal de periode van de vervening aan bod komen van het gebied waarin Landgoed Scholtenszathe ligt.

Kaart
van het
Maasruiveren.
Gen. Eindhoven.
Schaal 1 : 20000.

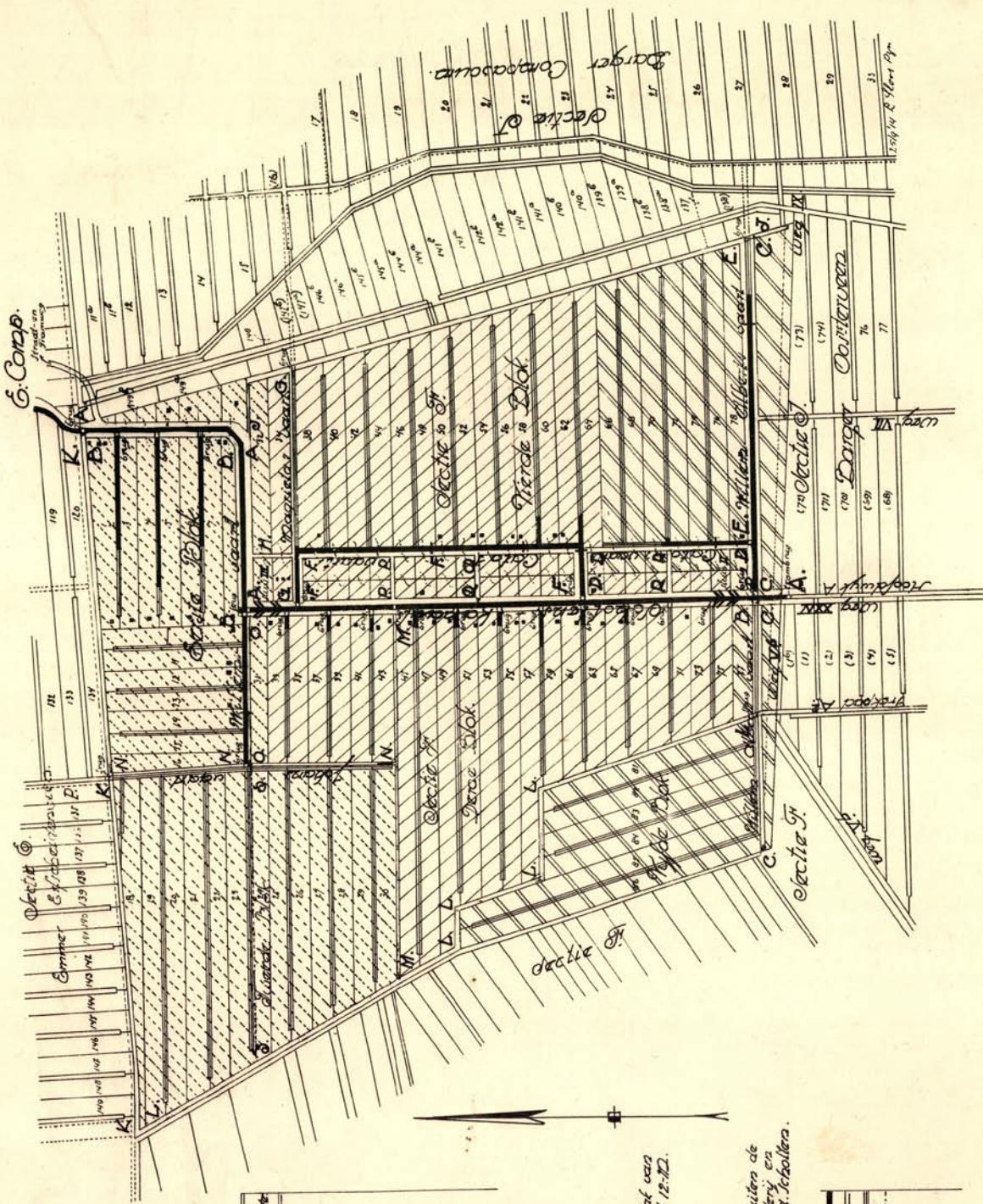
Kanaalen -	Breedte op peilhoogte + peilhoogte	Diepte op peilhoogte + peilhoogte
Scholten's kanaal.	13. 10.	2. 12.
Willem's vaart.	13. "	2. "
Johan's " "Igraal.	13. "	2. "
Cato's " "Alberth wt.	10. "	2. "
Wagniera's vaart.	10. "	2. "
Johan's vaart. Igraal.	10. "	2. "
Willem Alberth wt. Ograal.	12. "	2. "
Alle plaatswijken.	8.50 -	1.80 -
" "	6. "	1.30 -

Weges	Breedte
A	20. 12.
B	17. "
C	16. "
D	13. "
E	13. "

HJKLMRQD
De zijtak van het waterloot af en de zijtak van het overliggend deel van weg C. zijn breed 12. 12.
Wegpaaden D. zijn breed 5. 12.

38-72 Nummers der veenplaatzen.
De nummers tussen () van plaatsen buiten de kaart behooren naar aan de D.W. Overzichts- en Suifluciferfabriek "Maasruiveren" v.d. W. A. Scholten.

Kanaalen en vaarten of bruggen	Wegen	Plaatswijken met vaarten.	Voet. of fietspaarden.	Peil o.a. 14.80 12 + A.P
"	"	"	"	13.60 " " "
"	"	"	"	12.50 " " "

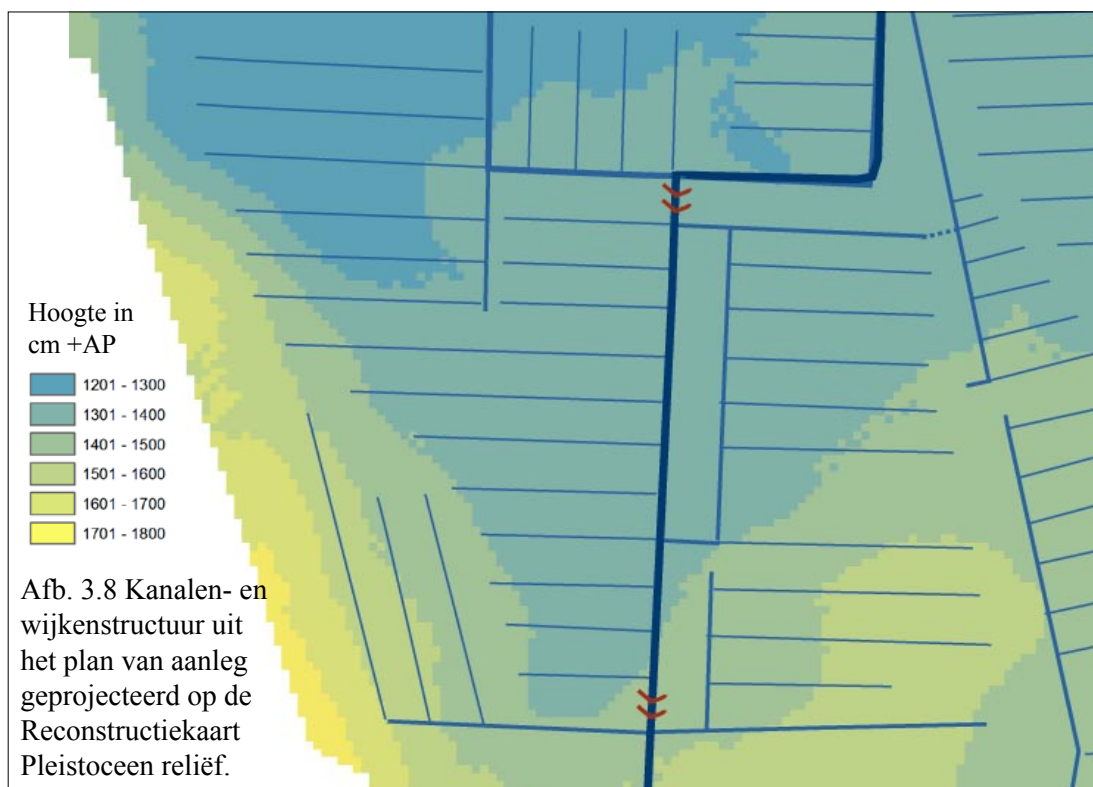
Afb. 3.7 Kaart bij het Plan van aanleg van het Smeulveen zoals getekend door de firma Scholten

Het plan van aanleg van het Smeulveen

De basis en in grondoppervlak het grootste gedeelte van Landgoed Scholtenszathe ligt in de voormalige veenkolonie Smeulveen. Nadat Scholten het Smeulveen van de DVMKM had gekocht, maakte de firma een geheel nieuw plan van aanleg (afb. 3.7).¹² Plannen van aanleg werden tijdens de vervening soms gewijzigd. De hier getoonde plankaart stamt uit 1914. In het gebied ten noorden van de Willem's vaart hadden de gewone wijken in eerdere plannen een richting die nooit is uitgevoerd. Tegenwoordig wordt Willem's vaart geschreven als Willemsvaart. Hier wordt de nieuwe spelling gehanteerd.

In het plan van aanleg kregen vrijwel alle watergangen een andere richting dan de greppels die de DVMKM al had aangelegd.¹³ Alleen in het vijfde blok behielden de wijken (= brede sloten) de richting zoals die door de DVMKM al waren gegraven.

Afwateringsstructuur - De in het plan van aanleg ontworpen afwateringsstructuur was hiërarchisch. Deze hiërarchie is overigens gebruikelijk in alle veenkoloniën. Deze hiërarchie was herkenbaar in het veld omdat het profiel van de ontsluitingskanalen breder (en soms dieper) was dan die van de hoofdwijken, terwijl het profiel van de hoofdwijken weer breder en dieper was dan die van de gewone wijken. De profielen konden per veenkolonie verschillen. Langs de gewone wijken lagen de veenplaatsen.

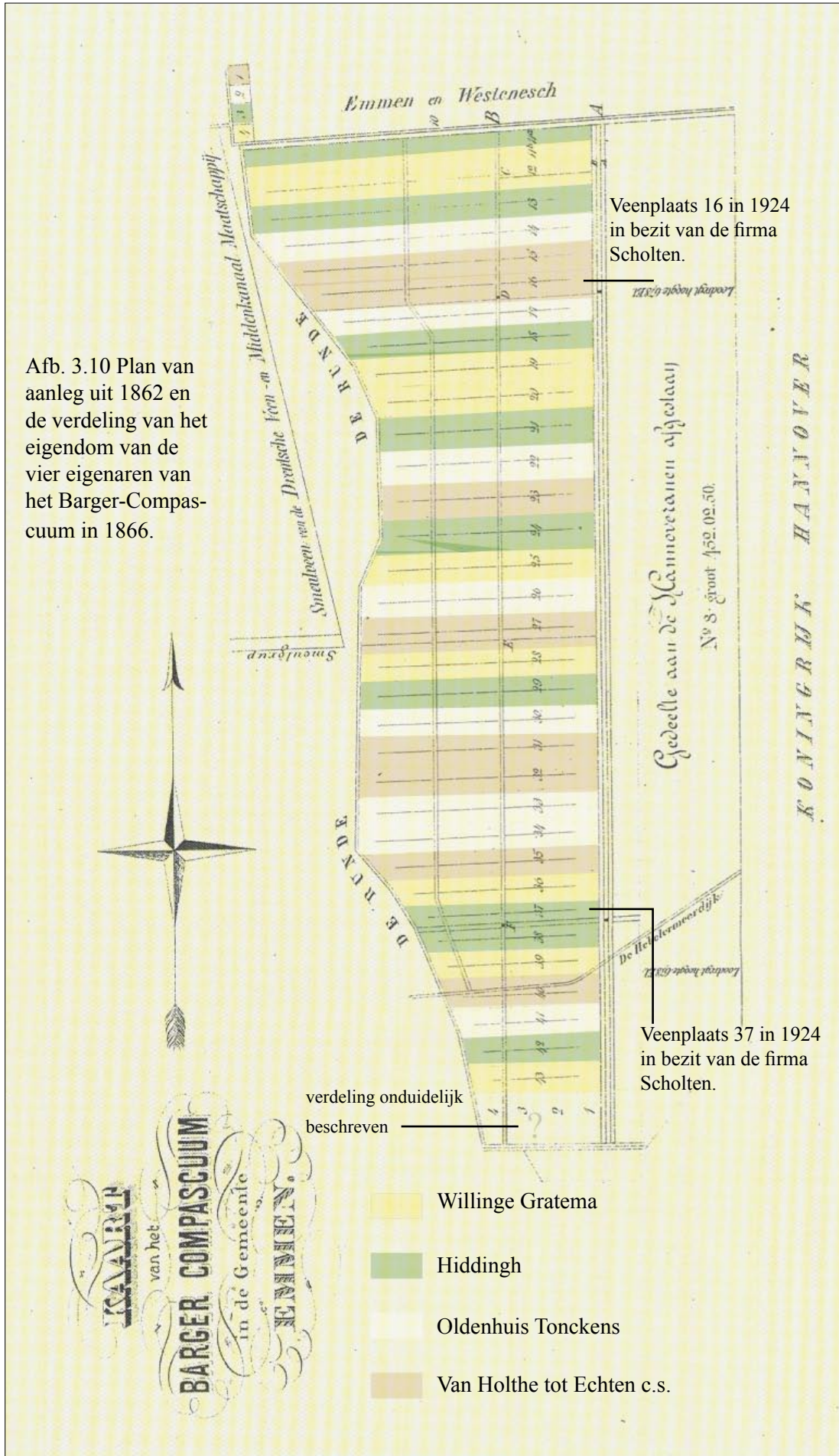

In het ontwerp van de afwateringsstructuur werd rekening gehouden met het reliëf van de zandondergrond, het Pleistoceen reliëf (afb. 3.8). Ook nadat het veen was afgegraven was deze structuur immers nog steeds van belang voor de afwatering. Om dit reliëf én de dikte van het veen te bepalen werden waterpassingen en veenboringen in het veld verricht en vervolgens in kaart gebracht.¹⁴ Op deze manier kon men ook waterpeilen van het kanaal en de (hoofd)wijken bepalen. In verband met de hoogteverschillen werden in het plan

¹² Voor zover bekend zijn er in 1892, 1905 en 1909 ook plannen gemaakt. De kaarten behorend bij deze plannen zijn echter niet in het Drents archief aanwezig. Het hier getoonde plan is de basis geweest voor de daadwerkelijke vervening.

¹³ Zoals gezegd was vanaf 1819 het maken van een plan van veenaanleg wettelijk verplicht. Op basis van deze plannen werd ook de concessie tot vervening verleend.

¹⁴ Deze waterpassing- en veenboringenkaarten zijn aanwezig in het Drents Archief; Scholtens, 2017, bijlage 1.

Afb. 3.10 Plan van aanleg uit 1862 en de verdeling van het eigendom van de vier eigenaren van het Barger-Compascuum in 1866.

Veenplaats 16 in 1924 in bezit van de firma Scholten.

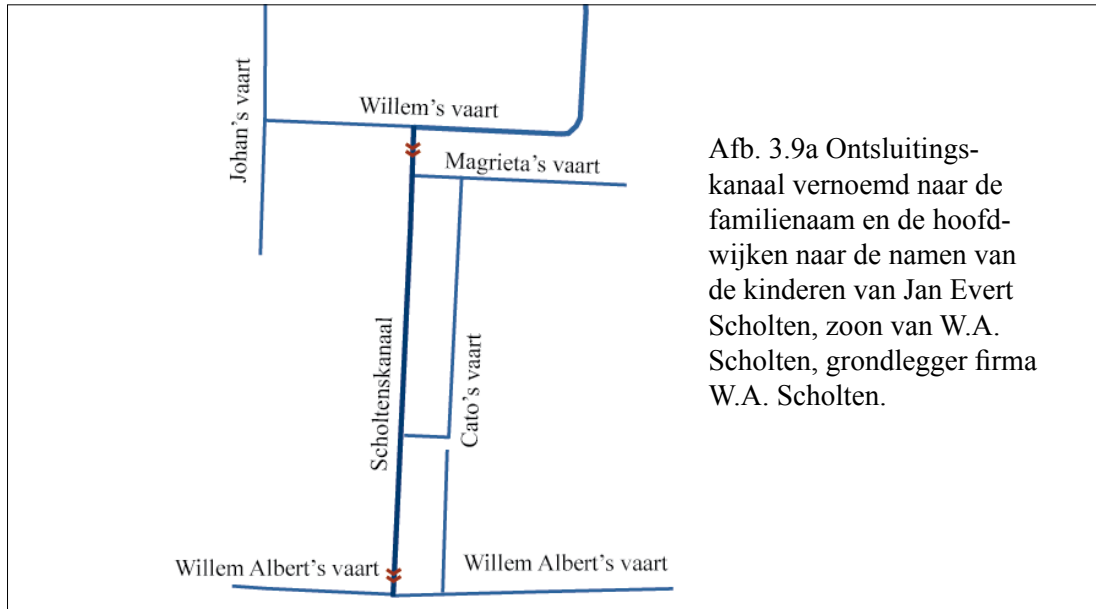
Veenplaats 37 in 1924 in bezit van de firma Scholten.

verdeling onduidelijk beschreven

- Willinge Gratema
- Hidding
- Oldenhuis Tonckens
- Van Holthe tot Echten c.s.

van aanleg van het Smeulveen twee sluizen en drie waterpeilen bepaald (zie ook afb. 4.6 op pag. 45). Ook de afwijkende richting van de wijken in het vijfde blok worden door de hoogteverschillen verklaard.

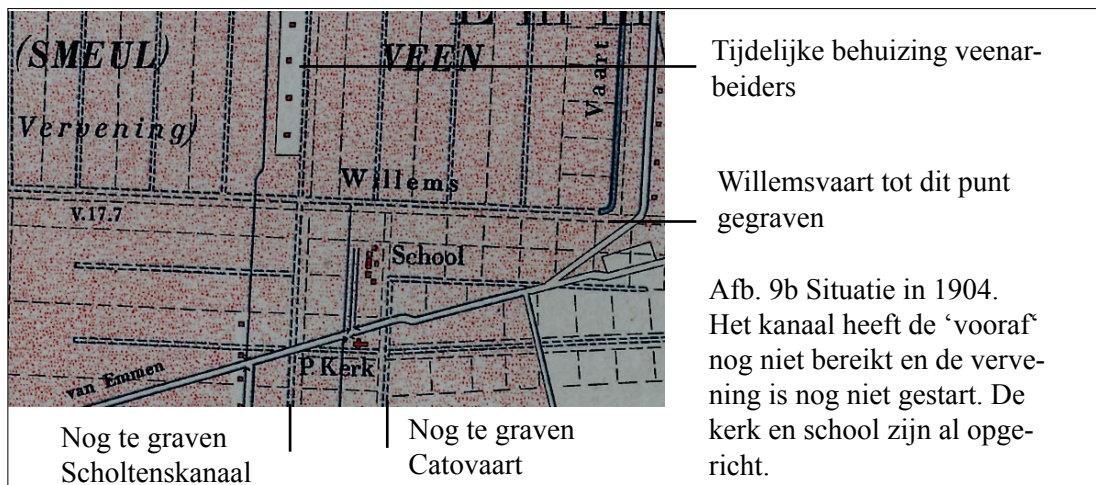
In de namen van de ontsluitingskanalen en hoofdrijen leeft de familie Scholten tot op de dag van vandaag nog voort (afb. 3.9a). De hoofdrijen zijn vernoemd naar de kinderen van Jan Evert, opvolger en zoon van de grondlegger Willem Albert Scholten.

Afb. 3.9a Ontsluitingskanaal vernoemd naar de familienaam en de hoofdrijen naar de namen van de kinderen van Jan Evert Scholten, zoon van W.A. Scholten, grondlegger firma W.A. Scholten.

In het plan van aanleg werden ook alle wegen en (trek)paden vastgelegd. Hierbij werden wegen met hoofdletters en trek- en voetpaden met een kleine letter aangeduid (afb. 3.7). De trek- en voetpaden verdwenen meestal na de vervening.

De vooraf Klazienaveen-Noord - Op de kaart van het plan van aanleg van het Smeulveen is ook een 'vooraf' getekend (afb. 3.7). Een 'vooraf' is een gebied tussen twee kanalen/ hoofdrijen, hier tussen het Scholtenskanaal en Catovaart. Hier konden burgers, neringdoenden, ambachtslieden, scholen, kerken etc. zich vestigen zonder de vervening te 'hinderen'. Ook vergde een 'vooraf' aanzienlijk minder bruggen over het kanaal. Op de vooraf in het Smeulveen is dus tijdens de vervening Klazienaveen-Noord ontstaan. Al vóór de vervening stichtte de Firma Scholten een school en kerk in het noorden van de vooraf. Deze twee gebouwen stonden in eerste instantie niet langs het Scholtenskanaal (afb. 3.9b). Op (de kop van) de veenplaatsen, ook wel landkant genoemd, lag vaak de tijdelijke

Tijdelijke behuizing veenarbeiders

Willemsvaart tot dit punt gegraven

Afb. 9b Situatie in 1904. Het kanaal heeft de 'vooraf' nog niet bereikt en de vervening is nog niet gestart. De kerk en school zijn al opgericht.

Nog te graven
Scholtenskanaal

Nog te graven
Catovaart

*Alle cijfers neglaten
betreft de pleistocoonen
den laatste*

*aldus
byen 1
2
3
4
als niet*

*Barger Compascuum
Schied. op. v. v. v.*

Barger Compascuum.

Schaal van 1 op 20000

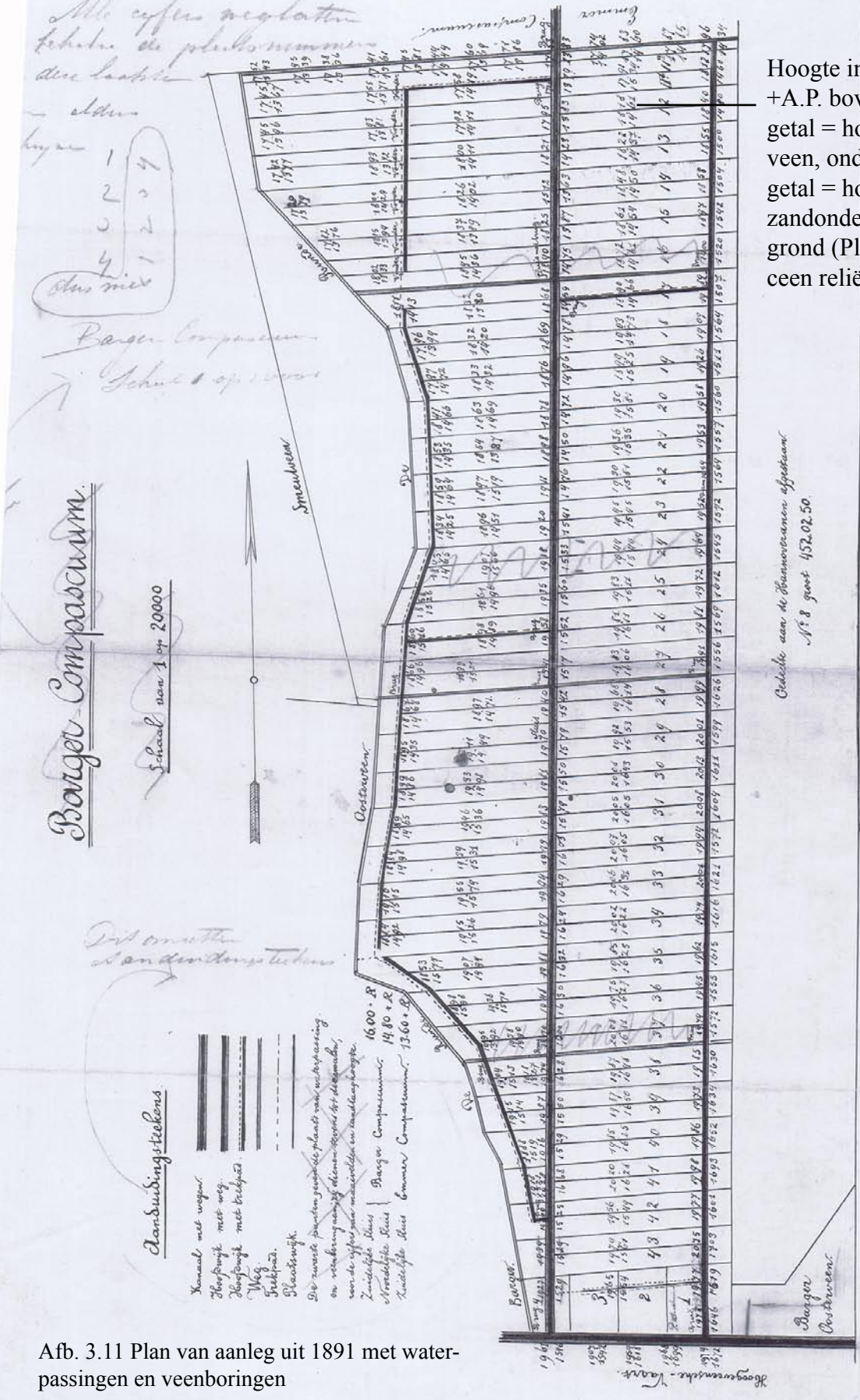
*Dit omvat
Landvertoezicht*

Aanduidingstekens

- Xenaal met weg
- Hoofdweg met weg
- Hoofdweg met biefjes
- Weg
- Streekpad
- Streekpad

*De eerste punten geven de plaats van waterpassing
en verhoging van de pleistocoonen tot de laatste
van de vijfde van maasvelden en landvertoezicht.*

Zuidelijke Sloot Barger Compascuum: 16.00 + R
19.80 + R
Zuidelijke Sloot Gommer Compascuum: 13.60 + R

Hoogte in cm
+A.P. bovenste
getal = hoogte
veen, onderste
getal = hoogte
zandonder-
grond (Pleisto-
ceen reliëf)

*Betekenis van de tekeningen afgezet
N° 8 gent 452.02.50.*

Bruxen.

Afb. 3.11 Plan van aanleg uit 1891 met waterpassingen en veenboringen

behuizing van de veenarbeiders. Na de vervening verdween deze tijdelijke bewoning om plaats te maken voor slechts enkele boerderijen direct langs het kanaal. Hierdoor ontstaat er een contrast tussen de dichtere burgerbewoning op de vooraf en de verspreide agrarische bebouwing aan de andere kant (landkant) van het kanaal.

Nadat een plan van aanleg door de provincie was beoordeeld en goedgekeurd werd een concessie tot vervening verleend.¹⁵ De vergunning tot vervening en goedkeuring van het eerste plan van aanleg voor het Smeulveen vond bij besluit van Gedeputeerde Staten op 27 maart 1896 (nr. 40) plaats. Rond 1905 werd het Smeulveen door kanalen ontsloten.

Het plan van aanleg van het Barger-Compasuum

Op 19 maart 1860 kochten vier welgestelde (groepen) particulieren het Barger-Compasuum voor een prijs van 85.000 gulden.¹⁶ Kopers waren notaris jonkheer A.W. Van Holthe tot Echten c.s., de Asser wethouder C. Hiddingh, de Emmer burgemeester L. Oldenhuis Tonckens en H.F. Gosselaar, zonder beroep.¹⁷ Gosselaar verkocht zijn aandeel in 1863 aan Jan Albert Willinge Gratema, procureur te Assen (afb. 3.10).

Tijdens de aankoop was er nog steeds een conflict met Duitse boeren over hun weiderechten ten oosten van de Runde. De oplossing van dit conflict was van groot belang. Pas dan waren immers alle eigendomsrechten bekend. Na een aantal onderhandelingsrondes werd op 31 oktober 1863 met het Koninkrijk Hannover een contract getekend.¹⁸ De Hannoveriaanse boeren kregen een strook veen met ondergrond, breed 678 ellen en één palm, evenwijdig aan de grens (afb. 3.10).¹⁹ Op de grens tussen beide zou een scheidingsloot worden gegraven, die later de naam *De Breede Sloot* kreeg. Daarnaast werd overeengekomen dat er een kanaal, later limietwijk genoemd, zou worden gegraven evenwijdig aan en op een afstand van maximaal 300 m over de volle lengte van de afgestane strook.

Het Barger-Compasuum is vóór de vervening, in 1866, verdeeld onder de vier (groepen) eigenaren. De verdeling vond plaats op basis van een plan van aanpak van Van Holthe tot Echten uit 1862 waarin het Barger-Compasuum was verdeeld in 32 veenplaatsen van ieder 200m breed (afb. 3.10). De veenplaatsen liepen van de Runde in het westen door tot de Breede Sloot in het oosten. Het geplande Verlengde Oosterdiep sneed grofweg de veenplaatsen door de midden. Bij de verdeling werden acht veenplaatsen, verspreid over het gebied, samengevoegd. Zo ontstonden vier kavels of groepen percelen. Iedere kavel vertegenwoordigde een waarde van f 44.500,- en was ongeveer 335 hectare groot.²⁰ Tenslotte werd door loting de vier kavels onder de vier (groepen van) eigenaren verdeeld.²¹ Na deze verdeling was ieder vrij om zijn bezit al dan niet gedeeltelijk te verkopen. Al voordat de verveningen op gang kwamen, wisselden grote stukken veen van eigenaar. Zo verkocht Gratema het merendeel van zijn bezit aan de Deventer Veen Maatschappij. De erfgenamen van Hiddingh verkochten in 1898 een deel van hun bezit aan de Firma W.A. Scholten. In 1924 had de Firma W.A. Scholten veenplaatsen nummer zestien en nummer 37 in bezit. Door aankoop en/of ruiling is het huidige gebied van Landgoed Scholtenszathe geconcentreerd rond de voormalige veenplaats nummer zestien.

¹⁵ Vóór 1895 werd de vergunning tot vervening bij Koninklijk Besluit gegeven. De provincie had tot die tijd een adviserende rol. Na 1895 werd de vergunning door de provincie verleend. Zie ook Drents Archief toegang 0912, inventarisnummer 304. Reglement op de verveeningen in de provincie Drenthe.

¹⁶ Compasuum, 1860 – 1866, pag. 4. Van Holthe tot Echten vertegenwoordigde een groep familie en verveners.

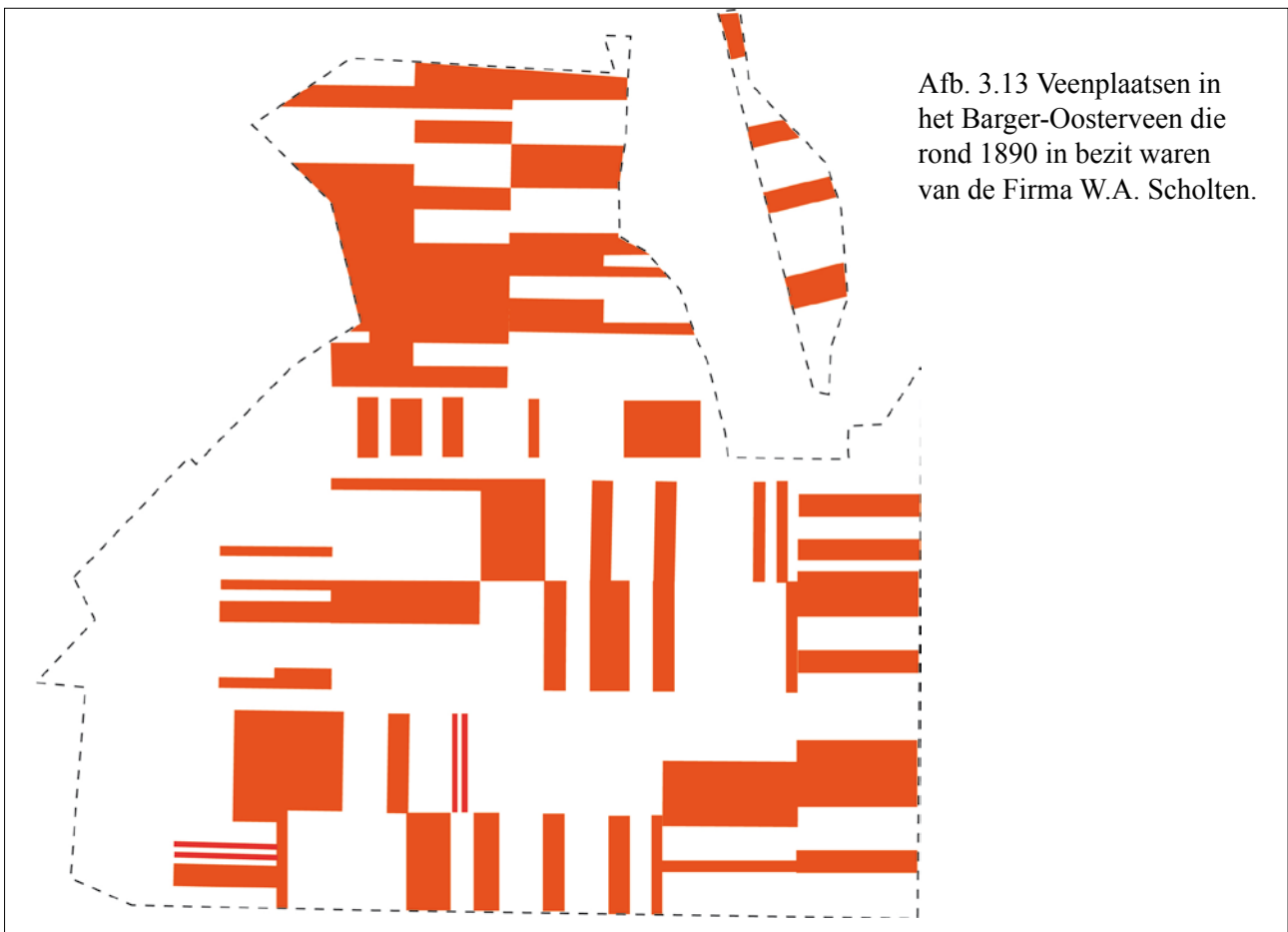
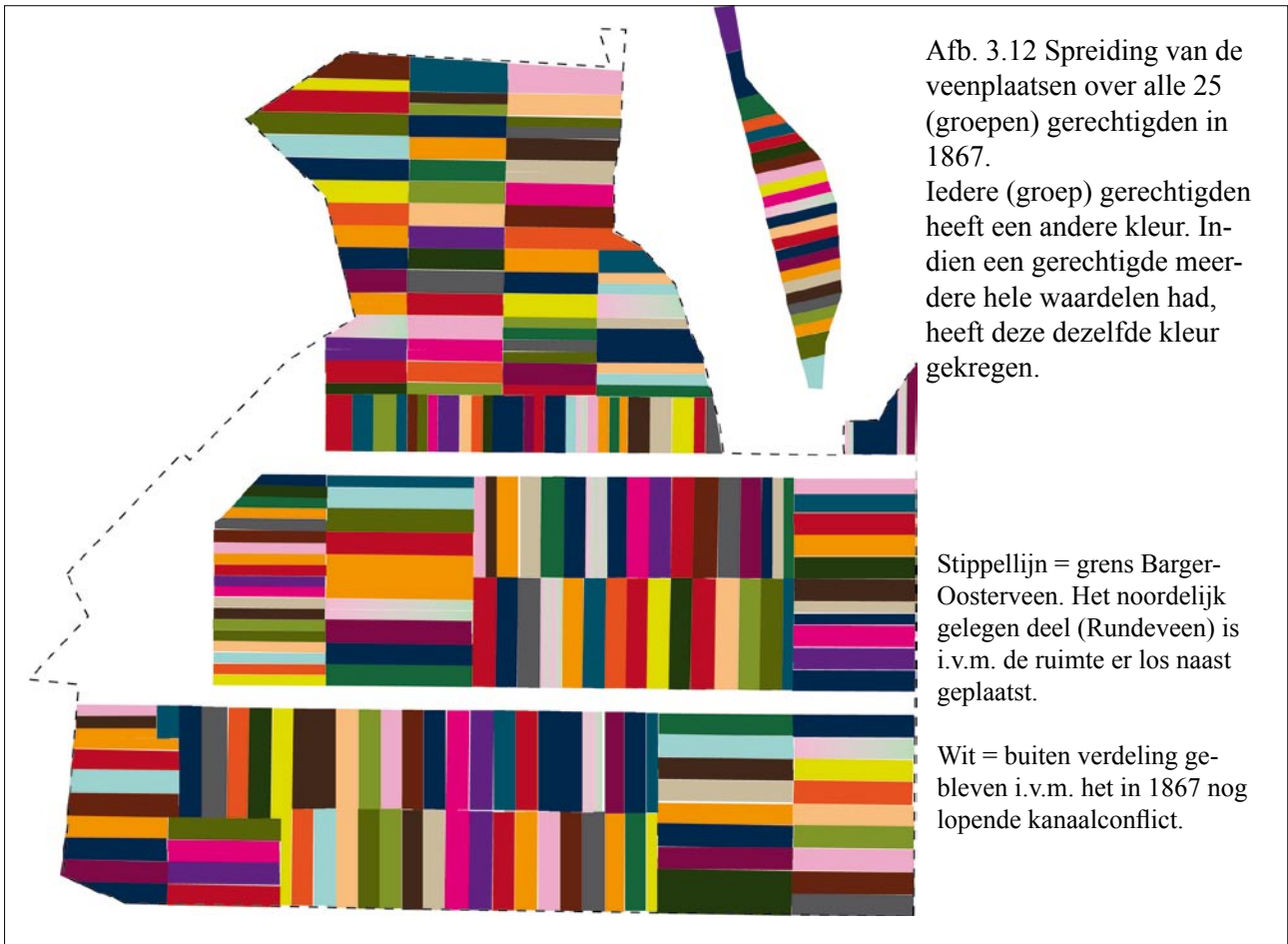
¹⁷ Op 3 april 1861 trouwde Gosselaar met Margien Haasken, enig erfgenaam van Willem Haasken en Aaltien Sikken. De familie Haasken en Sikken waren belangrijke gerechtigden in de marke van Noord- en Zuidbarge.

¹⁸ Compasuum 1860 – 1866, pag. 28 e.v.

¹⁹ Zie ook Berens, 2012 en Steenhuis, 2013.

²⁰ Compasuum, 1860 – 1866, pag. 48 e.v. en Steenhuis, 2013, pag. 18.

²¹ Na de loting vond er nog een verdere verdeling plaats van de kavel van de groep rondom Van Holthe tot Echten. Van Holthe was voor een bedrag van f 29.370,- gerechtigd in het vierde lot/kavel. Hij kreeg dus 66% van de kavel.

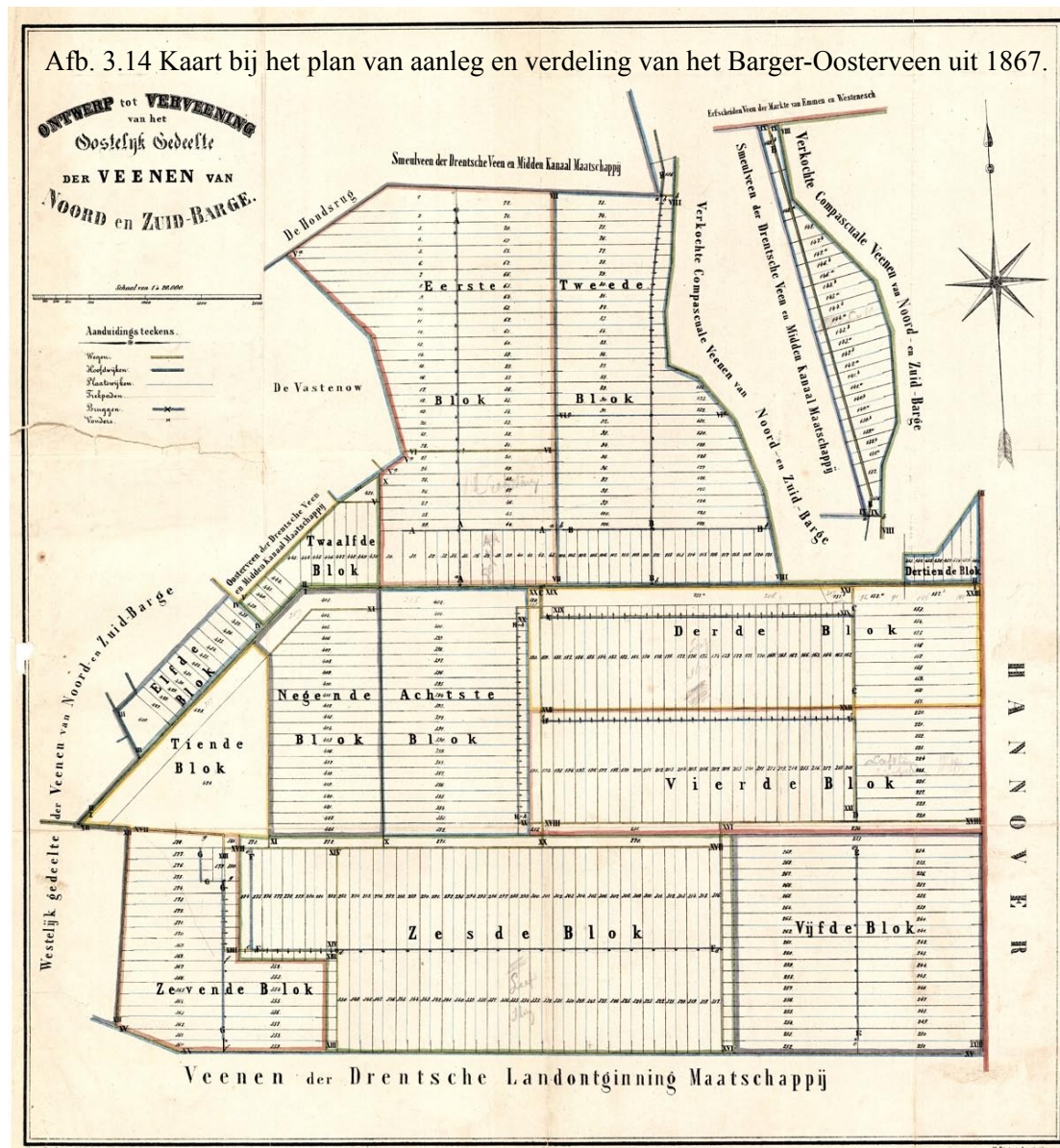

In 1891 werd het waterschap Barger-Compascuum opgericht. Op dat moment was nog geen concessie tot vervening verkregen. Wel was er een concept plan van aanleg gemaakt en waterpassingen en veenboringen verricht (afb. 3.11). Op 27 oktober 1899 (nr. 53) werd het plan van aanleg goedgekeurd en de vergunning voor de vervening door de provincie verleend.

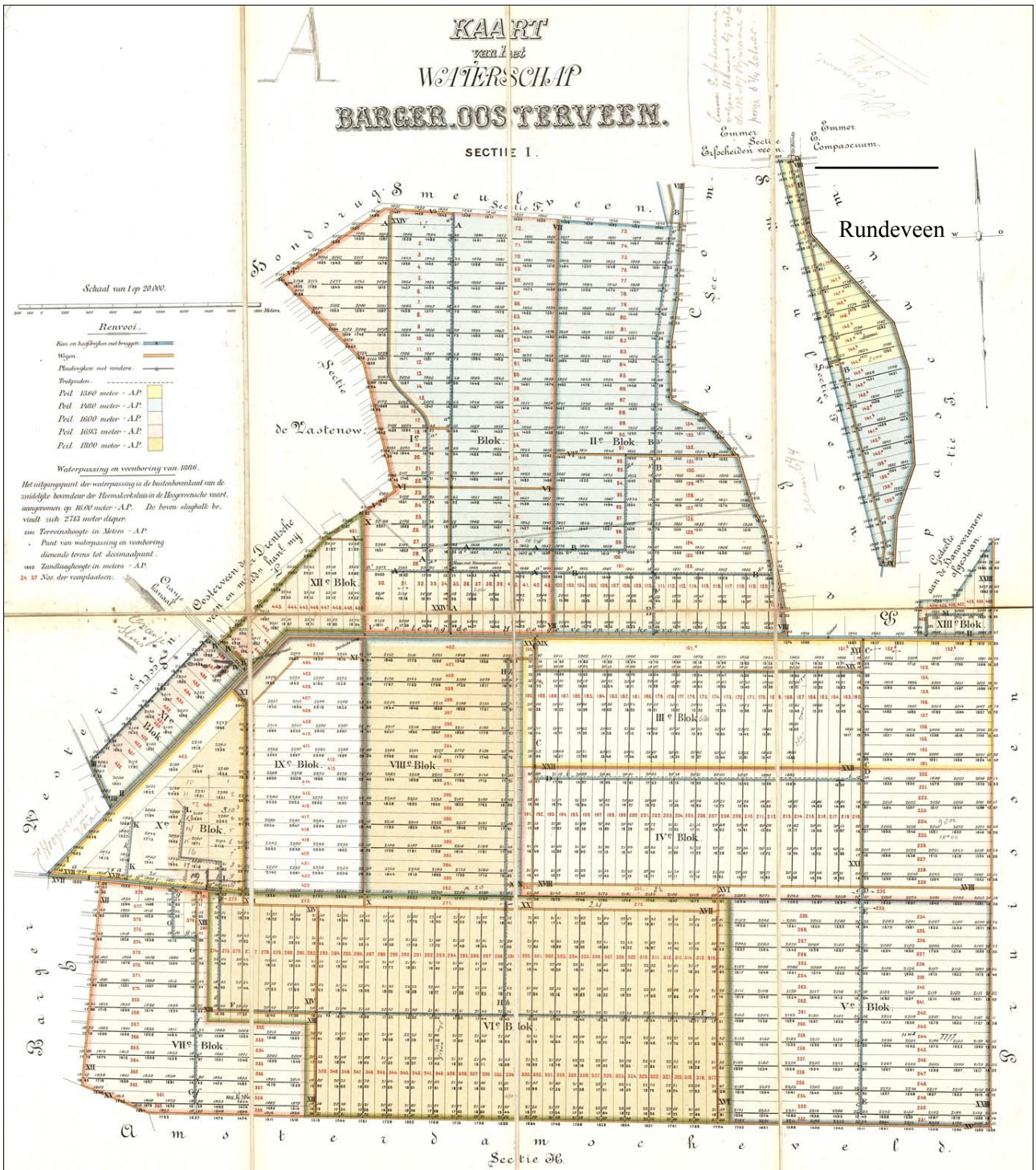
Het plan van aanleg van het Barger-Oosterveen

Het Barger-Oosterveen is niet verkocht maar onder de gerechtigden in de marke van Noord- en Zuidbarge in 1867 verdeeld.²² Dit betekent dat, op basis van een plan van aanleg, alle markegenoten naar rato hun gerechtigheid een aantal veenplaatsen kregen. Door middel van een loting kwamen zij in het bezit van een aantal veenplaatsen verspreid over het gebied. Het resultaat was een bijzonder versnipperd eigendom (afb. 3.12 en 3.14).

Voor de Firma W.A. Scholten betekende dit dat voor iedere aankoop van een veenplaats met de betreffende eigenaar moest worden onderhandeld en een koopovereenkomst moest worden gesloten. Desondanks waren rond 1890 al veel veenplaatsen in het bezit van de Firma W.A. Scholten (afb. 3.13). Het perceel ten zuiden van de Postweg dat nu deel uitmaakt van Landgoed Scholtenszathe is daar een voorbeeld van.

²² Drents Archief, toegang 0794, inventarisnummer 10264, Veeaanleg en indeeling van het oostelijk gedeelte der marke van Noord- en Zuidbarge.

Afb. 3.15
 Boven: waterpassings- en veenboringenkaart en plan van
 aanleg van het Barger-Oosterveen uit 1886.

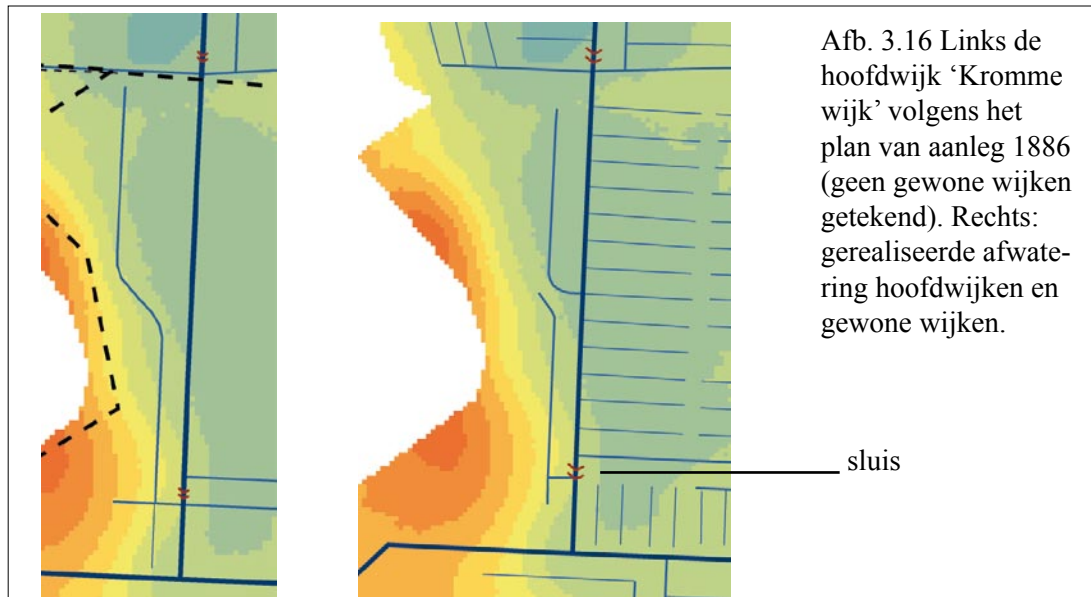
Rechts: detail van de kaart. Bovenste schuin geschreven
 getal is hoogte veenoppervlak in meters + A.P., onderste
 getal is Pleistoceen reliëf in meters + A.P.
 Rode getallen = veenplaatsnummers
 Kapitalen = hoofdwijken
 Romeinse cijfers = wegen
 Verschillende kleuren = peilvakken in m + AP

2025 1548	2000 1473	2022 1531	2004 1544	2008 1575
XXIX				
150				
2023 1533	19 15	87 16	2011 1563	2002 1582
			2009 2009	1994 1994
H 2077	15 20	39 26	1580 2030	1552 2018
	18 20	6 0	1507 1507	1560 1560
			190 189	188 187
2073 1591	20 15	08 38	2070 1625	2000 1538

Ook de percelen in het Barger-Oosterveen ten westen van het kanaal dat nu Scholtenskanaal maar voorheen Hoofdwijk A heette, waren rond 1890 al deels in handen van de Firma W.A. Scholten. Later zijn daar de aansluitende percelen nog bijgekocht of is met andere veenplaatseigenaren geruild. Tenslotte waren ook enkele percelen ten westen van de Ronde al in 1890 in het bezit van de Firma W.A. Scholten. Ook hier is door middel van aankoop of ruiling later een aaneengesloten bezit ontstaan.

Hoewel in 1867 in samenhang met de verdeling van het veen er een plan van aanleg was gemaakt, zou het door het kanaalconflict nog tot 1880 duren voordat daadwerkelijk kon worden gestart met de verveningen. Rond 1886 werden daarom opnieuw waterpassingen en veenboringen verricht en op basis daarvan een nieuw plan van aanleg gemaakt (afb. 3.15). Daaraan voorafgaand was in 1885 het Waterschap Barger-Oosterveen opgericht. Het waterschap hield toezicht op de uitvoering van het plan van aanleg tijdens de vervening. De groep van eigenaren, ingelanden genoemd, kozen een bestuur. Tijdens de vervening hadden de ingelanden stemrecht naar rato hun bezit in hectares.

In het nieuwe plan van aanleg was de afwateringsstructuur van het gebiedje dat nu deel uitmaakt van het Landgoed Scholtenszathe gewijzigd. Dit hing nauw samen met het aanwezige Pleistoceen reliëf van de Hondsrug (afb. 3.15 en 3.16). Zoals eerder gezegd was er een samenhang tussen het aanwezige reliëf van de zandondergrond en de afwateringsstructuur. In het eerste ontwerp uit 1867 (afb. 3.14) waterden de wijken direct af op Hoofdwijk A/Scholtenskanaal. In 1886 was een tussenstap ontworpen door middel van een de hoofdwijk die de toepasselijke naam 'Kromme wijk' kreeg. Al gaande de verveningen bleken de hoogteverschillen tussen het noordelijke en zuidelijke deel toch nog te groot (afb. 3.16). Het zuidelijke deel kreeg een afwatering voor de sluis (peilvak 16,00 m +AP), het noordelijke deel na de sluis (peilvak 14,80 m +AP).

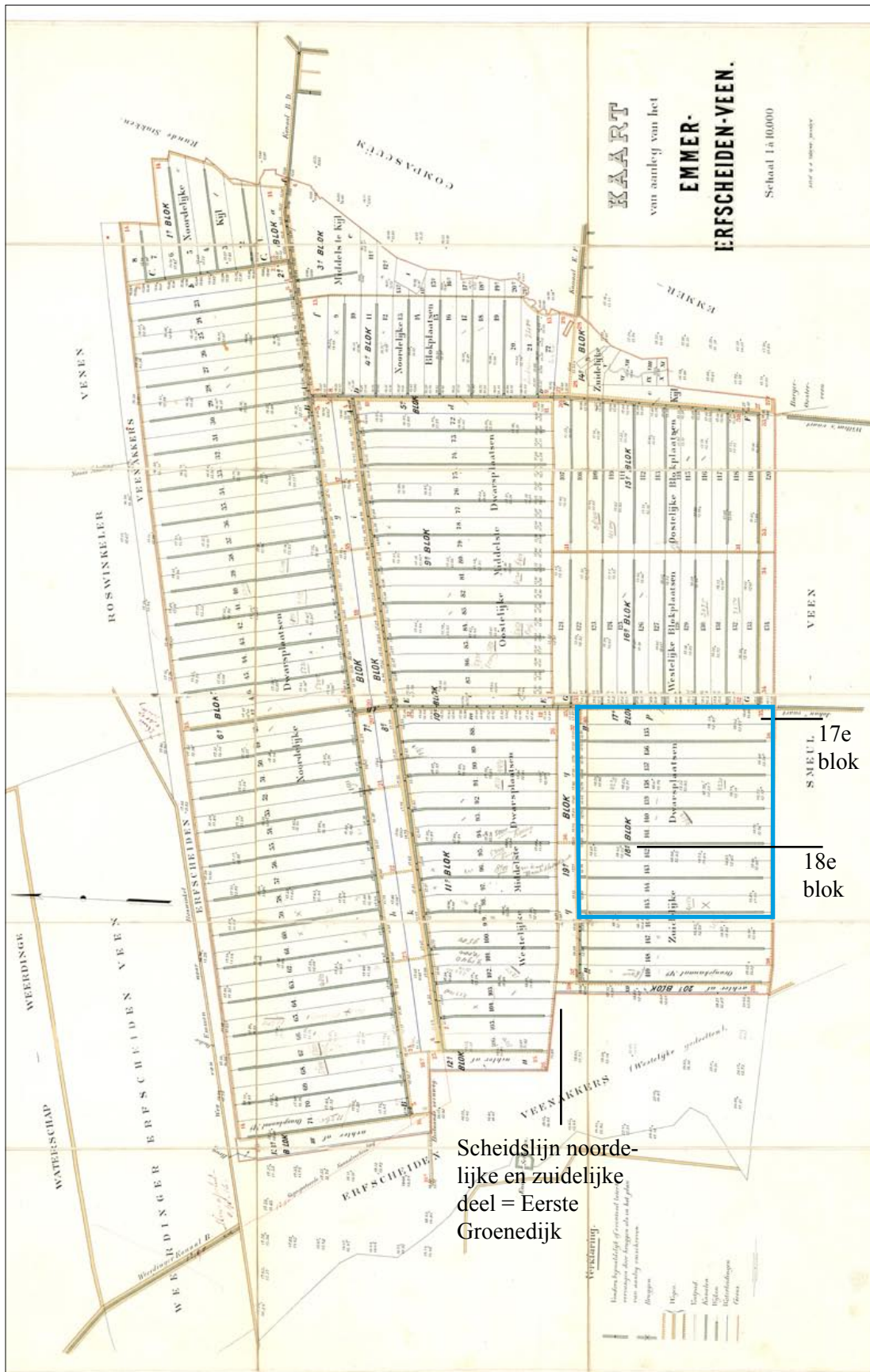
Afb. 3.16 Links de hoofdwijk 'Kromme wijk' volgens het plan van aanleg 1886 (geen gewone wijken getekend). Rechts: gerealiseerde afwatering hoofdwijken en gewone wijken.

sluis

Nadat het plan van aanleg door provincie en het Rijk was goedgekeurd werd bij KB een van 1 september 1890 nr. 25 de vergunning tot vervening verleend. In dat jaar had de firma Scholten dus al heel wat veenplaatzen verworven van individuele veenplaatseigenaren.

Het plan van aanleg van het Emmer-Erfscheideneen

De naam Erfscheideneen bestond al vóór de verveningen. Het betekende dat het veen 'naar ieders gerechtigheid' was gescheiden en verdeeld, zodat ieder naar eigen goedvinden over zijn deel kon beschikken. Het gevolg was dat het veen al eerder in lange stroken was

Afb. 3.17 Plan van aanleg van het Emmer-Erfscheidenveen. Blauw kader = onderdeel huidige Landgoed Scholtenszathe.

verdeeld. Volgens Buiskool hing deze verdeling samen met de veenboekweitcultuur.²³ Wanneer de markegenoten boekweit wilden verbouwen, werd door de volmachten een stuk veen afgebakend en naar ieders gerechtigheid verdeeld. Er bestonden twee manieren van verdeling. Een tijdelijke verdeling van meestal zes tot tien jaar totdat het veen door de boekweitteelt was uitgeput en niet meer geschikt was voor agrarisch gebruik. Het veen kwam daarna weer in gemeenschappelijk eigendom van de marke. Deze manier van verdeling kwam veel voor in de venen van de marke van Noord- en Zuidbarge. Bij de tweede manier was de verdeling erfelijk (vandaar erfscheiden) en bleef het eigendom dus voortduren. Bij beide verdelingen werd het veen strookvormig verdeeld. Soms waren deze stroken zeer smal zodat ook de kleine 'bewaardeelden' ook een strook veen konden bewerken. Rond 1880 waren dergelijke stroken in Emmer-Erfscheidenveen circa 4 km (in het zuiden) tot circa 6,5 (in het noorden) lang. Een dergelijke strookvormige verdeling van de venen was echter ongeschikt voor de systematische vervening. Er moest dus een geheel nieuw plan worden gemaakt waarbij de oude verdeling teniet werd gedaan en iedereen dus afstand moest doen van de stroken ten behoeve van de nieuwe verdeling. Ter voorbereiding van de verveningen en het maken van het nieuwe plan richtten de markegenoten in 1882 een maatschap op.²⁴ Onder leiding van burgemeester Willem Tijmes is dit nieuwe plan van aanleg gemaakt (afb. 3.17). Omdat iedereen mee moest werken heeft dat enige tijd geduurd.

Ondertussen stond de verveningwet van 1895 niet meer toe dat veen door particuliere organisaties (zoals een maatschap) werd ontgonnen. Reden waarom in plaats van het maatschap vóór de vervening een veenschap werd opgericht. Uiteindelijk werden in 1896 de venen op basis van het plan van aanleg onder de stembevoegden van de maatschap door middel van loting gescheiden en verdeeld.²⁵ In het plan van aanleg onderscheidde de maatschap een noordelijk deel en een zuidelijk deel. Het noordelijke deel was 1173 ha groot en het zuidelijk deel 469 ha. Tot op de dag van vandaag leeft dit onderscheid nog in de veldnamen voort. Zo wordt het plangebied, op topografisch kaarten nog steeds Zuidelijke Dwarsplaatsen genoemd. Tijdens de verdeling in 1896 had de Scholten al een behoorlijk aandeel in de maatschap verworven. De totale inbreng was in het noordelijk deel 55,4 ha en in het zuidelijk deel 26,3 ha, beide dus ongeveer 5% van de deeltotalen. Door de loting is het veenbezit van de Firma W.A. Scholten in eerste instantie vrij verspreid geweest. Door ruiling en/of aankoop is het uiteindelijk geconcentreerd in de Zuidelijke Dwarsplaatsen; in het plan van aanleg het zeventiende en achttiende blok. Bijzonder detail is dat in het zeventiende blok in het plan van aanleg een 'vooraf' had voorzien. Op 19 augustus 1898 werd het plan van aanleg goedgekeurd en de vergunning tot vervening door de provincie verleend.

Conclusie

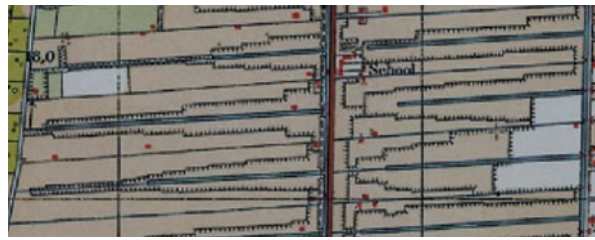
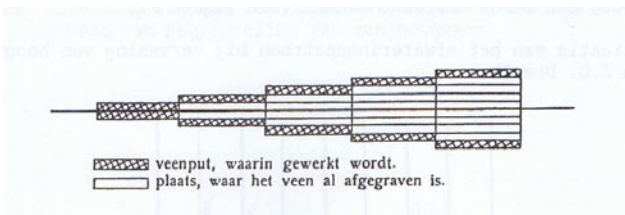
De conclusie is dat de Firma W.A. Scholten, de voorloper van Maatschappij Klazienaveen én het landgoed al (ver) voordat de verveningen van start gingen op verschillende manieren grote stukken of percelen veen had verworven in alle vier veenkoloniën.²⁶ Voor het Smeulveen, de veenkolonie volledig in handen van Scholten, had de firma ook zelf het plan van aanleg gemaakt. Voor het Barger-Oosterveen en Barger-Compasuum hebben anderen het plan van aanleg gemaakt en zijn alleen veenplaatsen aangekocht. Omdat de familie Scholten een gerechtigde was in de maatschap Emmer-Erfscheidenveen heeft zij hier mogelijk een stem gehad in het maken van het plan van aanleg. Volgens het Drents Archief beschikte de Firma W.A. Scholten op het hoogtepunt van de vervening over circa 2.200 ha veengebied. In de loop der tijd is veel grond weer verkocht en was het landgoed bij de oprichting bijna 1.000 ha groot.

²³ Buiskool, 1950, pag. 56 e.v.

²⁴ Timmer en de Vries, 2011, pag. 104.

²⁵ Timmer en de Vries gaan ook in op de bijzondere erfpachtcondities die golden voor de vooraffen in het Emmer-Erfscheidenveen. Zie Timmer en de Vries pag. 105. Omdat deze condities niet van belang zijn voor Landgoed Scholtenszathe wordt hier niet verder ingegaan op de erfpacht.

²⁶ De Firma Scholten was ook aandeelhouder in N.V. Emmer Compasuum. Omdat Landgoed Scholtenszathe geen gronden in het Emmer-Compasuum heeft, wordt deze veenkolonie hier niet besproken.

Afb. 4.1 Werkwijze verveening.
 Linksboven: schematische weergave.
 Rechtsboven: topografische weergave.
 Onder: veenput. De man met de stok en horlogeketting is de veenbaas.

Afb. 4.2
 Links: Met een speciale schop, stikker genoemd, werden laagsgewijs sneden ter grootte van een turf gemaakt.

Onder: Vervolgens werd met een houten schop met een ijzeren snee, oplegger of opschot genoemd, de turven uit de veenbank gestoken en op de kruitwagen gelegd. Daarna werden ze over krui- of krooiplanken naar het zetveld gebracht om te drogen. Op de achtergrond een veenhoop van het jaar daarvoor.

4 De periode van de vervening

Rond 1890 kwamen de verveningen in het gebied op gang. Vervening was een tijdrovende zaak. Voordat gestart kon worden, moest het veen eerst worden ontwaterd zodat het droog genoeg en bruikbaar was om te vervenen. Te nat veen verzakt namelijk en kan niet systematisch worden afgegraven. Deze voorbereidingstijd nam al gauw vier tot tien jaar in beslag waarin door middel van het graven en verdiepen van greppels het veen voldoende droog werd.¹ Vervolgens moest ook de hoofdontsluiting, het kanaal, eerst het te vervenen gebied bereiken. In de verschillende overeenkomsten tussen kanaalmaatschappijen en de marke werd een voortgang tussen de honderd en driehonderd meter per jaar afgesproken.² Pas op het moment dat het kanaal het punt had bereikt waar een (hoofd)wijk was gepland, kon worden gestart met het graven van de betreffende (hoofd)wijk. Ook dit ging met een snelheid van honderd tot tweehonderd meter per jaar. Voordat een perceel geheel verveend was, was men dus jaren zoniet decennia verder.

Op het moment dat in een gebied de vervening op gang kwam, werd ook de opbouw van het veen en de kwaliteit van de verschillende veenlagen belangrijker. In hoofdstuk twee is al genoemd dat de samenstelling van het veen sterk verschilde in de Emmer- en Bargervernen. In het noorden van de gemeente Emmen was sprake van een relatief dunne laag bolster en witveen met daaronder zwartveen van goede kwaliteit.³ Richting het zuiden werd de laag bolster een stuk dikker, soms meer dan twee meter. De laag zwart- en dargveen werd daar juist dunner en was bovendien van vrij slechte kwaliteit (tabel 4.1).

veenlaag	aanduiding turfsoort	toepassing	
witveen of grauwwveen	bonk	bestanddeel van dalgrond bij ontginning ondergrond	
	grauwe, witte of lichte steekturf bolster	pers-turf	turfstrooisel
overgangsveen tussen grauw- en zwartveen	bonte turf of ijzermantjes	persturf	fabrieksturf (geschikt voor grote oven)
zwartveen	zwarte, blauwe, wanblauwe of scherpe turf		
woudveen	dosterd en greinmank		huisbrandturf
moerasveen	baggerturf: darg, soms haverstro of pijpjesturf i.p.v. darg		

Tabel 4.1
Veenlagen
en gebruik

Witveen is zeer geschikt voor turfstrooisel, zwartveen voor brandstof. Beide hadden hun eigen manier van vervenen. Daar waar brandstofturf werd gewonnen, werd het veen volgens een vaste werkwijze afgegraven.⁴ (afb. 4.1 en 4.2). Turfstrooisel werd in de tweede helft van de vorige eeuw uitgevonden en vanaf 1880 nam de vraag naar dit product toe.⁵ Door het grote absorberende vermogen diende turfstrooisel aanvankelijk vooral als vervanger van stro. Later kwam daar de afzet als tuinturf bij.

¹ Stemfoort 1847, pag. 12. De greppels werden gegraven op de plaatsen waar later de wijken kwamen te liggen.

² Drents Archief toegang 0574, inventarisnummer 12. Overeenkomsten van de marke van Noord- en Zuidbarga.

³ Zie ook Gerding, 1995, voor een uitgebreide analyse van de turfwinning in Noord-Nederland.

⁴ Vooral voor de onderste veenlagen werd ook baggerturf geproduceerd door middel van een andere techniek dan hier beschreven. Zie hiervoor Casparie, 1980 pag. 43 e.v.

⁵ Knegt, 1989, pag. 159.

Oude verkavelingsstructuur uit de tijd van de DVMKM.

Willemsvaart tot hier gegraven.

Tijdelijke behuizing veenarbeiders.

Bovenveenwoningen langs de weg Berkenrode en ten oosten van de Runde in de veenkolonie Barger-Compascuum. Het dorpscentrum ligt dan westelijker dan tegenwoordig.

Afb. 4.3 Topografische kaart van 1912. Gele stippellijn = grens Landgoed Scholtenszathe.

Voor de turfstrooiselproductie werd alléén de bovenste veenlaag afgegraven. Dit betekent dat men dus al redelijk snel inkomsten kon genereren bij turfstrooisel. Het feit dat de Firma W.A. Scholten in 1891 al startte met de productie in een turfstrooiselfabriek is dan ook begrijpelijk. Datzelfde geldt voor verzelfstandiging en naamsverandering van de firma in N.V. Turfstrooiselfabriek en Veenderij Klazienaveen v/h firma W.A. Scholten in 1905.

Rond 1900 bereikten de ontsluitingskanalen vanuit het noorden en het zuiden het Smeulveen. Rond 1912 was de Willemsvaart deels en het Scholtenskanaal geheel gegraven (afb. 4.3). Zoals gebruikelijk bij ontsluitingskanalen waren er ook bomen langs de hoofdweg langs het kanaal geplant. Omdat iedere veenkolonie een eigen plan van aanleg had, staan de bomenrijen tot op de dag van vandaag in het Smeulveen ten oosten van het kanaal en in het Barger-Oosterveen ten westen van het ontsluitingskanaal.

De op de topografische kaart van 1912 getoonde richting van de gewone wijken bij de Willemsvaart zijn uiteindelijk niet gerealiseerd. De topografische kaart geeft ontworpen (hoofd)wijken weer. De uiteindelijk gerealiseerde wijken zijn gegraven zoals in het plan van aanleg in het vorige hoofdstuk is getoond (afb. 3.7 op pag. 24). In 1912 waren ook de greppels die door de DVMKM waren aangelegd nog niet allemaal verdwenen.

Het pad dat diagonaal door het Smeulveen liep, was nog een restant van de oude veenweg of leidijk. De topografische kaart toont dus nog bestaande, geplande en gerealiseerde watergangen en wegen.

Het meest opvallend is de vrij dichte bebouwing die rond 1912 langs de grens tussen het Smeulveen en het Barger-Oosterveen lag. Deze veenkoloniale ‘grens’weg heet nu Berkenrode. Het gebied in het Barger-Oosterveen (tussen de Berkenrode en de Runde) wordt op de topografische kaarten Rundeveen genoemd. In het navolgende zal dit deelgebied van het Barger-Oosterveen ook steeds als Rundeveen worden aangeduid. Ook ten oosten van de Runde, in het Barger-Compasuum, stond rond 1912 veel bebouwing. Het dorp Barger-Compasuum lag in die tijd een stuk westelijker dan het huidige dorp. In dit vrij dicht bevolkte gebied woonden voornamelijk (boekweit)boeren die óp het veen hun gewassen verbouwden. Deze zogenoemde bovenveencultuur is mede zo omvangrijk geweest omdat hier pas na 1900 de vervening van start ging terwijl al decennia eerder het veen was verkocht of verdeeld. In die tussentijd werden die delen van het veen die vrij goed bewoonbaar waren tijdelijk verhuurd aan boeren uit met name Duitsland. Omdat het veen bij de Runde vrij dun was, was dit gebied geschikt voor bewoning. Tijdens de vervening verdwenen deze bewoningsplekken. Langs de weg Berkenrode staan echter nog steeds twee van deze oude bovenveenwoningen op het veen. Deze bewoning ligt dan ook een stuk hoger dan de omgeving. Als kunstzinnige herinnering aan de tijd van de bovenveencultuur zijn in het kader van de reconstructie van de Runde (vanaf 2005) en het kunstproject ‘Was getekend, De Runde’ vier huisplaatsen op knikken in de Runde ingericht.

De rijtjes bewoning die op de topografische kaart van 1912 ten noorden van de Willemsvaart en het pad ten westen van het Scholtenskanaal staan, waren tijdelijk opgericht voor veenarbeiders. Zoals in hoofdstuk drie gezegd, had de Firma Scholten/Maatschappij Klazienaveen al voordat het kanaal was gegraven in het noordelijke deel van de ‘vooraf’ Klazienaveen-Noord een kerk en school gebouwd. In de periode tussen 1904 en 1912 hadden bij de zuidelijke sluis zich op de ‘vooraf’ Klazienaveen-Noord ook de eerste bewoners gevestigd.

De bosstrook op de kaart van 1912 was, gegeven de richting van het perceel, waarschijnlijk nog een overblijfsel van de DVMKM periode.

Geen vervening op de flanken van de Hondsrug. Oude verkavelingsstructuur uit tijd DVMKM nog herkenbaar.

Het merendeel van het plangebied is volop in vervening.

Bovenveenwoningen in het Barger-Compascuum vrijwel verdwenen en het dorp is richting het kanaal verplaatst

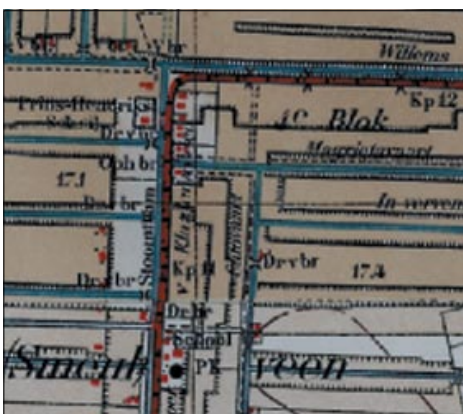
Afb. 4.4 Topografische kaart van 1935. Gele stippelijlijn = grens Landgoed Scholtenszathe

In 1935 was het plangebied deels volop en deels (nog) niet in vervening (afb. 4.4). De voortgang in het graven van de wijken wordt goed weergegeven op de kaart. Het gebied langs de Berkenrode was in 1935 nog niet in vervening en waren de bovenveenbehuizingen nog aanwezig. De boeren in dit gebied verbouwden in die tijd al lang geen boekweit meer. Dankzij het droger worden van het veen door afwatering en vervening in de omgeving én de introductie van kunstmest rond 1900 ook mogelijk om andere gewassen dan boekweit op het veen te verbouwen (tabel 4.2). In 1932 was rogge het meest verbouwde gewas.

OPPERVLAKTE IN HECTARES VAN DE VOORNAAMSTE LANDBOUWGEWASSEN IN DE GE-MEENTE EMMEN VAN 1850 T/M 1932						Tabel 4.2 Landbouwgewassen
JAAR	ROGGE	HAYER	CONS.AARD	FABR.AARD.	BOEKWEIT	Totaal areaal alle gewassen in ha.
1850	930		60		2209	3199
1865	947	48	84		2692	3771
1880	1460	143	370		3500	5473
1895	1850	80	700		1620	4250
1910	1800	625	2535		420	5380
1917	2020	700	1275	1025	95	5115
1920	2000	785	1280	1885	75	6025
1923	2793	1172	1365	2152	23	7505
1925	2821	1113	1251	2841	4	8030
1927	3165	1272	1234	3061	2	8734
1928	3670	1287	1425	3951		10333
1932	4075	1596	1081	3075		9827

De bouwlandpercelen (wit op de topografische kaart) zijn ook duidelijk herkenbaar. Rondom de bovenveenwoningen lagen daarnaast weilandjes (groen op de topografische kaart). In tegenstelling tot het Smeul- en Rundeveen waren in het Barger-Compascuum de huisplaatsen van de bovenveenboeren door de vervening bijna geheel verdwenen. Het dorp Barger-Compascuum was al vrijwel geheel verplaatst in oostelijke richting langs het kanaal.

In Klazienaveen-Noord, op de vooraf, was de kerk verplaatst naar de huidige plek. De bebouwing op de vooraf was nog steeds geconcentreerd in een noordelijk lintje, een lintje bij de nieuwe kerk en een zuidelijke lintje. Omdat het gebied nog in vervening was, lagen op de koppen van de veenplaatsen nog de tijdelijke behuizingen van de veenarbeiders.

1935: noordelijke (links) en zuidelijke (boven) gedeelte van de 'vooraf' Klazienaveen-Noord.

Het westelijke gedeelte van het Smeulveen, het gebied waar nu het Oosterbos ligt, was niet bewoond en had nog steeds de perceelsrichting uit de DVMKM tijd. Kaveltjes bouwland, weiland en veen wisselden elkaar af.

Geen vervinging maar agrarisch grondgebruik op de flanken van de Hondsrug

Noordelijke deel Rundeveen is via de Magrietavaart verbonden met het Smeulveen

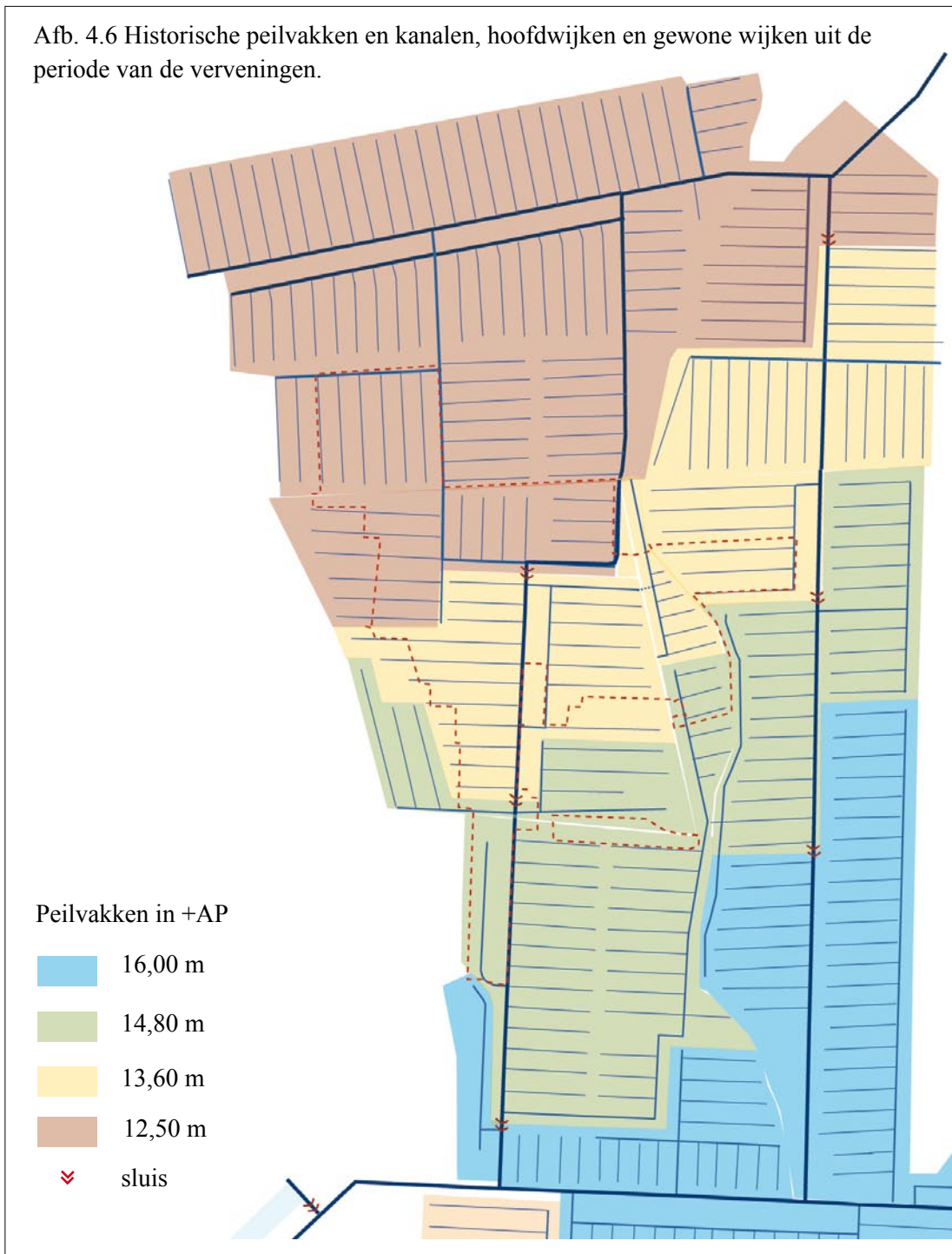
Alleen nog bovenveenwoningen in het zuidelijke deel van het Rundeveen en Smeulveen

Afb. 4.5 Topografische kaart van 1955. Paarse stippellijn = grens Landgoed Scholtenszathe

Ook na WO II, in 1955, was het grootste deel van het plangebied nog in vervening. Daar waar werd verveend, volgde men vrijwel overal de plannen van aanleg. Enige uitzondering was de waterverbinding die via de Magrietavaart tussen het Rundeveen (waterschap Barger-Oosterveen) en het Smeulveen was aangelegd (afb. 4.5). Dergelijke waterverbindingen tussen veenkoloniën kwamen tot de jaren zestig van de vorige eeuw relatief weinig voor.

Een mogelijke verklaring is het waterpeilniveau en/of eigendom van veenplaatsen. In het plan van aanleg had het Rundeveen door de hoogteverschillen in het Pleistoceen reliëf twee verschillende peilvakken gekregen (afb. 4.6). Het noordelijke peilvak was hetzelfde als dat van het Smeulveen waardoor een verbinding makkelijker was dan bij een peilverschil. Daarnaast had Maatschappij Klazienaveen wellicht haar bezit in het Rundeveen geconcentreerd. Vanuit het Smeulveen werden deze veenplaatsen dan verveend.

Afb. 4.6 Historische peilvakken en kanalen, hoofdwijken en gewone wijken uit de periode van de verveningen.

In 1963 gingen de water- en veenschappen het Emmer-Erfscheidenveen, het Barger-Oosterveen, het Compasuum, Weerdinge en de hoofdwaterwerken van het Smeulveen op in één waterschap; het Waterschap Runde. Nadien zijn er veel meer verbindingen tussen en/of aanpassingen aan watergangen ontstaan.

De kaart van 1955 laat goed zien dat tegelijkertijd met de verveening ook de bovenveenwoningen langs Berkenrode verdwenen.

In 1955 was op de ‘vooraf’ van Klazienaveen Noord was een rijtje woningen gebouwd langs de De Weerdstraat, een straatje dat is vernoemd naar de voormalige evangelist van de veenkerk. De ‘vooraf’ kende daarnaast nog steeds een klein bebouwingslintje in het noorden en zuiden bij de sluisen (afb. 4.5 op pag. 42).

Rond 1965 waren de verveningen in het Emmer-Erfscheidenveen en Barger-Compasuum vrijwel afgerond (afb. 4.7). Hier lagen slechts nog enkele percelen die niet of deels waren verveend. Het merendeel was in gebruik als bouwland. De ruimtelijke opbouw van deze twee veenkoloniën was conform het plan van aanleg gerealiseerd.

In tegenstelling tot de twee bovengenoemde veenkoloniën was de verveening in het Smeulveen en Barger-Oosterveen nog in volle gang. In een zone evenwijdig aan de

Afb. 4.7 Topografische kaart van 1965. Paarse stippellijn = grens Landgoed Scholtenszathe

Hondsrug werd zelfs niet verveend. Hier lagen afwisselend percelen weiland, bouwland, stukjes bos en niet afgegraven veen. Hiervoor zijn meerdere verklaringen mogelijk. In de eerste plaats lag de Pleistocene ondergrond, de Hondsrug, hoog ten opzichte van het gebied ten westen daarvan. Om hier watervoerende wijken te realiseren, moest dus vrij diep in de zandondergrond worden gegraven. Hetzelfde argument kan worden gebruikt voor het gebied waar nu het veenpark ligt. Ook dit gebied lag ten opzichte van zijn directe omgeving hoger. Een tweede verklaring kan de afgenomen vraag naar huisbrandturf zijn. Er was nog wel vraag naar turfstrooisel en tuinturf maar hiervoor was zoals gezegd alleen de bovenste veenlaag te gebruiken. Het graven van wijken was hiervoor niet nodig. Ten derde was de veenlaag evenwijdig aan de Hondsrug wel dik maar bevatte ook veenlagen van slechte kwaliteit. Zoals in hoofdstuk twee is beschreven, lagen hier bijvoorbeeld ook lagen met dennenstobben en elzenbroekveen. Tenslotte ontstond in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw het besef dat met de vervening ook het natuurlijke hoogveenlandschap vrijwel geheel uit Nederland was verdwenen.

Dit laatste argument wordt ook weerspiegeld op de topografische kaart van 1975 (afb. 4.8 hieronder). In de jaren zeventig werd door Staatsbosbeheer in het kader van de herinrichting Veenkoloniën het Oosterbos op de hoogveenrestanten aangeplant. Ook de bosstrook van Staatsbosbeheer ten noorden van de landgoedgrens in het Barger-Compascuum staat op een hoogveenrestant.

Afb. 4.8 Topografische kaart van 1975. Paarse stippellijn = grens Landgoed Scholtenszathe

Oosterbos aangeplant tot aan de westgrens van het plangebied

Veenpark

Bosstrook op hoogveenrestant aangeplant door Staatsbosbeheer

Afb. 4.9 Topografische kaart van 1985. Parse stippellijn = grens Landgoed Scholtenszathe

In 1966 was ook de basis gelegd voor het huidige veenpark. Ter gelegenheid van het honderd jarig bestaan van Barger-Compascuum was in dat jaar een openlucht tentoonstelling ingericht met onder andere enkele veenketen. Het museumdorp 't Oale Compas ten westen van het dorp staat vermeld op de kaart van 1975 (afb. 4.8). Deze kaart geeft wel nog enige verveningsactiviteiten weer in het gebied waar nu het veenpark ligt. De bovenveenwoningen waren daar dan ook verdwenen.

Datzelfde geldt voor de behuizing voor de veenarbeiders in het veld ten westen van het Scholtenskanaal. Deze hadden plaats gemaakt voor enkele behuizingen direct langs het kanaal. Langs de Catovaart stonden op de bouwlandpercelen nog wel enkele huizen.

Datzelfde geldt voor enkele behuizingen ten noorden van de Willemsvaart en de Kanaal H in het Emmer-Erfscheidenveen.

Klazienaveen-Noord bestond nog steeds uit drie kleine bebouwingsblokjes; een lintje in het noorden en zuiden bij de sluizen en een groepje rondom de kerk.

In 1985 was het Oosterbos uitgebreid tot de huidige westgrens van Landgoed Scholtenszathe (afb. 4.9). In het veenpark waren inmiddels ook bosstroken aangelegd. Voor het overige was het Smeulveen, op enkele percelen veen na, in gebruik als bouwland. De wijkenstructuur zoals die ongeveer een eeuw eerder in de plannen van aanleg waren verwoord en verbeeld waren nog zeer herkenbaar ten westen en ten oosten van de 'vooraf' van het Smeulveen, langs de westzijde van de Willemsvaart, in het Emmer-Erfscheidenveen, Barger-Compascuum en wat mindere mate het Rundeveen. Tenslotte lag de Kromme wijk zoals gepland.

Omdat er niet meer verveend werd, waren ook vrijwel alle huizen die waren gebouwd voor veenarbeiders verdwenen. Alleen langs de Catovaart en Willemsvaart stonden er nog een paar. Deze zijn na 1985 verdwenen.

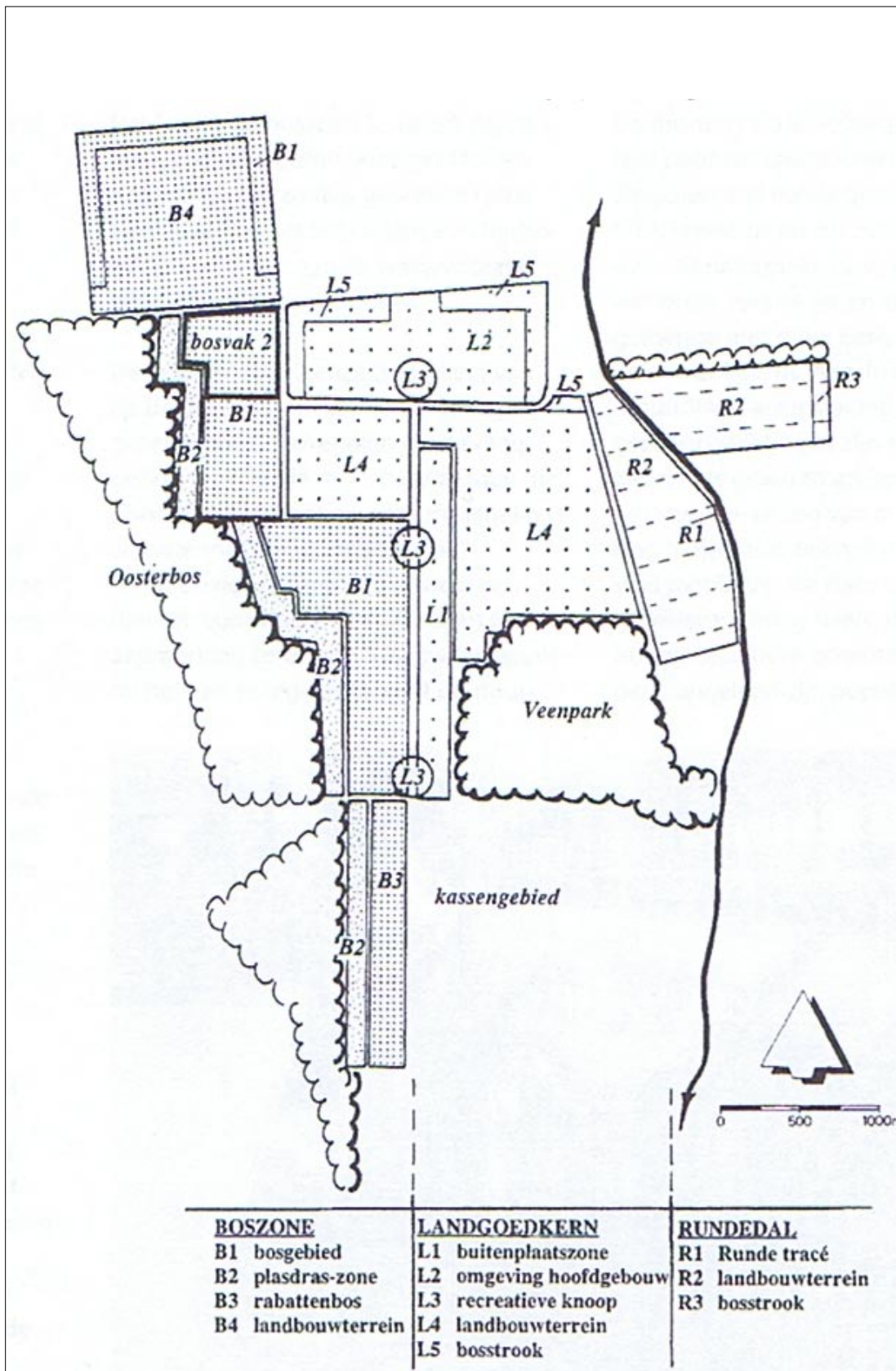
De conclusie is dat in de periode voorafgaand aan de oprichting van Landgoed Scholtenszathe in 1998 er twee typen landschap zijn ontstaan met ieder hun eigen karakteristieken.

Het eerste type, en in omvang grootste, is het veenkoloniale landschap. Dit ontworpen landschap is gebaseerd op plannen van aanleg die rond 1900 zijn gemaakt. De ruimtelijke opbouw zoals bepaald in deze plannen was op het moment dat het landgoed werd opgericht erg herkenbaar aanwezig. Dit gold met name voor de cultuurhistorisch zo karakteristieke kanalen- en wijkenstructuur met bomenrijen langs de ontsluitingskanaalweg. Deze bomenrijen zorgen besloten karakter langs het hoofdkanaal dat sterk contrasteert met het achterliggende open landschap. Dit open veenkoloniale landschap was vooral in gebruik als bouwland. Maatschappij Klazienaveen was in de periode vóór de oprichting van het landgoed dan ook een akkerbouwbedrijf.

Zoals gebruikelijk in het veenkoloniale landschap waren de tijdelijke veenwegen en veenbehuizingen verdwenen. Datzelfde geldt natuurlijk ook voor de bovenveenwoningen uit de periode vóór de verveningen.

Het dorpje Klazienaveen-Noord is slechts beperkt uitgebreid op de 'vooraf', de 220 meter brede strook tussen het Scholtenskanaal en de Catovaart waarop permanente bebouwing was gepland. Dit in tegenstelling tot de 'vooraf' van bijvoorbeeld Emmer-Erfscheidenveen en Emmer-Compascuum die wel volledig bebouwd zijn geraakt. Mogelijk is het late tijdstip van de vervening en/of verschil in eigendomsstructuur hier de reden voor.

Het tweede type landschap is historisch gezien een combinatie van oud en nieuw. Oud in die zin dat hier nog hoogveenrestanten uit de periode vóór de verveningen aanwezig zijn. Jong omdat deze gebieden, het Oosterbos en veenpark, in de jaren zeventig en tachtig zijn beplant met houtopstanden. Hiermee is een besloten landschap, te weten bos op hoogveen, ontstaan dat vóór de verveningen een open veenmoeras was. Deze gebieden maken, evenals de Runde en een deel van het landgoed (zie ook hoofdstuk 5) deel uit van het Natuurnetwerk Nederland (NNN), de opvolger van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS).

Afb. 5.1 Zonering en globale inrichting van Landgoed Scholtenszathe zoals ontworpen door Eelerwoude Ingenieursbureau in opdracht van Maatschappij Klazienaveen

5 Het Landgoed Scholtenszathe, ruimtelijke opbouw en waardering

Het akkerbedrijf Maatschappij Klazienaveen werd op 27 november 1998 officieel omgevormd tot Landgoed Scholtenszathe. Hierbij ging het om een omschakeling van een bijna 1000 hectare groot akkerbedrijf naar een gevarieerd landgoed met bijna 300 hectare bos, 50 hectare bufferzone en verder landbouwgrond. Het landgoed is gerangschikt onder de Natuurschoonwet (NSW).¹ Aanleiding tot deze omvorming tot een landgoed waren in 1998 een tweetal processen. In de eerste plaats werden de ontwikkelingen in de landbouw in toenemende mate bepaald door liberalisering van de wereldhandel en toenemende concurrentie uit Midden en Oost Europa. Daarnaast waren in het kader van de Herinrichting Oost-Groningen en Drents-Groningse veenkoloniën plannen om in het gebied andere functies te ontwikkelen. Voorbeelden waren hydrologische buffering Oosterbos, natuurontwikkeling en een ecologische verbindingzone tussen het Veenpark en Oostebos. In eerste instantie werd ook ingezet op het versterken van de recreatieve functie door de aanleg van een golfbaan met hoofdgebouw (hotel). Dit plan is later verlaten. In het navolgende wordt eerst ingegaan op het inrichtingsplan dat het ruimtelijke raamwerk van het landgoed heeft bepaald. vervolgens wordt kort ingegaan op recente ontwikkelingen en doelseling van het landgoed. Tenslotte zullen conclusie en een waardering van de ruimtelijke structuur worden geformuleerd.

Inrichtingsplan en ruimtelijke opbouw

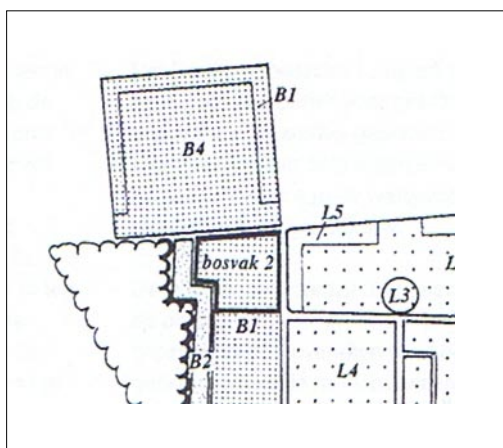
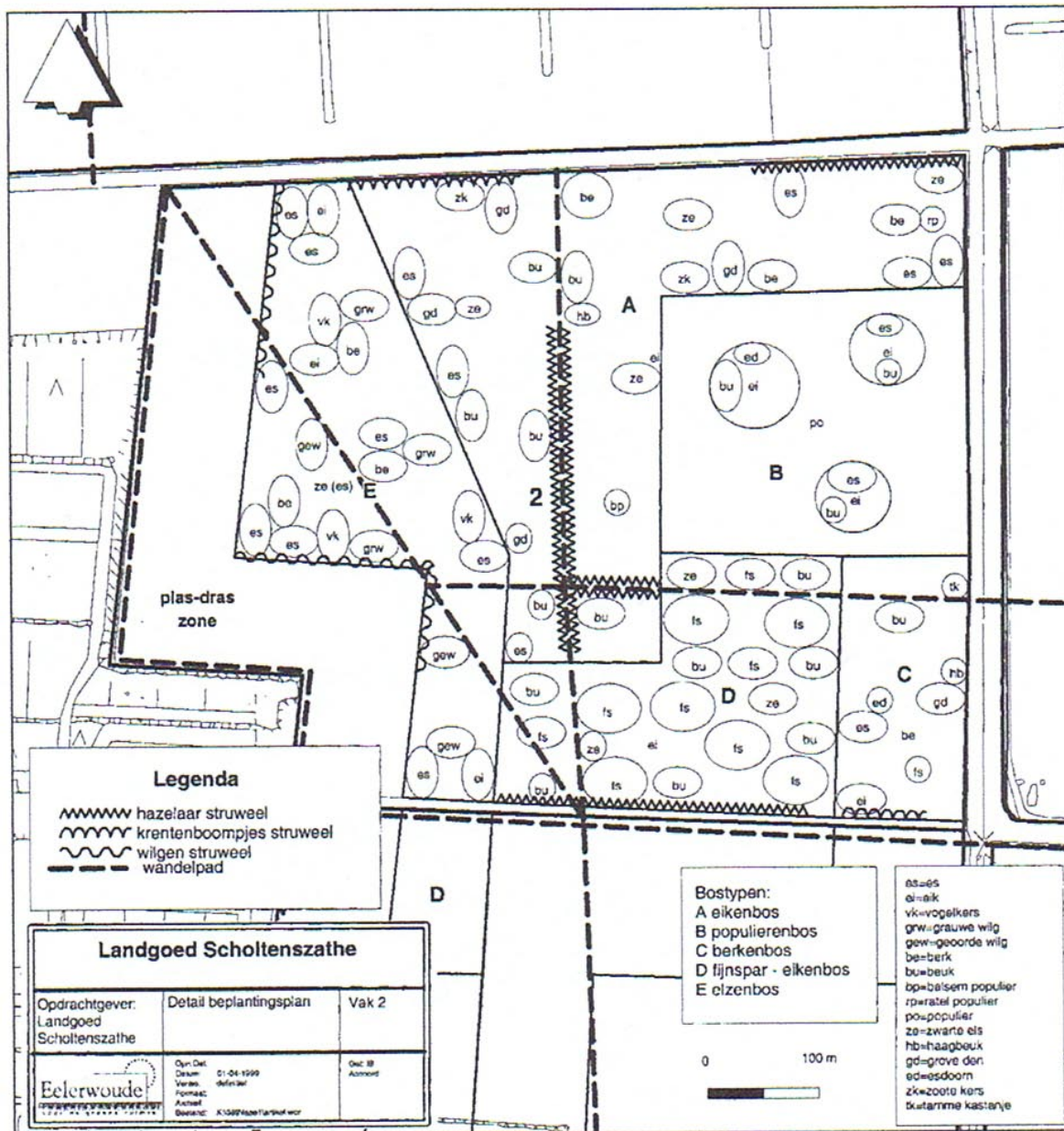
Het globale inrichtingsplan gaat uit van een hoofdingeling in drie zones (afb. 5.1).² De oostelijke zone, Het Rundedal (R op de kaart) genoemd, ligt in het Barger-Compascuum en Rundeveen. Behoudt van het open karakter met grote ruimtelijke eenheden staat hier centraal. De middelste zone, in het inrichtingsplan Landgoedkern genoemd, heeft een 'cultuurlijk, parkachtig' karakter met lanen, boomgroepen en parkbossen (L op de kaart). Deze zone kent ook een hoofdgebouw en zijn een aantal buitenplaatsen op de 'vooraf' gepland (L1). Deze zogenoemde buitenplaatszone maakt op dit moment geen deel meer uit van het Landgoed Scholtenszathe. De westelijk gelegen boszone (B) heeft een relatief natuurlijke, besloten uitstraling. De boszone dient ook als hydrologische buffer voor het Oosterbos. Tussen het bos van Landgoed Scholtenszathe en het Oosterbos ligt een 50 ha grote bufferzone; een natuurontwikkelingsgebied (B2) met een hogere grondwaterstand ter voorkoming van verdere verdroging van het Oosterbos.

Bos inclusief bufferzone is in omvang ongeveer een derde van het landgoed. Het doel van het bos is vierledig, namelijk het verwerven van inkomsten uit subsidies en houtproductie, het verhogen van natuurwaarden, het bieden van aantrekkelijke recreatiemogelijkheden en het vergroten van de landschappelijke variatie. Het zwaartepunt ligt op een duurzaam loofbos aangevuld met een beperkt aandeel snelgroeïende boomsoorten.

Aansluitend op de Potentieel Natuurlijke Vegetatie (PNV) van elzen-eikenbos en de goede groeiverwachting is gekozen voor eik, berk en zwarte els als hoofdboomsoort. Eik is het meeste aangeplant; bijna een kwart van de 1,2 miljoen aangeplante bomen en struiken is eik. De belangrijkste snelgroeïende, hoogproductieve boomsoorten zijn de populier en fijnspar. Gekozen is voor de aanplant van vrij grote herkenbare eenheden, bosblokken van ongeveer 10 ha groot. De keuze voor de aanleg van vrij grote oppervlakten van eenzelfde bostype is uit kostenoverwegingen gemaakt. Daarnaast zou iedere bosblok een eigen karakter krijgen. Aan de buitenrand van het bos en langs paden zijn vier struweeltypen

¹ Zie voor criteria NSW hoofdstuk Beleidskader behorend bij het bestemmingsplan Landgoed Scholtens.

² Het inrichtingsplan en beplantingsplan is gemaakt door Eelerwoude Ingenieursbureau. De hier getoonde kaarten en beschrijving zijn gebaseerd op het artikel *Scholtenszathe: Bosaanleg op een nieuw landgoed*. In Vakblad Natuurbeheer, nr 6, 1999, pag. 77 – 81.

Afb. 5.2 Samenstelling van de bosafdelingen in vak 2. Links. Ligging vak 2 op Landgoed Scholtenszathe

aangeplant te weten wilgenstruweel op de natste delen, hazelaarstruweel, meidoornstruweel en krentenboompestruweel.

Op het landgoed zijn uiteindelijk zeven bostypen aangelegd met ieder een andere hoofdboomsoort: parkbos, elzenbos, eikenbos, berkenbos, populierenbos, fijnspar-eikenbos en grove den-eikenbos. Het oorspronkelijke geplande rabattenbos is niet uitgevoerd en dit bosblok is dezelfde wijze als de rest van de boszone ingericht. Het parkbos bestaat voornamelijk uit beuk en is aangeplant in de landgoedkernzone. Dit betekent dat in de bosstroken die het hoofdgebouw ten noorden van de Willemsvaart omzomen relatief veel beuk is aangeplant. Datzelfde geldt voor de bosblokken in de buitenplaatszone. Hoewel deze zone geen deel meer uitmaakt van het landgoed, is er wat betreft het type beplanting wel een relatie. Datzelfde geldt voor het ruimtelijke raamwerk. De ‘vooraf’ is immers representatief voor het veenkoloniale landschap, een landschap dat de basis is van het landgoed. De andere bostypen zijn aangeplant in de boszone. Afbeelding 5.2 geeft de opbouw van een gedeelte (vak 2 op afb. 5.1 en 5.2) van het bos weer. Globaal werd het elzenbos vooral in het natste, westelijke deel van de boszone aangelegd. Het populieren-, fijnspar-eiken- en grove den-eikenbos vooral in het drogere oostelijke gedeelte. Tenslotte is het berken- en eikenbos verspreid over de hele boszone aangeplant. Binnen ieder bostype is variatie aangebracht door groepsgewijze en individuele menging met andere soorten.

Hoewel er veel bos is aangeplant in een oorspronkelijk open landschap is het ruimtelijke raamwerk, ook van het bos, gebaseerd op het veenkoloniale landschap zoals dat nog aanwezig was (afb. 5.3 op pagina 52). Dit betekent dat in de boszone dat nog aanwezige wijken zijn geïntegreerd. Hierdoor wordt het bos met de veenkoloniale regelmaat onderbroken en zijn er zichtlijnen tussen de bosblokken. Dergelijke doorzichten zijn vooral aanwezig in de bosblokken direct ten westen van het Scholtenskanaal, de bosstrook ten (noord)westen van de Willemsvaart/Verlengde Scholtenskanaal en de bosstrook ten zuiden van Kanaal H in het Emmer-Erfscheidenveen.

Na de oprichting waren eerste instantie in de ‘Landgoedkern’ ook bomen langs de gewone wijken in de open ruimten aangeplant. De topografische kaart van 2012 laat deze lijnvormige structuren goed zien (afb. 5.3). Nadien zijn de bomen langs deze wijken gerooid en is op dit moment weer sprake van open gebieden.

Ter versterking van de hoofdstructuur, het Scholtenskanaal, is aan de westzijde van dit kanaal een dubbele bomenrij geplant. Ook langs de hoofd-wijken Willemsvaart (westzijde) en Johansvaart zijn dubbele bomenrijen geplant. Hiermee versterkt het ruimtelijke ontwerp van het landgoed het voormalige veenkoloniale plan van aanleg van het Smeulveen. Datzelfde geldt voor de bomenrijen langs de Verlengde Splitting.

Langs de weg Berkenrode, de voormalige grens tussen het Smeulveen en Rundeveen, zijn meidoornhagen aangeplant. Datzelfde geldt voor wijken in het Rundeveen. Ook hier wordt dus de veenkoloniale landschappelijke basis gevolgd. Door de matige staat van onderhoud van deze hagen komt echter het lijnvormige karakter van deze veenkoloniale structuren wat minder uit de verf. Omdat ze lager en smaller zijn dan de bomenrijen langs de hoofdstructuren weerspiegelen ze wel de veenkoloniale hiërarchie in hoofd- en nevenstructuren. Daarnaast zijn ze aantrekkelijke schuil- en broedplaats voor (kleine) vogelsoorten.

Afb. 5.3 boven: topografische kaart 2012 paarse stippellijn grens Landgoed Scholtenszathe.

Afb. 5.4 links: Natuurnetwerk Nederland (NNN) Landgoed Scholtenszathe en directe omgeving.

- Toegevoegd
- Verwijderd
- NNN 2017

Ook zijn de ‘veenkoloniale’ bomerijen die al vóór de inrichting van het landgoed aanwezig waren, behouden. Dit betreft de bomerijen langs de westzijde van het Scholtenskanaal in het Barger-Oosterveen, langs de oostzijde van het Scholtenskanaal in het Smeulveen, langs de zuid- en oostzijde van het Willemskanaal, langs de Postweg, Middenweg en Eerste Groenedijk NZ.

Tenslotte is ook de bebouwing uitgebreid binnen het veenkoloniale raamwerk, namelijk op de ‘vooraf’. Na 1985 zijn namelijk een aantal grote (agrarische) bedrijfsgebouwen van Landgoed Scholtenszathe op de vooraf gebouwd. Echter, de korrel (omvang gebouwen) is wel ongebruikelijk groot voor een ‘vooraf’. In visueel opzicht gaan ze dan ook de concurrentie aan met het relatief bescheiden hoofdgebouw van het landgoed. Alleen de plaats van het hoofdgebouw, op ‘de kop’ van de hoofdstructuur het Scholtenskanaal geeft de belangrijkheid van dit gebouw aan.

Recente ontwikkelingen

In 2009 is een nieuw ontwikkelingsperspectief door Ingenieursbureau Oranjewoud B.V. geformuleerd. Economische omstandigheden en een toename van golfbanen in de regio hadden ertoe geleid dat kansen op een rendabele exploitatie van een golfbaan met hoofdgebouw niet meer haalbaar werd geacht. In tegenstelling tot 1998 werd een goed economisch perspectief voor de agrarische sector voorzien. De agrarische sector is dan ook als hernieuwde en belangrijkste economische drager van het landgoed geworden. Op de locatie waar voorheen de golfbaan met hoofdgebouw was gepland, is inmiddels een paardenfokkerij met woonhuis gerealiseerd.

Conclusies en waardering ruimtelijke structuur

De hoofdconclusie is dat hier sprake is van een bijzonder gelaagd landschap waarbij de landschappelijke inrichting van het Landgoed Scholtenszathe, ontworpen eind twintigste eeuw, is gebaseerd op gerealiseerde veenkoloniale plannen van aanleg uit eind negentiende, begin twintigste eeuw. Aanleiding voor het maken van deze plannen van aanleg was weer het aanwezige holocene veen. Deze werd immers systematisch afgegraven. Bij de ruimtelijke opbouw in de plannen van aanleg, en dan met name de afwateringsstructuur, werd vooral rekening gehouden met het aanwezige Pleistoceen reliëf. Deze bepaalde de (hoofd)wijkenstructuur. Het gelaagde landschap van Landgoed Scholtenszathe is dus zowel in aardkundig als cultuurhistorisch opzicht een gevarieerd landschap.

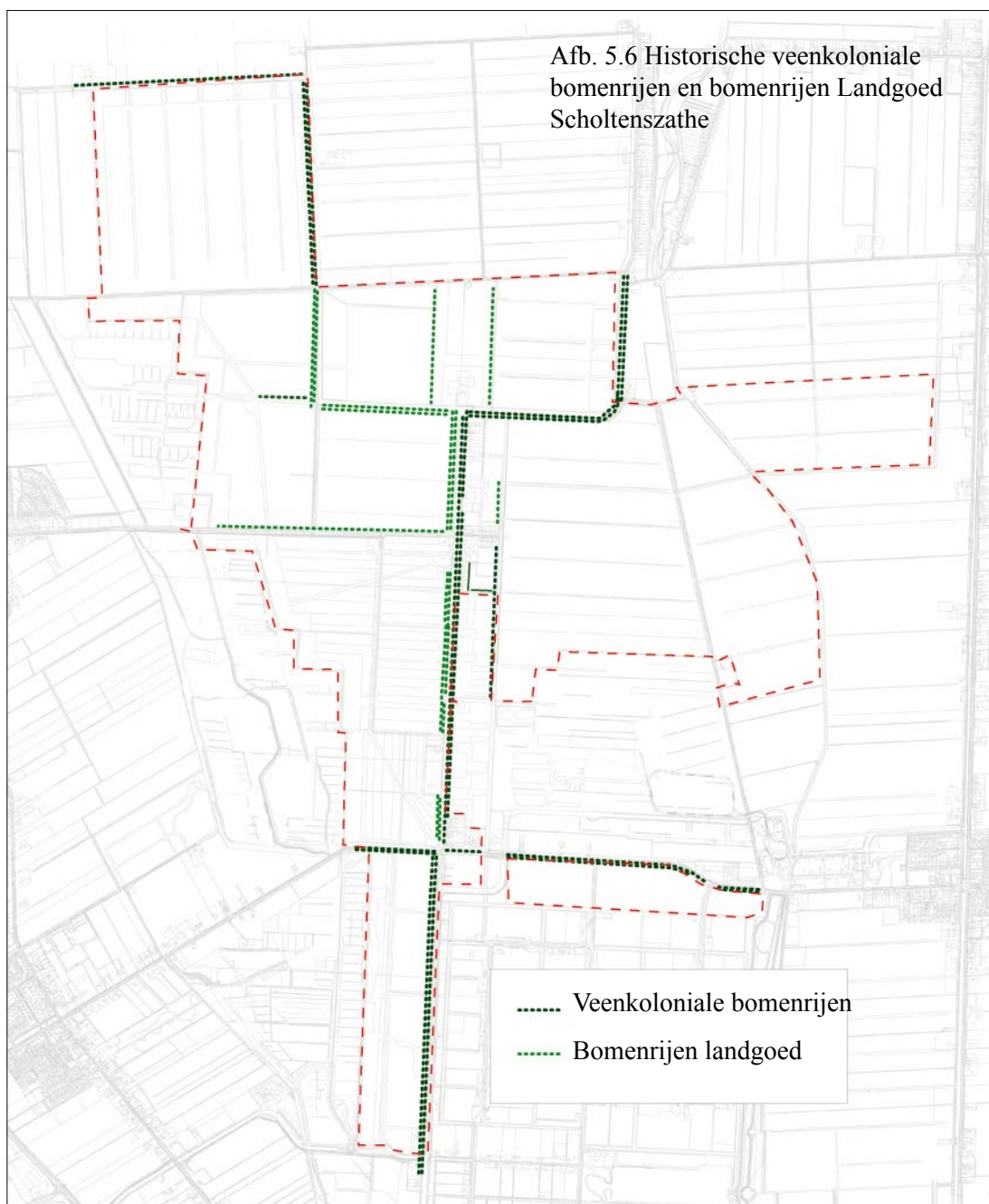
Op basis van het voorgaande kunnen de volgende essentiële ruimtelijke waarden worden geformuleerd:

1. De karakteristieke, hiërarchische, veenkoloniale ruimtelijke opbouw die nog herkenbaar is in de landschappelijke structuur van het Landgoed Scholtenszathe. Dit betekent in de eerste plaats dat de nu nog aanwezige kanalen- en (hoofd)wijkenstructuur, zoals is ontworpen in de plannen van aanleg van de verschillende veenkoloniën, cultuurhistorisch waardevol is en herkenbaar dient te blijven. Deze herkenbaarheid is ook in de boszone van groot belang. Hierbij is de kanaallijn Scholtenskanaal – Willemsvaart – Verlengde Scholtenskanaal het cultuurhistorische hoofdontsluitingskanaal uit de periode van de verveningen. In hiërarchisch opzicht is dit dus de belangrijkste lijn. De Johansvaart, het westelijke deel van de Willemsvaart, de Catovaart, Magrietavaart, Willem Albertsvaart in het Smeulveen, Kanaal G en kanaal H in het Emmer-Erfscheidenveen en Kromme wijk in het Barger-Oosterveen zijn hoofdwijken richting dit hoofdontsluitingskanaal. De gewone wijken wateren af richting deze hoofdwijken of ontsluitingskanaal. Deze afwateringsstructuur is gerelateerd aan het Pleistoceen reliëf. Dit reliëf werd ten behoeve van de verveningen en het plan van aanleg door middel van waterpassingen en veenboringen in kaart gebracht. In die zin is de kanalen- en (hoofd)wijkenstructuur ook aardkundig van belang omdat het Pleistoceen reliëf wordt weerspiegeld in de richting van deze waterlopen (afb. 5.5 op de volgende pagina).

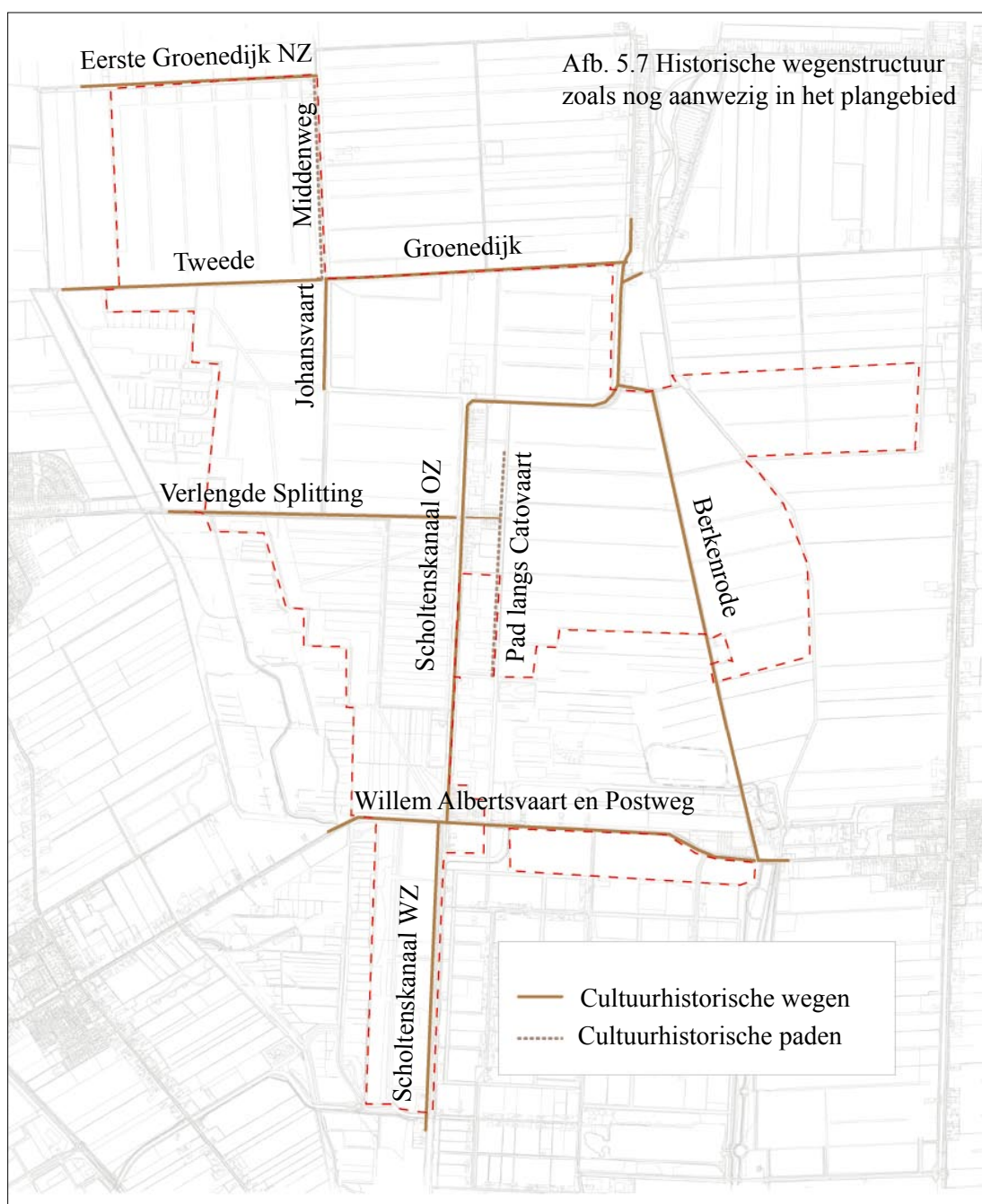
Voor het behoud en de herkenbaarheid van de cultuurhistorisch én aardkundige waardevolle kanalen- en wijkenstructuur is het onderhoud van deze afwateringsstructuur van belang. Zo blijft ook de gelaagdheid van het landschap herkenbaar. Dit belang sluit aan op het bestemmingsplan 'Buitengebied Emmen' waarin kanalen en wijken die niet in eigendom zijn van waterschappen in de doeleindenomschrijving van de agrarische bestemmingen, naast het agrarisch gebruik, mede bestemd zijn voor behoud en herstel van watergangen. Bescherming van deze watergangen vindt plaats via een verbod op dempen van sloten en andere wateren. Daarnaast is één van de hoofdconclusies van de Structuurvisie "Emmen, Water" dat het grootste deel van de stedelijke wateropgave goed op te lossen is door "het vasthouden in de bestaande veenkoloniale kanalen- en wijkenstructuur". (Structuurvisie "Emmen, Water", december 2014, pag. 22). Deze oplossing is vooral van toepassing voor het gebied van waterschap Hunze en Aa's, een gebied waar Landgoed Scholtenszathe ook deel van uitmaakt.

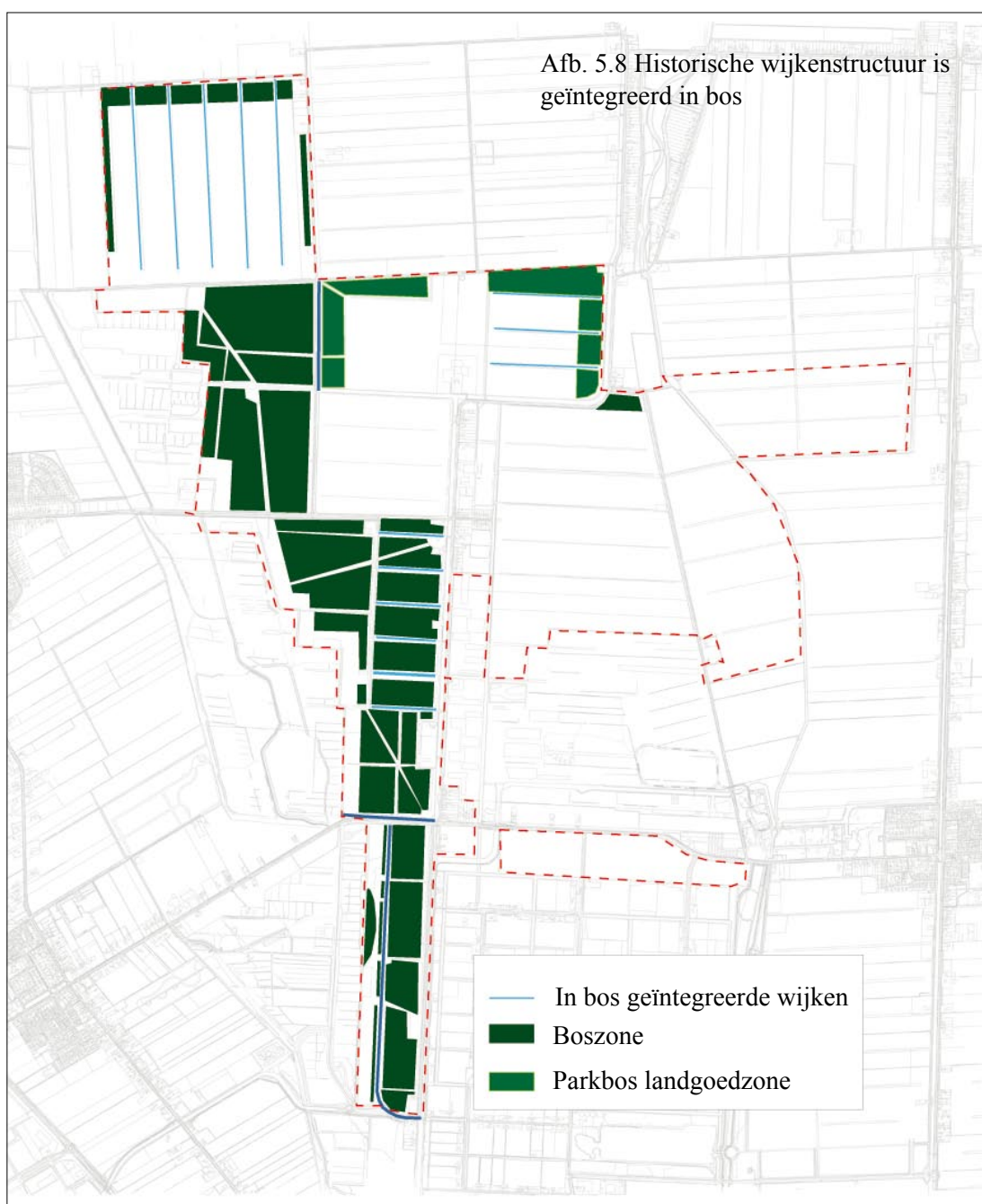
2. De lijnvormige beplanting van enkele of dubbele bomenrijen weerspiegelen ook de gelaagdheid van het landschap en zijn cultuurhistorisch waardevol. Daarnaast zijn dergelijke lijnvormige boomstructuren ecologisch waardevol voor bijvoorbeeld vleermuizen. De bomenrijen van eiken aan beide zijden van de hoofdwegen langs het ontsluitingskanaal stammen uit de tijd van de vervingen. Ook de bomenrijen langs de Middenweg WZ en Eerste Groenedijk en het noordelijke gedeelte van de Catovaart waren al aangeplant voordat het Landgoed Scholtenszathe was opgericht. De bomenrijen langs de westzijde van het Scholtenskanaal, westelijke gedeelte van de Willemsvaart en de Johansvaart zijn ten behoeve van het landgoed. Zij versterken niet alleen het landgoedkarakter van de zone om het hoofdgebouw maar onderstrepen ook de veenkoloniale hoofdstructuur. De bomenrij aan iedere zijde van het hoofdgebouw kunnen als verfraaiing van het landgoed worden beschouwd. Bij de stuw in het Scholtenskanaal staat een als waardevolle boom aangemerkte veldiep.

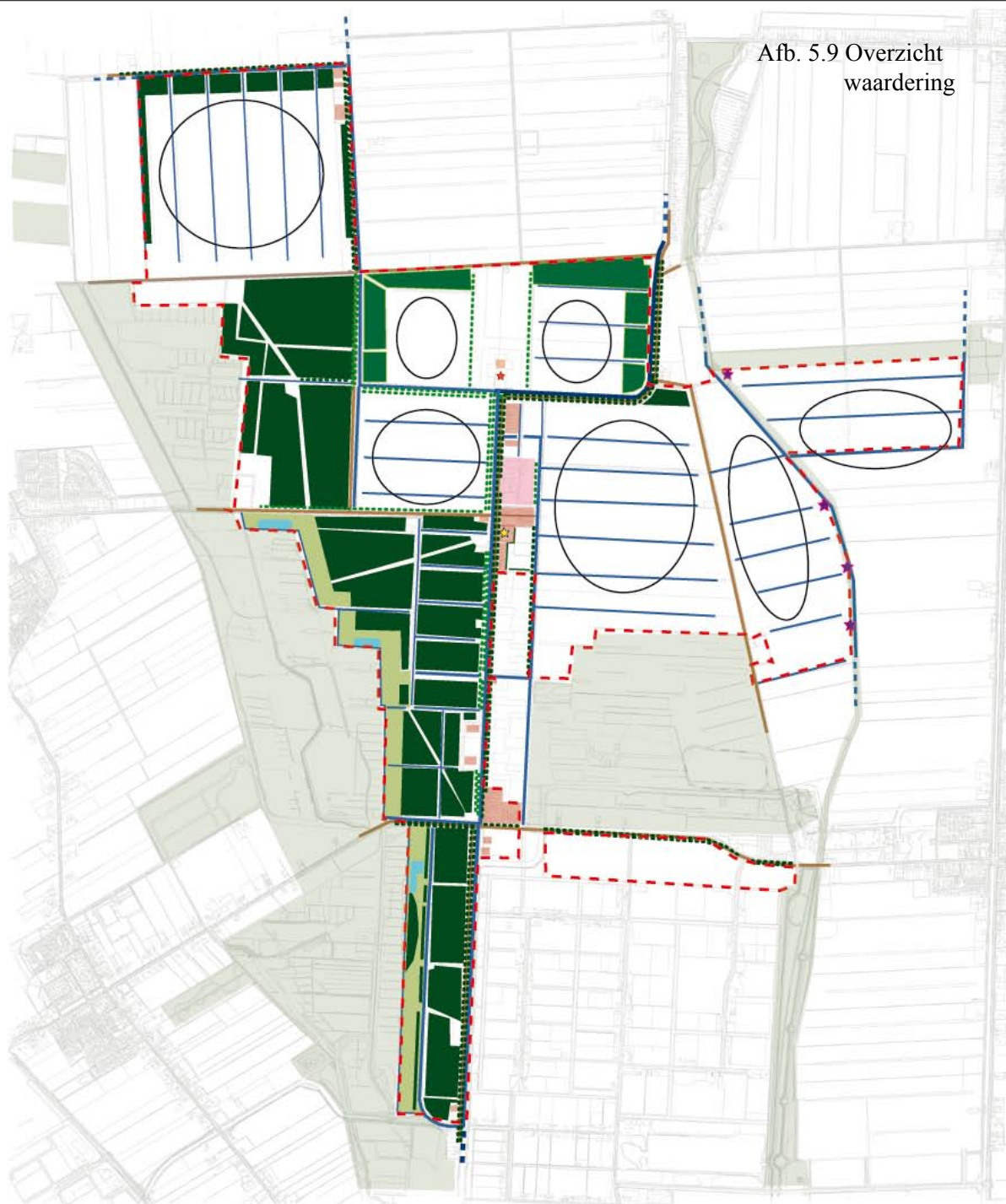
3. De wegenstructuur is al bepaald in de plannen van aanleg van de verschillende veenkoloniën en daarmee cultuurhistorisch waardevol. Zo zijn de wegen Scholtenskanaal WZ in het Barger-Oosterveen – Scholtenskanaal OZ en Verlengde Scholtenskanaal OZ in het Smeulveen de hoofdwegen langs het ontsluitingskanaal richting afzetmarkten. De schuine oversteek op de kruising met de Willem Albertsvaart markeert bovendien de overgang van de veenkolonie Barger-Oosterveen en het Smeulveen en is daarmee een historisch markeringspunt. De lijn Herenstreek – Karrepad – Willem Albertsvaart NZ – Postweg is een geplande maar niet gerealiseerde kanaallijn en tevens grensweg tussen de veenkoloniën Smeulveen en Barger-Oosterveen. Andere veenkoloniale grenswegen zijn Berkenrode tussen het Smeulveen en Rundeveen en de Tweede Groenedijk. Het oost - west lopende deel van de Tweede Groenedijk is niet alleen de grens tussen het Smeulveen en Emmer-Erfscheidenveen, het is ook de oude grens tussen de marke van Emmen en Westenesch en die van Noord- en Zuidbarge. De Johansvaart, Middenweg WZ en Eerste Groenedijk zijn voormalige veenkoloniale wegen richting verveningsblokken. Datzelfde voor het pad aan de westzijde van de Catovaart.

4. De boszone en bosstroken, inclusief de bufferzone met (nat) weiland, zijn vooral ecologisch waardevol. Dat geldt ook voor de wijken in deze zone. Zij behoren tot het NNN: het Natuurnetwerk Nederland (afb. 5.1). Dit netwerk bestaat uit de belangrijkste natuurgebieden van Nederland en hun tussenliggende verbindingen. De NNN heette voorheen de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). De bossen van het landgoed sluiten aan op het, ten westen daarvan gelegen, Oosterbos van Staatsbosbeheer. Dit bos staat op een hoogveenrestant. Om verdere verdroging van het Oosterbos te voorkomen is de hogere grondwaterstand in de bufferzone dan ook ecologisch van belang. Daarnaast zijn de bossen een verbinding richting Veenpark en Runde. In cultuurhistorisch opzicht zijn de boszone waardevol omdat de veenkoloniale wijkstructuur is geïntegreerd in het bos (afb.). Daarnaast kan een functionele 'landgoedwaarde' aan het bos worden toegekend. Bosbouw evenals landbouw maken (historisch) deel uit van de functionele eenheid die een landgoed is. Overigens is de aanwezigheid van bos onderdeel van het toetsingskader van de Provincie Drenthe.

Afb. 5.9 Overzicht
waardering

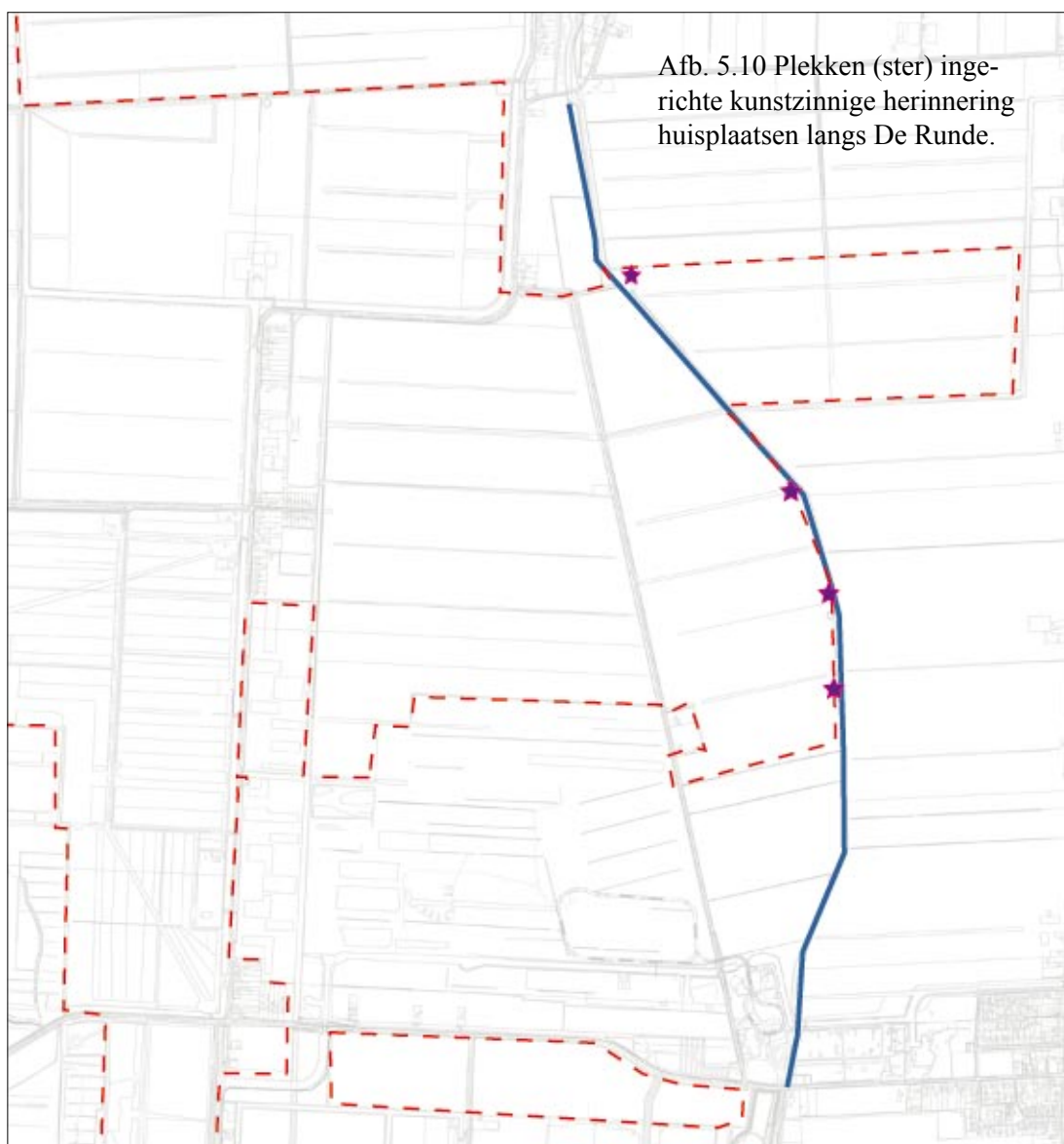

Legenda

★ Hoofdgebouw	— Ontsluitingskanaal richting afzetmarkten	— Bufferzone
☆ Kerk, beschermd monument	— Hoofdwijken	— Bosblokken incl. wijken
★ Kunstproject Runde; huisplaatsen	— Gewone wijken met regelmatige afstand 200 m.	— Parkbos landgoedzone incl. wijken
— Bebouwing Klazienaveen-Noord	○ Veenkoloniale open ruimte	— Veenkoloniale bomenrij
— Agrarische bedrijfsgebouwen	— Veenkoloniale wegen	— Bomenrij landgoed
— Grens plangebied		— NNN directe omgeving landgoed

5. Het tracé van het voormalige veenbeekje de Runde heeft een ecologische, kunstzinnig en cultuurhistorische waarde. Het maakt deel uit van Natuurnetwerk Nederland (NNN). De ecologische functie van de Runde is verbeterd door middel van het verflauwen van delen van de taluds en aanleg van een vistrap. Dankzij het voorkomen van ijzeroer kan nog delen van de voormalige loop terug worden gevonden. In samenwerking met kunstenaar Jeroen van Westen zijn ook een viertal huisplaatsen langs de Runde ingericht als kunstzinnige herinnering aan de bovenveencultuur. Tenslotte is de Runde een cultuurhistorische grens tussen de veenkoloniën Rundeveen/Barger-Oosterveen en het Barger-Compascuum. Deze natuurlijke beekgrens werd vlak voor de verveningen wel rechtgetrokken en deels verplaatst.

6. De ‘vooraf’ tussen Het Scholtenskanaal en de Catovaart is als ontworpen bebouwingszone van de veenkolonie Smeulveen cultuurhistorisch van belang. Dit ondanks dat de ‘vooraf’ niet de gebruikelijke aangesloten bebouwing kent en is ingericht met relatief omvangrijke agrarische bedrijfsgebouwen. Hoewel de ‘buitenplaatszone’ tussen de twee lintje van Klazienaveen-Noord geen deel meer uitmaakt van Landgoed Scholtenszathe, is het op basis van landschappelijke en cultuurhistorische overwegingen van belang dat bij toekomstige ontwikkelingen van deze zone de aanwezigheid van het omringende landschap in acht wordt genomen. Een relatie met Landgoed Scholtenszathe én het veenkoloniale landschap dient hierbij centraal te staan.

Literatuurlijst

- Acte van Scheiding van het Westelijke gedeelte der Veenmarkte van Noord- en Zuidbarge en een gedeelte van het Oosterveen dier Markte.* 1861, Assen
- Baas, H., 1995, Dijken door het moeras; leidijken in Drenthe en Westerwolde. In: *Historisch-Geografisch Tijdschrift* 13. pag. 91 – 100.
- Baas, H., 1997, Het verboden moeras. Leidijken en schansen langs de oostgrens. In: *Waardeel, september 1997, nummer 3.*
- Bazelmans, J., H. Weerts & M. v.d. Meulen, 2012, *Atlas van Nederland in het Holoceen*, Amsterdam.
- Berens, J.B., 2012, *Barger-Compascuum*. Barger-Compascuum.
- Berendsen, H.J.A., 2008, *De vorming van het land. Inleiding in de geologie en geomorfologie*. Assen.
- Buiskool, H.T., 1950, *Zuidoost-Drenthe op weg naar een nieuwe toekomst. Deel I*. Assen.
- Casparie W.A., 1972, *Bog development in southeastern Drenthe (The Netherlands)*, Den Haag.
- Casparie W.A. e.a., 1980, *Het veen, natuurlijk en menselijk moeras*, Assen.
- Casparie, W.A., W. Tonnis & J. de Vries, 2008, *De veengroei in het natuurreservaat Bargerveen*. Staatbosbeheer regio Noord.
- Coert, G.A., 1984, *Drenthe en zijn waterschappen*. Meppel.
- Coert, G.A., 1991, *Stromen en schutten, vaarten en voordes. Geschiedenis van de natte waterstaat in Drenthe 1291 – 1988*. Meppel.
- Compascuum*, 1860 - 1866, Assen.
- Dupont, L.M., 1985, *Temperature and rainfall variation in a raised bog ecosystem. A palaeoecological and isotope-geological study*. Amsterdam
- Dijk, W van, E. van Dijk & G. Bruinsma e.a., 1996, *Zwartemeer 125 jaar jong*, Assen
- Elerie, J.N.H., 1989a, 'Het natuurlijk milieu.' In: Gerding, M.A.W. (red.) *Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe*. Boom Meppel
- Elerie, J.N.H., 1989b, 'Het veengebied tot 1850' In: Gerding, M.A.W. (red.); *Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe*. Meppel
- Gerding, M.A.W. (red.), 1989, *Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe*. Meppel
- Gerding, M.A.W., 1995, *Vier eeuwen turfwinning. De verveningen in Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel tussen 1550 en 1950*. Houten.
- Heringa, J., 1982, *De Buurschap en haar marke*. Drentse Historische Studiën V, Assen.

- Hoek, S. van der, 1979, *Door den vreemd'ling met eerbied te naderen. Tijdsbeeld van een veenkolonie*. Groningen.
- Holthe tot Echten, A.W. van, 1862, *Gemeente Emmen*. Assen.
- Jonge, L.K. de, *De N.V. Drentsche Kanaal Maatschappij*. Provinciale Waterstaat Drenthe.
- Klijn, J., Gebr. Goedkoop, A.A. Visser & P. Langeveld, 1852, *Plan tot oprigting eener Drentsche Veen- en Kanaal-Maatschappij*. Den Haag.
- Knegt, B.G.H.M., 1989, De turfindustrie. In: Gerding e.a., *Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe*. Meppel
- Nijboer, E.B. z.j., *De geschiedenis van de Drentsche – Veen – en – Midden – Kanaal – Maatschappij (1852 – 1872)*. Scriptie MO-geschiedenis Zwolle.
- Pierik, H.J., E.P.H. Bregman & K.M.Cohen, 2010, *An integrated approach to reconstruct the Saalien glaciation in the Netherlands and Northwest Germany*. Msc-thesis, UU-in-house-paper.
- Scholtens, 2017, *Van veen naar veenkoloniën. Een interdisciplinair onderzoek naar de transformatie van de Bargervenen in Zuidoost-Drenthe naar een veenkoloniaal landschap (1845 – 1950)*. Masterscriptie landschapsgeschiedenis RUG.
- Steenhuis G., 2013, *Land op de schop. Van De Doorsnee tot Krommewijk. Over de verving van Emmer-Compascuum (-zuid), Barger-Compascuum en Klazienaveen-Noord*. Emmen.
- Stemfoort, H.L., 1847, *Handboek voor Veengraverij en Landontginning in de Hooge Veenen, en al wat daartoe behoort*. Gorcum Assen. Als gratis Ebook ook te lezen op; <https://books.google.nl>.
- Stichting voor Bodemkartering (Stiboka), 1978, *Bodemkaart van Nederland Schaal 1:50.000. Toelichting bij kaartbladen 17 West Emmen 17 Oost Emmen*, Wageningen.
- Stichting voor Bodemkartering (Stiboka), 1980, *Bodemkaart van Nederland Schaal 1:50.000. Toelichting bij kaartbladen 13 Winschoten, 18 Ter Apel en 23 Nieuw-Schoonebeek*, Wageningen.
- Streefkerk, J.G. & W.A. Casparie, 1979, *De hydrologie van hoogveensystemen. Uitgangspunten voor het beheer*. Staatsbosbeheer Utrecht.
- Tamminga, M., 1983, *Kanaalaanleg in Zuidoost-Drenthe 1850 – 1894*. Scriptie Geschiedenis RUG.
- Timmer, K. & G. de Vries, 2011, *400 jaar venen rondom Emmen*, Stichting 400 jaar Veenkoloniën i.s.m. Profiel Bedum.
- Veeaanleg en indeeling van het oostelijke gedeelte der Markte van Noord- en Zuidbarge*, 1867. Gratema Assen
- Versfelt, H. J., 2003, *De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland 1773 – 1794*. Groningen.

Visscher, J., 1931, *Das Hochmoor von Südost-Drenthe, geomorfologisch betrachtet*. Utrecht.

Visscher, J., 1940, *Emmen en Zuidoost-Drenthe. Een geografische monografie*. Utrecht.

Visscher, J., 1949, *Veenvorming*, Noordduijn's Wetenschappelijke Reeks, No 33.

Visser, H. & G.H. Kocks, 1974, *Vijf eeuwen Drenthe in prent, kaart en plaat*. Zaltbommel.

Wolf, R.J.A.M., R.N. Leeper & I. Brinkhuis, 1999, Scholtenszathe: bosaanleg op een nieuw landgoed. In: *Vakblad Natuurbeheer*, nr. 6, pag. 77 – 81.

Illustratie verantwoording

Voorkant

Topografische kaart 2011

Gemeente Emmen

Hoofdstuk 1: Inleiding

1.1 Auteur op basis van waterpassing en veenboringenkaarten uit 1886.

Hoofdstuk 2:

2.1 Pierik, Bregman & Cohen, 2010.

2.2 www.dinoloket.nl.

2.3 Auteur op basis van waterpassing en veenboringenkaarten gemaakt in 1886.

2.4 Casparie W.A. e.a., 1980, en auteur.

2.5 Casparie, Tonnis & de Vries, 2008, pag. 33.

2.6 www.biopix.com.

2.7 Auteur op basis van waterpassing en veenboringenkaarten gemaakt in 1886.

2.8 Casparie W.A. e.a., 1980, pag. 12.

Hoofdstuk 3:

3.1 Gemeente Emmen en auteur.

3.2 Gemeente Emmen en auteur.

3.3 Drents Archief: toegang 0207, inv. nr. 9.

3.4 Coert, 1991, pag. 233.

3.5 Auteur op basis van waterpassing- en veenboringenkaarten gemaakt in 1886.

3.6 Visser, H. & G.H. Kocks, 1974, pag. 116.

3.7 Drents Archief, toegang 0794, inv. nr. 344.

3.8 Auteur op basis van waterpassing- en veenboringenkaarten gemaakt in 1886.

3.9 Auteur.

3.10 Auteur, Steenhuis, 2013, pag. 17 en Compascuum 1860 - 1866.

3.11 Drents Archief, toegang 0794, inv. nr. 320.

3.12 Auteur op basis van Drents Archief: toegang 0794, inv. nr. 10264..

3.13 Auteur op basis van DA: tg 0794, inv. nr. 318.

3.14 Digitale kaart uit Drents Archief: NL-AsnDA_0181_192_2_001.

3.15 Digitale kaart uit Drents Archief: NL-AsnDA_0207_61_001.

3.16 Auteur op basis van waterpassing- en veenboringenkaarten gemaakt in 1886.

Hoofdstuk 4:

Afbeeldingen

- 4.1 Streefkerk, 1979, 78, Gemeente Emmen en www.dbnl.org.
- 4.2 Casparie, 1980, pag. 39.
- 4.3 Gemeente Emmen en auteur.
- 4.4 Gemeente Emmen en auteur.
- 4.5 Gemeente Emmen en auteur.
- 4.6 Drents Archief, toegang 0794, inv. nr. 355, Coert, 1991, pag. 237 e.v. en auteur op basis van waterpassing- en veenboringenkaarten gemaakt in 1886.
- 4.7 Gemeente Emmen en auteur.
- 4.8 Gemeente Emmen en auteur.
- 4.9 Gemeente Emmen en auteur.

Tabellen

- 4.1 Knegt, 1989, pag. 162.
- 4.2 Dijk, van, 1996, pag. 22.

Hoofdstuk 5:

- 5.1 Wolf e.a., 1999, pag. 77.
- 5.2 Wolf e.a., 1999, pag. 79..
- 5.3 Gemeente Emmen en auteur.
- 5.4 www.provincie.drenthe.nl.
- 5.5 Gemeente Emmen en auteur.
- 5.6 Gemeente Emmen en auteur.
- 5.7 Gemeente Emmen en auteur.
- 5.8 Gemeente Emmen en auteur.
- 5.9 Gemeente Emmen en auteur.
- 5.10 Gemeente Emmen en auteur.